

Price Rs. 9-0-0

TO THE MEMORY OF
HELENA PETROVNA BLAVATSKY
CO-FOUNDER OF THE THEOSOPHICAL SOCIETY
AND THE ADYAR LIBRARY

contribution. The emphasis on the spiritual greatness of the wisdom of ancient India makes more a promise of escape from this world than a solution for the problems in this life.

So far as I am concerned, the true value of the wisdom of ancient India lies in its capacity to solve certain problems that face man at present. Rationalism started in European thought in the eighteenth century and developed into immense proportions in the nineteenth century. Religion has been discredited; God is condemned; faith has been displaced from community life. But reason has not made man happier; reason has not offered any solution to problems whose origin is attributed to religion and faith. Man is faced only with more serious problems, reason has only proved the old Upaniṣadic statement :

अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितमन्यमानाः ।

जह्नुम्यमानाः परियन्ति मूढाः अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥

It is worth while to inquire whether the social order in ancient India can offer any clue to modern problems.

It is not at all contended that one can refer to an ancient text for a solution of any modern problem in the same way in which one can refer to an income-tax reckoner to find out the amount of tax one has to pay. Ancient civilization is only a sign-post that guides us; it is not a rest-house where one can spend one's time during a journey. If one clings to a sign-post on the road, one is missing the very purpose for which it is erected on the road-side.

In any progression, there must be a *moving away* from the previous positions; but that does not mean that there is a *breaking away* from the earlier positions. There is a break from the former positions when one falls down and not when one proceeds along. One can be said to be progressing or

Church outright; what has to be done is to find out the mistake in the Church that has given rise to this dissatisfaction. One does not kill a man who is ailing; the proper method is to treat him to prescribed medicines. It is here that perhaps ancient Indian wisdom can give some help to modern man in his perplexities regarding the foundations of moral order in man's life.

The foundations of moral order in human society have been dealt with in the *Dharmasāstras* in India. When it is said that such foundations are to be seen in the Vedas, it does not mean that here is a doctrine of undiluted authoritarianism. "It is said so in a text; so it must be accepted." This is not what is called the "Vedic authority" for *Dharma* or "moral order." It is a rationally worked out doctrine, necessitated by the very nature of man's reason and satisfying reason to its fullest extent. Reason by its very nature establishes something that is not confined to reason. It is like a small mirror that can reflect the whole vast heavenly regions. Man's life is traced to a source and is projected to an ultimate objective, both transcending reason, but comprehended by reason, as in the case of a small mirror that reflects the vast heavens. "Natural selection," "survival of the fittest" and such other postulates attain a wider meaning within the framework of the "Vedic authority for moral order." Life is made a fundamental instead of discarding it as an accident, in the scheme of this universe. There is a life unconditioned by material transformations side by side with life confined to material transformations, and life ultimately re-assumes the unconditioned state. The law governing this progression of conditioned life towards the unconditioned state is what is called the moral order. It is to be traced from the prior unconditioned state and is to be

related to the ultimate unconditioned state. The law within the material transformation may be a scientific law; but what is called "Vedic law" is the law comprehending the unconditioned state of life and the life in the conditioned state.

It is man's reason that investigates this law; and reason is satisfied by the validity of this law. It is not anti-rational; it may be super-rational. Reason can comprehend what is super-rational, though reason cannot delimit what is super-rational. This is the great value of the *Dharmasāstras*. The different applications of the law may not have much of a practical value except as a guide for understanding the nature of the application of a law. But they have as much value to one who wishes to formulate moral law in a society under modern conditions as a textbook on medicine has to a medical practitioner to understand a certain case that he has to treat. He will not find an answer to his difficulties in the text; but he can find a guide for such difficulties in it. Similarly, in the specific laws, which had a validity at one time, one finds a guide in the mode of formulating laws to suit modern conditions. This is the true value of such a publication. It has a definite purpose in man's life in modern life. It is far more than an antiquarian curiosity for an academic man.

G. KUNHAN RAJA

PREFACE

IN the course of preparing the *Descriptive Catalogue* for the Dharmaśāstra section of the Sanskrit Manuscripts in the Adyar Library, I came across three manuscripts of the *Gautama-dharmasūtra-pariśiṣṭa*, consisting of two *prāśnas*. Of these, one manuscript contained only a portion of first *prāśna*. It was found that the second *prāśna* of the *pariśiṣṭa* was unpublished and it was accordingly pointed out to the Library authorities that the work might be published by the Adyar Library. Dr. G. Srinivasa Murthi, the Director of the Adyar Library was kind enough to include it in the programme for the Adyar Library Series in which the work is now given the Serial No. 64.

My thanks are due to the Director of the Adyar Library Dr. G. Srinivasa Murthi for all the acts of kindness and encouragement which I have received in bringing out the work. Dr. Kunhan Raja, the Editor of the *Adyar Library Bulletin* not only furnished the space in the *Bulletin* for the publication of the work but has further placed me under a deep debt of gratitude by writing the 'Foreword' to the work. Pandit V. Krishnamacharya was kind enough to read through the press-copy of the work and suggest useful emendations.

I record with pleasure the help which I have received at every stage, in bringing out the work, from Pandit

N. Ramachandra Bhat of the Adyar Library. The neat and expeditious printing of the Vasanta Press has placed me under a deep sense of obligation to the Superintendent, Mr. C. Subbarayudu.

Adyar Library,
21 April 1948.

A. N. KRISHNA AIYANGAR

LIST OF ABBREVIATIONS OF WORKS CITED IN THE FOOTNOTES

1. अपारर्कः *Yājñavalkyasmyti*, with the Commentary of Aparārka, Anandasrama Sanskrit Series, No. 46, 2 Volumes, 1903-4.
2. आपस्तम्बः *Āpastambadharmasūtram*, with the Commentary Ujjvala, Edited by Pandit A. Mahadeva Sastri and Panditaratnam K. Rangacharya, Government Oriental Library Series (Mysore), No. 15, 1898.
3. कुल्लुकः *Manusmṛti*, with the Commentary of Kullūka Bhaṭṭa, Gujarati Press Edition, 1913.
4. कृत्स्नकल्पतहः (ब्रह्मचारिशण्डम्) *Brahmacūrikāṇḍa* of *Kṛtya-kalpataṛu*, of Lakṣmīdhara, Edited by Prof. K. V. Rangaswami Aiyangar, Gaekwad Oriental Series.
5. गौतमः *Gautamadharmasūtram*, with the bhāṣya of Maskari, Edited by L. Srinivasacharya, Government Oriental Library Series (Mysore), No. 50, 1917
6. पराशरः, परा. मा. आ., परा. मा., प्रा., *Parāśarasmyti* (Parāśara Mādhava), Asiatic Society of Bengal, Edited by Mahamahopādhyāya Chandrakanta Tarkalankara, Volumes 1 and 2. (Ācāra and Prāyaścitta).
7. प्रायश्चित्तेन्दुशेखरः *Prāyascittendusekhara*, Anandasrama Sanskrit Series, No. 103, 1931.
8. बोधायनः *Bodhyanadharmasūtram*, with the Commentary of Govindasvāmin, Edited by L. Srinivasacharya, Government Oriental Library Series (Mysore), No. 34, 1907.

9. ब्रह्मवैवर्तपुराणम् *Brahmavaivartapurāṇam*, Anandasrama Sanskrit Series, No. 102, 2 Volumes, 1935.
10. भावप्रकाशः *Bhāvaprakāśa*, Kashi Sanskrit Series (Haridas Sanskrit Granthamala), No. 130, 2 Volumes, 1938.
11. मत्स्यपुराणम् *Matsyapurāṇam*, Anandasrama Sanskrit Series, No. 54, 1907.
12. मदनपारिजातः *Madanapūrijāta*, Edited by Pandit Madhusudana Smṛtiratna, Asiatic Society of Bengal, 1893.
13. मनुः *Manusmṛti*, see under No. 3.
14. मस्करि *Maskari*, see under No. 5.
15. याज्ञ. मिता., *Mitākṣara*, see under Yājñavalkya, No. 16.
16. याज्ञवल्क्यः, याज्ञ., *Yājñavalkyasmṛti*, with the *Mitākṣarā* of Vijñāneśvara, Nirnayasagar Press, 1926.
17. विज्ञानेश्वरः *Vijñāneśvara*, see *Mitākṣarā* and Yājñavalkya, No. 16.
18. विष्णुः *Viṣṇusmṛti*, Edited by J. Jolly, Asiatic Society of Bengal, 1881.
19. वीरमित्रोदयः *Vīramitrodaya*, *Suddhiprakāśa*, Chowkhamba Sanskrit Series, 1937.
20. वैद्यनाथः *Vaidyanātha*, see No. 21.
21. स्मृ. मु., *Smṛtimuktāphalam*, Edited by J. R. Gharpure, Collection of Hindu Law Texts Series No. 25 (5 and 6), 1940.
22. स्मृतिरत्नाकरः *Smṛtiratnākara*, Edited by Dharmādhikārī Chakravarti Aiyangar (Telugu).
23. *Smṛtinām Samuccayaḥ*, Anandasrama Sanskrit Series No. 48, 1905.

References to the undermentioned works (with the abbreviation given against each) are given to the above collection.

a.	अत्रिः	अत्रिसंहिता	pp. 9-27.
b.	आपस्तम्बस्मृतिः	आपस्तम्बस्मृतिः	pp. 35-45.
c.	देवलः	देवलस्मृतिः	pp. 85-89.
d.	यमः	यमस्मृतिः	pp. 112-116.
e.	वसिष्ठः	वसिष्ठस्मृतिः	pp. 187-231.
f.	बृहद्वारीतस्मृतिः	बृहद्वारीतस्मृतिः	pp. 232-356.
g.	वेदव्यासस्मृतिः	वेदव्यासस्मृतिः	pp. 357-371.
h.	शङ्खः	शङ्खस्मृतिः	pp. 374-395.
i.	संवर्तः	संवर्तस्मृतिः	pp. 411-424.

24. स्वप्नप्रकाशिका *Svapnaṣṭakāśikā*, (Manuscript) Transcript, Shelf No. VIII.1.25. Serial No. 60593, pp. 61-87, deposited in the Adyar Library.
25. हारीतः *Hārītasmiṛti*, *Aṣṭādaśasmiṛtayaḥ*, Venkateshwar Press, Bombay, 1924, pp. 56-77.
26. हेमाद्रिः, प्रा. का. *Caturvargacintāmaṇi*, Vol. IV (*Prāyaścitta Kāṇḍa*), Asiatic Society of Bengal, 1911.

CONTENTS

	PAGE
Dedication	v
Foreword	vii
Preface	xiii
List of Abbreviations	xv
Introduction	xxi
Detailed Sanskrit Contents	xxxix
Errata	xlvi
Text	1
Word Index of Sūtras	91
Index of Authors and works Cited in the Footnotes	126
Index of Vedic Citations	129

INTRODUCTION

THE word Dharma is one of the most comprehensive and important term in Sanskrit literature. According to commentators it is explained as denoting an act which produces a result (to the soul) called *apūrva*, the cause of heavenly bliss and final liberation. It has, however, been understood in ordinary usage to have a far wider meaning. The term has been used in various contexts to signify a prescribed course of conduct, duty, ordinance, statute, law, usage, practice, custom, customary observances of castes, religion, piety, justice, equity, virtue, morality, nature, character, a characteristic quality or peculiarity etc. *Pūrvamīmāṃsā* professes to teach *Dharma* exclusively. The work of Manu which is the standard treatise on *Dharmasāstra* is the most familiar example specially devoted to the exposition of *Dharma*.¹

The vedic meaning of the term—which is held to be derived from the root *dhṛ* (to uphold, to support, to nourish)—as sustainer included ordinances, and gradually extended its significance to include the meaning of fixed principles of conduct, and the whole body of *dharma* literature later on.² All *dharma-sūtras* and the code of Manu describe the *dharma* of all the *varṇas* and every *dharma* work is intended to explain the duties and obligations of the *varṇas*. The fivefold classification of *dharma* adopted by Medhātithi is followed by Vijñāneśvara in

¹ *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Vol. IV, p. 702

² Kane, *History of Dharmasāstra*, Vol. I, pp. 1-3

his *Mitākṣarā*, by Haradatta on Gautama and by Govindarāja on Manu.¹ This fivefold classification under *varṇa-dharma*, *āśrama-dharma*, *varṇāśrama-dharma*, *naimittika-dharma* and *guṇa-dharma* is occasioned by the very first verse in the *Yājñavalkya-smṛti*.² It is in this sense that the word *dharma* is understood in *Dharmasāstra*.³

BACKGROUND OF DHARMASĀSTRA

The first and ultimate source of *Dharma* is the Veda or *śruti*.⁴ To the Hindu the Veda is the source of all knowledge and religion. It enjoins actions to be performed and enumerates actions which are inhibited. The rules for the conduct of daily life are laid down according to the Veda. The entire Veda is the source of *Dharma* and no part of it can be rejected on the ground of being inconsistent in teaching. If there is such a difference in the Veda itself, it is explained as giving permission to both the practices as in the case of *udita* and *anudita* homas.⁵ *Dharmasāstra* comes next and derives both its inspiration and matter from the *śruti* or Veda. Those whose knowledge of the Veda was unquestioned could expound it without in any way conflicting with the vedic practices. As such, their exposition was authoritative. Excepting the code of Manu which is attributed to the father of the race all other works have been composed by sages of approved merit and knowledge of the *śruti*. But a preeminence has been assigned to the code of Manu and any *smṛti* which contradicts Manu is not considered as good for being followed in actual

¹ Kolika on *Manu*, II, 25

² I, 1

वर्णधर्मोत्तमो नो ब्रूहि धर्मविशेषतः ।

³ *Manu*, II, 6

⁴ *Ibid.*, II, 13

life.¹ Thus dharma literature dealing with the life of the people of the land, laying down the rules for the daily life and occupations of the people in the minutest details entered into all the aspects and spheres of human action such as economic, social or religious. Its all-pervasive character has made it coextensive with the Veda in authority and spirit.'

The *smṛtis* therefore set forth the ideal of life both in this world and in the world above—as obtained from a knowledge of the Veda. Any lapses could not be condoned and had to be expiated. Such expiation was through vedic rites in which vedic mantras were utilized for the purpose.

One of the basic assumptions of the Hindu view of life is that life is eternal. The soul or *ātmā* never perishes though the body or *śarīra* which it occupies dies. The soul is reborn several times through its own karma and continues to function birth after birth till it attains liberation or *mokṣa*. The self is related to Paramātmā or Supreme Soul. The good or bad actions of a soul follow it by an eternal and inexorable moral law of the universe. The doer vanishes but the deed survives and adheres to the self or *ātmā*—the real doer. The important incidents in the life of a person good or bad are the result of the past actions of the individual which have moulded his destiny in the present life. These go by the term *pūrvajanmanvāsana* recognized by vedāntins. One rises up or falls

¹ *Bṛhaspatismṛti*, G.O S. LXXXV, p. २३३ :

वेदार्थप्रतिबद्धत्वात् प्रामाण्यं तु मनोः स्मृतम् ।

मन्वर्थविवरिता तु या स्मृतिः सा न शक्यते ॥

down in the 'ladder according to the good or bad actions that he performs in his lives. One has to work out his karma and the moral law is so inexorable that there is no escaping it. *Mokṣa*¹ is the release from the cycle of births and deaths which result in rebirth. Any one incarnation is only a hyphen in the long history of its existence, a short interval in the awesome prospect of viewing the past incarnations or the future ones that stretch forward and backward to eternity. To be born is to court pain (*duḥkha*). To be released from the cycle of births is therefore the object of a proper life lived by following the precepts of *Dharmasāstra* which embody the vedic teachings. Man is the only rational being among God's creations. He alone has the capacity to lift himself to the position of the gods by his own effort. But this goal is defective in as much as when the *puṇya* or merit which he has acquired through good actions is exhausted like oil in a lamp, he is sent back to the earth, to begin a new cycle of births and deaths. The highest bliss is not derived from residence in the Heaven of Indra. For, the span of the life of an Indra is only one-fourteenth of the day of Brahmā. The aim is to attain a position for the soul, after the weary march through several births, from which there is no return, which is commonly called *Parama Padam*. Reincarnations can be accepted as good if they help in such an ascent. The ascent to the *Pitṛloka* is known by the name of *Dhūma-yāna* and the path of the soul which does not return to the earth, *Deva-yāna*.²

In the attempt to attain the object of liberation one has to prepare himself by living through a full life in this world according to the precepts taught by the *Dharmasāstras*. This

¹ Introduction to the *Mokṣasāgṛha* of the *Nṛpaśāstrapāra* of Lakṣmi-śrīdhara (Gaekwad's Oriental Series, No. 60)

² *infra.*, pp. 3-4, sūtras 10-13

brings us to a consideration of the varṇāśrama scheme which is the special contribution of our literature to the world. The first three varṇas—the Brāhmaṇa, the Kṣatriya and the Vaiśya form the bulk of the society. The first varṇa (representing the intellect of the community) is devoted to a dedicated life of studying the vedas and mastering the entire literature and to act as the teachers of the community. The second (representing the strength of the community in its physical aspect) is entrusted with the duty of protecting the country and the people. The third—the Vaiśya—was economically the most affluent as it thrived on trade and agriculture and was the main stay of the social structure. The fourth varṇa the Śūdra was to assist the first three in the discharge of their duties. No special teaching or schooling was essential for his uplift. He had no daily routine to attend to, the negligence of which entailed sin. This aspect is figuratively explained in the *Puruṣasūkta* hymn where the origin of the castes is stated as emanating from the mouth, the arms, the thighs and the feet of the *Puruṣa*. No one can stand or walk without the feet and the thighs, and to the community, the Vaiśya and the Śūdra are as important as the thighs and feet are to the human body. A regulated life within the varṇāśrama scheme, according to the principles laid down in the *dharma* works, gradually lifted itself up to the highest bliss by its own merits.

The scheme of the *Āśramas* was no less important or significant. To the first two varṇas the first three *āśramas* were open.¹ The fourth *āśrama* was open only to the Brāhmaṇa. To the Kṣatriya the fourth, and to the Vaiśya the third and fourth *āśramas* were barred as they would be diverted

¹ *Yogi-Yājñavalkya*—cited in *Purāṇa Māhātmya* Vol. I, Part I p. 153.

यत्वारो ब्राह्मण्योक्त आश्रमाः श्रुतिभिरिदं ।

क्षत्रियस्य त्रयः प्रोक्ताः द्वावेव वैश्यद्वयोः ।

from the most useful occupations of protection of the people (*Prajāpālana yajña*) and increasing the economic prosperity of the community, through trade and agriculture. The rise of the new schools of thought opened the fourth *āśrama* to all the people by the spread of Buddhism and Jainism. Consequently, the social equilibrium must have suffered from an unequal distribution of the population in the various economic spheres of activity. The importance attached to the duty of protection can be seen in the exemption given to war materials and Elephants which are made unpunishable for acts of trespass and are called *prajāpālas*.¹

The most important *āśrama* common to all the varṇas was the *gṛhasthāśrama*. According to Manu the *gṛhastha* is the *śreṣṭha* and he alone supports the whole society. The *Brahmacārya āśrama* is the period of preparation for life in the world.* The *vānaprastha* and the *sanyāsin* get out of the life of the *gṛhastha* and live in the forests or the outskirts. The householder lives in villages and towns, and as neither the *Brahmacārin* nor the *sanyāsin* has the right to cook food for himself the *gṛhastha* has to supply their food as well besides his own requirements. He performs the sacrifices and *śrāddhas* for the satisfaction of the gods. He is competent to procreate children and it is part of his duty to continue the race. Thus the *gṛhasthāśrama* is the only *āśrama* which is capable of discharging the three natal debts with which a person is born. The doctrine of the *puṇyārthas*—*Dharma*, *Artha*, *Kāma* and *Mokṣa* apply to him with equal ease. To the *Brahmacāri*, *Dharma* alone applies and to the last two *āśramas* the last *puṇyārtha* alone applies. It is to the *gṛhastha* that all the four *puṇyārthas* can apply without infringing *dharma* rules. The whole community depended on the *gṛhastha* (householder).

¹ अदण्ड्या इल्लिनोऽपाय प्रजापाला हि ते मताः । *Narada-smṛti*, p. 170.

for this three-fold division. In later metrical smṛtis this division has been consciously adopted.

In the well ordered scheme of life through the āśramas which take their roots in the Vedas, any dereliction of duty enjoined was a sin, as each one was a violation of Dharma either of omission or of commission. The law of Karma being inexorable, such omissions had to be expiated either by other births or by penances in this very birth. These sins may offend only Dharma or may be against other individuals. In the latter case it offended both God and man. Civil as well as criminal offences have thus, apart from the cognizance which the courts take note of, a spiritual significance which could not be escaped. One may hoodwink a human judge, but the ever-vigilant Dharma with his never failing witnesses can not be given the slip.¹ The gravity of the offence will have to be taken into consideration and the more grave the offence the larger the number of births that one had to undergo. Genuine repentance was recognized but any insincerity in the expiatory ceremony or pretence was not tolerated.² Confession was one of the methods by which expiation was permitted. The Christians have been practising it for long.

chapters on *Pratyakṣa* by Āpastamba, have been printed in the collections of *Dharma-Sāstra Texts* by Jivananda Vidyā-sagara (Vol. I, pp. 367-384) and M. N. Dutt (Vol. I, pp. 403-423), and in the *Anandasrama Collection* (No. 43) with the title *Smṛtinaṁsamuccayaḥ*, (pp. 33-43).

¹ *Mitākṣarā* commenting on Yājñavalkya II, 102, cites the ever-present witnesses in the following verse

आदित्यचन्द्रावनिदोऽनलश्च दीर्घमिहो हृदयं यमश्च ।

अदृश्यं शत्रिणं तमेव सन्त्येधमर्थं जानाति नरस्य वृत्तम् ॥

² *Manu*, XI, 228, 229, 230

यथा यथा नोऽधर्मं स्वर्षं कृत्वातुभाषते ।

तथा तथा स्वर्षेण द्विःतेनाधर्मेण नृपस्यते ॥

यथा यथा नरस्यैव दुष्कृतं धर्मं गृह्णाति ।

Of the several methods of expiation or *prāyaścitta* Manu has enumerated five as important such as confession, repentance, tapas (austerity) adhyayana (recitation of the veda), and dāna (charity).¹ These ultimately resolved themselves into the existing functions of the castes and hence *prāyaścitta* only meant a more zealous pursuit of the duty of each person in his own varṇa and āśratna. Heavier penalties and *prāyaścittas* are proposed for very serious sins and smaller penalties and *prāyaścitta* for the smaller offences. Non-performance of *prāyaścitta* entailed in certain cases loss of caste and reinitiation.²

The function of the classification into ācāra, vyavahāra and *prāyaścitta* is not for the sake of convenience only. There is a *rationale* behind it. Many mistakes are committed in the course of our lives and some of them are very small or very big. The law of Karma being inexorable, the bad effects of bad actions cling to the soul. In an age when the belief in future lives was prominent and attempts were made to correct mistakes by undertaking penances for expiating sins, the attitude was one of faith in the efficacy of these expiatory rites. The belief was that there were two sides to every sin. One was the punishment which had to be undergone for committing the sin. This was physical. In the case of theft the king's jurisdiction over the thief was physical and punishment purified the offender. In cases where moral lapses of a serious nature were concerned or crimes which required both physical punishment and spiritual penance, to deprive the offender of the

तथा तथा कृत्स्नं तत्तेनाधर्मेण मुच्यते ॥

इदं वाचं हि संतप्य तद्वत्पापात् प्रमुच्यते ।

नैव कुर्या पुनरिति निश्चया पृथगे तु नः ॥

¹ Manu, XI, 227.

² *infra*, pp. 21, 20-22, 26.

opportunity of correcting himself by denying him the right to perform expiatory ceremonies was a more serious punishment than the physical one. For, it deprived him of the possibility at any stage of reclamation to society. The outcaste was one who suffered from this disability. *Prāyascitta* had therefore an important part to play in the regulation of the life of the people.

Prāyascitta enabled the moral offender who realized his mistake and was repentent to retrace his steps back to his original position and start afresh. A denial of the opportunity would mean eternal damnation, and Hinduism was (in principle) against any person being shut out from legitimate opportunities of spiritual uplift, which alone mattered. Every other thing was transient and *Dharma* alone remained to accompany the soul in its weary march.¹ The *Gautama-dharma-sūtra parisiṣṭā* which is now presented as edited from two manuscripts available in the Adyar Library Nos. S. D. 55 and 24. G. 18. presents the *prāyascitta* part of Gautama.

GAUTAMA-DHARMA-SŪTRA

The *dharma-sūtra* of Gautama is the earliest work known. Unlike the *dharma-sūtra* of Baudhāyana and Āpastamba it is wholly written in prose. Baudhāyana and Āpastamba have verses interspersed in their works. Gautama is referred to in the works of Baudhāyana, Āpastamba, Manu and Yājñavalkya.² The antiquity of the work as the first *dharma-sūtra* has not been in dispute though there has been differences of opinion as to the later revisions of the work. The view of Dr. Batakrishna Ghose has been examined by MM. Kane and as the arguments advanced by Dr. Ghose are met by Prof.

¹ See, Introduction to *Kṛtyakalpataṛu*, Mokṣakāṇḍa

² S. B. E. II, xlv and pp. xlviii-lxii. Dr. Jayaswal places the work of Gautama between 350 and 200 B. C. See, *Manu and Yājñavalkya*, p. 4.

bhāṣyas which by themselves can be regarded as digests e.g. *Mitākṣarā* of Vijñāneśvara.¹

In the process of such an evolution, each dharma-sūtra must have sought the help of others to fill up the gaps in its own literature. The general principle of accepting rules as workable and applicable to all in cases where specific directions have not been laid down in their own dharma literature—*anuktaṁ anyato grāhyam*—a principle which is accepted in other branches of literature, should have operated.² It is all the more important in cases where the dharma literature did not have other parts like the *śrauta*, *grhya* or *śulba* parts as in the case of *Gautama-dharma-sūtra*.

EDITIONS OF GAUTAMA

We have three editions of *Gautama-dharma-sūtra*: (1) No. 61 of the Anandasrama Series with the *bhāṣya* of Haradatta; (2) of which there is also a Telugu edition; (3) and with the commentary of Maskari in the Mysore Series. Editions of the *sūtras* alone are many and have not been recounted here.

Of these, the Mysore edition contains, besides the text and commentary, a section—*Kriyākāṇḍa*—in eighteen chapters.³ The content of the *Kriyākāṇḍa* is to treat about the *ācāra* part as to the daily routine from getting up in the early morning, *danta-dhāvana*, *snāna*, *japa*, *homa*, *pūjā* etc. This is also found in the Telugu edition (1927). The *Kriyākāṇḍa* is contained in the two manuscripts of the Adyar Library as the 1st *prasna* of the *pariṣiṣṭa*. The second *prasna* is the unprinted portion and is now published.

¹ *Kṛtyakalpataru*, Brahmakṛikṣṇa, Introduction, pp. 6-8 (Edited by Prof. K. V. Rangaswami Aiyangar).

² This principle is accepted in the case of Āgama literature for purposes of worship in the temples of South India.

³ *Gautama-dharma-sūtra*, Edited by L. Srinivasacharya, 1917 (Mysore), pp. 457-475. Telugu edition, Madras, 1927, pp. 489-514.

THE PRESENT EDITION

The two manuscripts utilized for the present edition are described here :

(अ)—8. D. 55. Paper—country-made—38 folia—The first *prasna* is numbered 1-16, and second numbered 1-22. Telugu script. Big handwriting. 10 lines per page. Size : $9\frac{1}{2}'' \times 5\frac{3}{4}''$ Bound in book-form. In good condition. Complete.

(क)—24. G. 18. Palm-leaf. 11 folia ; numbered 3 to 13. (First two folia lost). Grantha script. Fair medium handwriting. 9 to 11 lines per page. Size $19\frac{1}{4}'' \times 1\frac{3}{4}''$. Not inked. Very damaged. First *prasna* incomplete and Second *prasna* complete.

The second *prasna* deals with the *prāyascitta* part of the *Gautama-dharma-sūtra* in detail. It is divided into twenty sections and contains 500 sūtras.

The following is an analysis of the number of sūtras in the *pariśiṣṭa* :

Chapt.	1-14	6-17	11-31	* 16-49
	2-12	7-21	12-23	17-18
	3-31	8-28	13-13	18-14
	4-66	9-20	14-23	19-17
	5-47	10-19	15-24	20-11
Total 500				

The *dharma-sūtra* of Gautama contains sūtras which are relevant to the portion covered in the *pariśiṣṭa* but which are brief. The explanation has to be sought here in the second *prasna* for a fuller treatment. The sūtras do not mention any names of writers. On examination it is possible to find parallel passages in both *Manu* and *Yājñavalkya*, as also *Vasiṣṭha* and *Viṣṇu*. Such passages have been furnished as footnotes under the relevant sūtras in the text. The work is quoted with approval by *Vijñānesvara* commenting on *Yājñavalkyasmṛiti* in his *Mitākṣarā* (III, 216)¹ and half of a section of the

¹ *Yājñavalkyasmṛiti*, Nirṇayasagar edition, pp. 370-371.

pariṣiṣṭa is quoted with slight changes in the order of citation *verbatim*. Mādhava commenting on Parāśara, quotes the same sūtras under Gautama (*Parāśara-Mādhaviya*, Vol. II, pp. 514-8). Vaidyanātha in his *Smṛti-muktāphala* (Prāyas-cittakāṇḍa) quotes the same sūtras under *Vṛddha-Gautama* (Ed. by Gharpure, p. 861) ¹ though the two earlier writers quote them under Gautama and not *Vṛddha-Gautama*. But Mādhava quotes under *Vṛddha-Gautama* certain sūtras which are not found in the present manuscript (*Parāśara-Mādhaviya*, II, pp. 504-5). ² And none of the sūtras or verses quoted under *Vṛddha-Gautama* by the different writers of digests are traceable in the present work of *Gautama-pariṣiṣṭa*.

SOURCES OF THE PARISIṢṬA

The first *prasna* of the *Parisiṣṭa* has been printed in the Mysore edition of the *Gautama-dharma-sūtra* with the

¹ *Smṛtimuktāphala*, Edited by J. R. Gharpure, p. 861.

² The sūtras referred to are cited hereunder :

युद्धगतमः देवद्रव्योपजीवी हृद्रोगी । प्रतिज्ञाय माद्वयस्यादानादव्यायुः । प्रसी-
दहुन्ने मन्येकारामः क्लीबः । स्वामिना धर्मे नियुक्तस्तदनुष्ठानाशक्तो जलोदरी ।
दुर्बलबाधे बलवतामुपेधायामहदीनः । व्यवहारपक्षपाते जिह्वारोगी । स्वयं प्रवर्तित-
धर्मानुष्ठानछेदने प्रतिपक्षेष्टवियोगः । स्वयमग्रभुक् शूलरोगी । परिक्षीणमिश्रयन्पुस्वामि-
स्वजनारमन्ता परिभूतवृत्तिः । अतिथिं परममशतः कपातपट्टिका । सूर्यास्तपक्षे प्रति-
ध्यादानादिष्टवियोगः । छद्मना गुरुत्वामिश्रमुपचरतः प्राप्तार्थपरिभ्रंशः । विध्रम्भाय-
हारी सर्वदुःसाध्यः । गोदुःखकारी गोनामहा । गोनिर्दग्धपिटनामः । यथानाशको
निस्तेजस्कः । सभायां गलमन्थी पुण्याक्षेपी वक्रगाराः । तिष्ठवीर्यधर्मवृषकः केकपक्षः ।
मायुजनतपस्विदेवद्विजगुरुज्ञानयोगदेश वक्राम्यः । तदाश्वराममेव नेत्राहदीनः । कृतमः
मर्षारम्भविचलः । परस्वामिनापी शयरोगी स्यात् । चौररक्षकः,

“ व्यवहारेष्वमध्यम्यचौरवृत्तिपरस्य यः ।

• पाणिपयस्यो नो तस्य देशान्तरगतस्य च ॥

ध्यायिः स्वाद्वयप्रणयदेहो मृतिरतमेव पापिनः । ” इति ।

bhāṣya of Maskari.¹ It contains eighteen chapters. It opens with the *pratijñā* :

athācārān pravakṣyāmi |

and true to the promise, describes the *āhnikā* part. 'Conduct is the key, to the four puruṣārthas is the slogan.' In the last sūtra of the first *prasna* occurs the passage :

*Evam Kriyākāṇḍam ācarataḥ dharmārthakāmamokṣānām
siddhir bhavati siddhir bhavati* ||

The repetition of the last words is to denote the end of a section. The word *Kriyākāṇḍa* in the sūtra has been taken to be title of the portion by the editor of the *Gautama-dharma-sūtra* in the Mysore series. But the editor of the work in the Telugu edition puts the following colophon :

*Iti Gautama-dharma-sūtra Parisiṣṭe Kriyākāṇḍa nāmani
aṣṭādaso aṁśaḥ* ||

and rightly regards the portion as part of the *Parisiṣṭa*.

The second *prasna* which is now presented for the first time, attempts to describe whatever has been left out in the *dharmasūtra* to which it is attached. It limits itself to the *prāyascitta* portion which has not been elaborated in the *Gautama-dharma-sūtra*.

In the composition of the work, the *Parisiṣṭa* has borrowed a great deal from the works of Manu and Yājñavalkya. Other works on *Dharmasāstra* have also been utilized such as Viṣṇu, Vasīṣṭha, Paiṭhīnasi, Hārīta, S'aṅkha, Baudhāyana etc. An entire section on 'Dreams' has been bodily taken from the *Matsyapurāṇa*. The verses of the *Matsyapurāṇa* have been rendered into prose in sūtra style in the order in which the topics are cited in the verses.²

¹ pp. 457 to 475

² आचाराङ्गमते धर्ममाचाराङ्गमते धनमाचाराङ्गमते सुखमाचारादेव मोक्षमायुयात् ।

Ibid., p. 457.

³ See chapter 16, *infra*, pp. 34-36.

There are eleven manuscripts of the *Gautama-dharma-sūtra* in the Adyar Library which contain this extra chapter and I have edited the chapter in the *Adyar Library Bulletin* (Vol. X, pp. 206-208 with the help of these manuscripts).

DATE OF THE PARISIṢṬA

There is no definite indication as to the date of the work. Nor does the internal evidence furnish any further definite clue. The fact that the *Parisiṣṭa* has borrowed largely from other works on *dharmaśāstra* definitely pushes back its date to the centuries after the Christian era. The chapter dealing with *Svapna* (dreams) which is definitely borrowed from the *Matsyapurāṇa* will bring it further down to the Gupta times when the *purāṇas* took their present shape. The earliest work which cites the *Parisiṣṭa* is the *Mītākṣarā* of Vijñāneśvara. In fact, it is not too much to say that in several cases the *Mītākṣarā*, in commenting on Yājñavalkya has taken the clue from the *Parisiṣṭa*. Illustrative instances can be found in p. 6, under *sūtra* 7, p. 9, *sūtra* 14, p. 27, *sūtras* 16 and 17, pp. 32-33, *sūtras* 7-12, p. 35, the last *sūtra* of the 7th chapter and the first *sūtra* of chapter 8, p. 36, *sūtras* 3 and 4, p. 39, *sūtras* 16 and 21 etc. Commenting on Yājñavalkya III, 216, Vijñāneśvara has quoted over half of a section of the *Parisiṣṭa*. The work had therefore attained to a position of authority by the time of Vijñāneśvara. Neither Medhātithi nor Viśvarūpa has quoted this *Parisiṣṭa*. The argument of silence is at best only a partially correct view and cannot be pushed to the logical extreme. Under the present state of our knowledge all that we can say is that about A.D. 800 may be the latest date that can be assigned the *Gautama-dharma-sūtra-pariṣiṣṭa*.

विषयानुक्रमणी

प्रथमोऽध्यायः	विषयः	सूत्रसंख्या
	प्रतिज्ञा	१
	भवप्राप्तिकारणानि	२
	कर्मानुरूपशरीरग्रहणम्	३—९
	सत्त्वादिगुणपरिपाकः	६—९
	स्वर्गमार्गः	१०
	देवयानपितृयाने	११—१४

द्वितीयोऽध्यायः

	सत्त्वशुद्ध्या मोक्षप्राप्तिः	१
	गृहस्थस्य मोक्षप्राप्त्युपायः	२
	कर्मविपाकः	३
	तत्राकामतो महापातकिनां संसारप्राप्तिः	४—७
	कामतो महापातकिनां संसारप्राप्तिः	८—१२

तृतीयोऽध्यायः

	महापातकिनां कर्मविपाकः	१—६
	पातकिनां कर्मविपाकः	७—३१

चतुर्थोऽध्यायः

	कर्मविपाकः	१—६६
--	------------	------

MANU AND YĀJÑAVALKYA

The *Parisiṣṭa* follows Yājñavalkya in the main, both as to the matter taken and the arrangement. Beginning from verse 131 of the third chapter of Yājñavalkya the *Parisiṣṭa* unfolds itself as it proceeds to deal with the various topics. In many places in the first five chapters, and in other places, verbal identity of the *sūtras* to the verses of Yājñavalkya is clear. In fact the many textual difficulties which the two manuscripts presented were overcome by a close study of the *Parisiṣṭa* with the *Mitākṣarā* of Vijñānesvara, which had utilized the *Parisiṣṭa* to the fullest extent.

The extent of borrowing from Manu is also considerable. Manu has been accepted wherever Yājñavalkya has not touched the topic and laid down the rule (chap. 2, *sūtras* 9-12). A similar instance can be seen in chapter 6, *sūtras* 3 to 6 where sins entailing loss of caste are enumerated. Where there is a difference of opinion between Yājñavalkya and Manu, the *Parisiṣṭa* follows the former.¹

OTHER WORKS

Apart from passages which have been cited for comparative study from Viṣṇu in the footnotes, one passage of interest has to be noted. This occurs in chapter 6, *sūtras* 1 and 2 under the topic *atipātaka* and *anupātaka*. The same topic is dealt with in chapter 5 under *sūtra* 4 and the same view is cited by Yājñavalkya. But the repetition of the same topic in chapter 6 is under a different classification which is supported by Viṣṇu. The *Parisiṣṭa* has accepted both the views under different classifications.

¹ See footnote No. 10 of p. 93, *infra*.

Remarkable identity of passages between the *Parisiṣṭa* and *Vasiṣṭha* are noticeable. These can be seen under chapter 7, *sūtra* 6, chapter 9, *sūtras* 5-10, chapter 14, *sūtras* 6-7, chapter 20, *sūtra* 9 etc. Similarly, identity of passages with *Yama* is found in p. ६०, *Saṅkha*, pp. १२-१४, ३२, ५१, ८६, *Hārīta*, pp. ३७-८, ७९-८०, *Devala*, p. ६२. Two *sūtras* have been bodily borrowed from *Āpaṣṭambadharmasūtra* (chapter 8, *sūtra* 1 and chapter 11, *sūtra* 11). Other writers whose verses have been rendered into prose or reproduced with slight variations have been shown in the footnotes in the relevant places. The list given above is only illustrative but not exhaustive.

The *Gautama-dharma-sūtra* contains an extra chapter in the editions of both Jivananda and M. N. Dutt. This chapter has been omitted in the standard editions of the work issued from Mysore and Poona as neither Maskari nor Haradatta has commented on the chapter. The *Parisiṣṭa* contains several of the *sūtras* found in the extra chapter. Out of a total 31 *sūtras* only 13 *sūtras* do not find their counterparts in the *Parisiṣṭa*. They are cited below :

हिरण्यहारी दुर्दरी ॥ ७ ॥ त्रुचामरसीसविक्रयी मयपः ॥ १७ ॥
 एकशफविक्रयी मृगव्याधः ॥ १८ ॥ नाक्षत्री चार्बुदी ॥ २० ॥ नास्तिको
 रज्जोपजीवी ॥ २१ ॥ ब्रह्मपुरुषतत्त्कराणां देशिकः पिण्डहरः ॥ २३ ॥
 पण्डो महापथिकः ॥ २४ ॥ मध्वामेही हि धर्मपत्नीषु स्यान्मैथुन-
 प्रवर्तकः ॥ २६ ॥ स्वर्वाटः सगोत्रसमवेयः स्वयभिगामी ॥ २७ ॥ श्रीमती-
 मातृभगिनीभ्रातृभगिनीष्वभिगम्यावीजिनः ॥ २८ ॥ तेषां कुब्जकुण्ड-
 मण्डव्याधितव्यहृदरिद्राह्यायुषोऽल्पबुद्धयः शठपण्डशैल्यतत्त्करपरपुरुषप्रेष्य-
 परकर्मकराः स्वल्वाटनक्तंचरा नृशंससंकीर्णकूटकर्माणः कमतंधान्त्याश्रोप-
 पद्यन्ते ॥ २९ ॥ तस्मात्कर्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तम् ॥ ३० ॥ विशुद्धैर्लक्षणे-
 र्जायन्ते धर्मस्य धारणादिति धर्मस्य धारणादिति ॥ ३१ ॥

	विषयाः	सूत्रसंख्या
पञ्चमोऽध्यायः		
महापातकसमानि	.	१—४
उपपातकानि	.	५—४४
उपपातकाद्यावृत्तौ फलविशेषः	.	४५—४७
षष्ठोऽध्यायः		
अतिपातकानि	.	१
अनुपातकानि	.	२
जातिभ्रंशकराणि	.	३
संकरीकरणम्	.	४
अपात्रीकरणम्	.	५
मलिनीकरणम्	.	६
प्रकीर्णकम्	.	७
महापातकप्रायश्चित्तनिरूपणप्रतिज्ञा	.	८
ब्रह्महत्याप्रायश्चित्तम्	.	९—१७
सप्तमोऽध्यायः		
सुरापप्रायश्चित्तम्	.	१
एकादश मद्यानि	.	२
अकामतः सुरापाने प्रायश्चित्तान्तरम्	.	३—४
रेतोविष्णुप्रप्राशने प्रायश्चित्तम्	.	५
मद्यभाण्डस्थोदकपाने	”	६—७
सुरापानसमे	”	८
सुवर्णस्तेये	”	९—११
कामाकामकृतपापानां प्रायश्चित्ते विशेषः	.	१२
प्रसरेणवादिप्रमाणम्	.	१३—२०
सुवर्णपरिमितसुवर्णस्तेये महापातकत्वम्	.	२१

अष्टमोऽध्यायः	विषयाः	सूत्रसंख्या
गुरुतरूपे	प्रायश्चित्तम्	१—३
गुरुतरूपसमे	"	४—७
धान्यादिहरणे	"	८—१०
अणानपाकरणे	"	११
अनाहिताग्नितापां	"	११
लाक्षालवणादिविक्रये	"	१२—१३
निन्दितार्थोपजीवने	"	१४
भृतकाध्ययने	"	१५
जातिमात्रब्राह्मण्यादिगमने	"	१६—२१
स्वरिणीगमने	"	२२—२३
बन्धकीगमने	"	२४—२६
विधवागमने व्रतस्थागमने च	"	२७
गर्भकरणे	"	२८

नवमोऽध्यायः

स्वरिशदादिगमने	प्रायश्चित्तम्	१—४
प्रतिलोमगमने	"	५—१०
भार्यामुखमथुने निष्कृत्यभावः	"	११
रजस्वलागमने	प्रायश्चित्तम्	१२—१३
श्रमार्जारादिवधे	"	१४
अस्थिमहामनस्थिमतां च वधे	"	१५
आर्द्रद्रुमछेदने	"	१६—१७
काकादिभिर्दंशे	"	१८—२०

दशमोऽध्यायः

आदिदण्डरजस्वलायाः प्रायश्चित्तम्		१—३
----------------------------------	--	-----

विषयाः	सूत्रसंख्या
वेदोक्तकर्मपरित्यागे	प्रायश्चित्तम् . ४—६
कन्यादूषणे	” . ६
आत्मार्थं पाकक्रियायां मद्यपत्नीनिषेवणे च	” . ७
नारीणां विक्रये	” . ८
ब्रह्मसूत्रं विना भोजनादौ	” . ९
रजस्वलयोरन्योन्यस्पर्शे	” . १०
तस्करराजभृत्यादीनां	” . ११
ब्रह्मोपजीविलक्षणम्	” . १२
देवलकादीनां	प्रायश्चित्तम् . १३
समुद्रयाने ब्राह्मणस्य	” . १४
असत्प्रतिग्रहे	” . १५—१६
सत्परिग्रहत्यागे	” . १७
अदत्तादाने कर्मविपाकः	” . १८
शाल्मलवह्निर्वेदिपुरोडाशादिभक्षणे	प्रायश्चित्तम् . १९

एकादशोऽध्यायः

अनिर्देशाहगवादिक्षीरपाने	प्रायश्चित्तम् . १—२ .
अन्नस्य केशादिना दूषणे शुद्धिः .	” . ३—४ .
वायुच्छिष्टभक्षणे	प्रायश्चित्तम् . ५—१४ .
दीपोच्छिष्टादिभोजने	” . १५
पोतशेषपाने	” . १६—१७ .
अमेघ्यादिस्पृष्टभक्षणे	” . १८—१९
वृत्तिसत्तान्नभोजने	” . २०
उत्थितादिभोजने	” . २१
एकपङ्क्तौ केनापि तस्यागे भोजने	” . २२—२३
शवादिदूषितकूपस्थजलपाने	” . २४—२५
चण्डालकूपभाग्ण्डादिजलपाने	” . २६—३१

विषयाः

सूत्रसंख्या

द्वादशोऽध्यायः

म्लेच्छादिपुष्करणीशौचाशौचनिर्णयपूर्वकं तज्जलपाने प्राय-

श्चित्तम्	१—४
रजकादिभाण्डस्थजलपाने	प्रायश्चित्तम् ९—६
अन्यजखानितकूपादौ स्नानकरणे	” ७—८
पर्युषितभोजने	” ९—१०
सकत्वादीनां निशि वर्जनम्; अवर्जने च	” ११—१२
अनाहुताद्यन्नभोजने	” १३—१५
भिन्नभाजनादिषु भोजने	” १६—१७
हस्तदत्तादिक्रियादुष्टाभोज्यभक्षणे	” १८—१९
मुरापानसमानि	२०
अभोज्यान्ताः	२१
गणिकालक्षणम्, तदन्नभोजने च प्रायश्चित्तम्	२२—२४
गणलक्षणम्	२५

त्रयोदशोऽध्यायः

अभोज्यान्ताः	१
कदर्यलक्षणम्	२
पण्डलक्षणम्	३
मार्जारलक्षणम्	४
कुक्कुटलक्षणम्	५
पतितलक्षणम्	६
अपविद्वलक्षणम्	७
चण्डाललक्षणम्	८
एतेषामन्नभोजने प्रायश्चित्तम्	९—१०
भ्रूणहलक्षणम्	११
पुनरभोज्यान्ताः	१२

विषयाः	सूत्रसंख्या
बलात्कारेणाभोज्यभोजने प्रायश्चित्तम्	१३

चतुर्दशोऽध्यायः

अपुत्राद्यन्नभोजने	प्रायश्चित्तम्	१
अभोज्यानि, तद्वक्षणे च	”	२—९
नखच्युतघृतादेर्गोमांसतुल्यता, तद्वक्षणे च	”	६—८
हस्तदत्तभोजननिषेधः	”	९
पीतशेषपानादौ प्रायश्चित्तम्	”	१०—११
सुरापानसमं जलम्	”	१२
चण्डालादिस्पृष्टवस्त्रशुद्धिः	”	१३—१६
चण्डालादिस्पृष्टसुवर्णादिशुद्धिः	”	१७—२१
चण्डालादिस्पृष्टधान्यशुद्धिः	”	२२—२३

पञ्चदशोऽध्यायः

गृहदाहे सति तत्रस्थधान्यशुद्धिः	”	१—२
शाणादिप्रमाणानि	”	३
अन्नशुद्धिः	”	४—९
घृतगुडादिशुद्धिः	”	६—७
बालानां शुद्धता	”	८
शूर्पवस्त्रादिस्पर्शं दोषः	”	९—१०
दिवा मृथुने	प्रायश्चित्तम्	११—१२
विप्रेण वादे तत्ताडनादौ च	”	१३—१७
असंनिहितजलदेशादौ विष्मूत्रोत्सर्गे	”	१८—१९
सूर्योदये स्वापे	”	२०
नित्यकर्मलोपे	”	२१
स्नातकव्रतलोपे	”	२२
ऋतौ भार्याया अगमने	”	२३

विषयाः

सूत्रसंख्या

कुलक्षयकरं कर्म २४

षोडशोऽध्यायः

अस्नातभोजनादौ प्रायश्चित्तम्	१
पङ्क्तौ वैषम्यकरणे	२
अमेध्यगन्धाघ्राणे	३
कुलख्यादीनां	४
पतितादिपङ्क्तिभोजने	५
नीलवस्त्रधारणे	६
नीलवस्त्रधारणनिषेधापवादः	७
पालाशकाष्ठकृतपादुकादिधारणे प्रायश्चित्तम्	८
गुरुशिष्याद्यन्तरागमने	९—१०
दुःस्वप्नारिष्टदर्शने	११
दुःस्वप्ननिरूपणम् , तत्प्रायश्चित्तं च	१२—४९

सप्तदशोऽध्यायः

निषिद्धदेशगमने प्रायश्चित्तम्	१
स्वशकृडीक्षणे	२
अग्नेः खट्वायधःकरणे	३
दर्भैः पादप्रमार्जने	३
अनभिवाद्याभिवादने	४—१०
निषिद्धकालेऽभ्यङ्गादौ	११
अस्पृश्यस्पर्शस्पर्शे	१२—१३
यूपचण्डालादिस्पर्शे	१४
देवलकस्पर्शनिषेधः	१५—१६
महापथिकलक्षणम्	१७
उपस्यशौननिमित्तानि	१८

विषयाः	सूत्रसंख्या
अष्टादशोऽध्यायः	
भुञ्जानस्यास्पृश्यस्पर्शे प्रायश्चित्तम्	१—९
असंभान्यसंभाषणे	६—७
विना यज्ञोपवीतेन भोजनादौ	८—१०
इन्द्रचापादिदर्शने	११
अप्सु स्वप्रतिबिम्बदर्शने	१२
क्षुदादिषु	१३
प्रकीर्णकप्रायश्चित्तोपसंहारः	१४

एकोनविंशोऽध्यायः

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि	
तत्र वहिःसंध्यया शुद्धिः	१
‘अग्नेर्मन्त्रे’ इति सूक्तजपेन शुद्धिः	२—३
सर्वपापश्रवकरा मन्त्राः	४—७
गायत्रीजपमहिमा	८—१३
रुद्रकादशिर्वाजपमहिमा	१४—१७

विंशोऽध्यायः

जपयज्ञप्रशंसा	१—४
रुद्रजपप्रशंसा	५—८
कुप्याजिनदानप्रशंसा	९
वेदाभ्यासः पञ्चधा	१०
सर्वपापहरणोपायः	११

ERRATA

PAGE	LINE				
11	2	read	उच्चैःस्वरः	for	उच्चैःस्वर
12	2	"	ब्रह्मदा	"	ब्रह्मदा
14	26	"	cite	"	cites
33	1	"	स्तेनः स्तेयाद्	"	स्तेनस्तेयाद्
36	20	"	उशना	"	उशनाः
40	25	"	"	"	"
42	13	"	•गच्छेन्नोदितदभैर्वैष्टयित्वा	"	•गच्छेच्छरपभैर्वैष्टयित्वा
61	3	"	•स्याभ्रद्धानस्य	"	•स्याभ्रद्धानस्य
79	11	"	cites	"	cite

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टम् ॥

द्वितीयः प्रश्नः

प्रथमोऽध्यायः

१ अथातो धर्मशेषान् व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

२ अन्त्यपक्षिस्थावरतां दोषैर्मनोवाक्यायकर्मभिर्जीवोऽयं भवयोनिशतेषु
प्रयाति ॥ २ ॥

परद्रव्याणि मनसा ध्यायंस्तथानिष्टानि चिन्तयन् वितथाभिनि-
वेशी ३ जायतेऽन्त्यासु योनिषु ॥ ३ ॥

१ The manuscript *अ* begins with the following salutations:
श्रीगणेशाय नमः । श्रीदक्षिणामूर्तिपुरवे नमः । हरिः ओम् ।

२ Parallel quotations from the standard works on *dharmaśāstra* such as *Manu*, *Yājñavalkya*, *Viṣṇu* and *Vasiṣṭha* have been cited under each *sūtra*, wherever they have been traced. Quotations from the *Mitākṣarā* of *Vijñāneśvara*, *Parāśara-Mādhaviya* and some of the minor *smṛtis* have also been added as they were found useful.

३ अदक्षिणस्थावरतां—अ ; अत्यन्तपक्षे स्थावरतां—क.

४ cf., अन्त्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्यायकर्मभिः ।

दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवयोनिशतेषु च ॥ याज्ञवल्क्यः, ३ १३१.

५ जायते आसुरयोनिषु—अ.

६ cf., परद्रव्याण्यभिध्यायंस्तथानिष्टानि चिन्तयन् ।

वितथाभिनिवेशी च जायतेऽन्त्यासु योनिषु ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, १३४.

पिशुनोऽवृतवादी 'परुषोऽनिबद्धप्रलापी मृगपक्षिषु जायते' ॥ ४ ॥

अदत्तादाननिरतः 'परदारगो हिंसकश्चाविधानेन 'स्थावरेष्वभि-
जायते' ॥ ५ ॥

शौचवानात्मज्ञस्तपस्वी विजितेन्द्रियो दान्तः 'कर्मकृद्वेदविद्यावित्
सात्विको देवयोनितां याति' ॥ ६ ॥

विषयेष्वारम्भी^१ व्यग्रोऽसत्कार्यनिरतो राजर्षी मनुष्येषु^२ 'मृतो
जन्माधिगच्छति'^३ ॥ ७ ॥

^१ पुरुषो—क.

^२ cf., पुरुषोऽवृतवादी च पिशुनः पेष्यस्तथा ।

अनिबद्धप्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, ११५.

^३ परदारणहिंसकश्चाविधानेन—क.

^४ स्थावरेऽभिजायते—क.

^५ cf., अदत्तादाननिरतः परदारोपसेवकः ।

हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, ११६.

Compare sūtras 3 to 5 with *Manu*, XII, 5—7 and 9.

परद्व्येष्वभिष्यानं मतानिष्टचिन्तनम् ।

वित्तयाभिनियेशश्च त्रिविधं कर्म मानसम् ॥

पाठायमकृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः ।

अर्मबद्धप्रलापश्च बाह्म्यं स्याच्छुद्धिपम् ॥

अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ।

परदारोपसेवा च शारीरं त्रिविधं स्मृतम् ॥

शरीरजेः कर्मदोषैर्वाति स्थावरतां नरः ।

चाधिकेः पक्षिमृगतां मानगेरन्यज्जातिताम् ॥

^६ कर्मकृद्वेदविद्यासात्विको—अ ; कर्मकृन् सात्विको—क.

^७ cf., अत्मज्ञः शौचवान् दान्तमन्तपस्वी विजितेन्द्रियः ।

धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्विको देवयोनिताम् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, ११७.

^८ विषयेष्वारम्भशब्दो—क.

^९ मृतो—अ.

^{१०} cf., स्वस्वभारगतोऽधीर आरम्भी विषयी च यः ।

त राजर्षो मनुष्येषु मृतो जन्माधिगच्छति ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, ११८.

स्य तैः प्रस्थापिताः परमपदं प्राप्नुवन्ति^१ ॥ ११ ॥

पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते^२ ॥ १२ ॥

^३धूमनिशाकृष्णपक्षदक्षिणायनपितृलोकचन्द्रमोऽभिमानिनीर्देवताः

प्राप्य पुनरेव वासुवृष्टिजलभूमीः^४ प्राप्य व्रीक्षाद्यन्नरूपेण शुक्रत्वमवाप्य^५

यज्ञदानतपोयुक्ताः संसारिणो योनिं व्रजन्ति^६ ॥ १३ ॥

अचिरादिधूमादिमार्गद्वयं यः, प्रमत्तो न विजानात्यसौ भुजङ्गः^७
शलमः कृमिः कीटो वा भवेत्^८ ॥ १४ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने प्रथमोऽध्यायः

द्वितीयोऽध्यायः

‘अथवा वेदमभ्यसन् न्यस्तकर्मा बने वसन्’ मितभुगयाचिताशी च परां सिद्धिमवाप्नुयात्’ ॥ १ ॥

‘अप्रतिग्रहेणोपार्जितधनः सत्यवादी’ श्रद्धानुष्ठाननिरत आत्म-
तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियो’ गृहस्थो मुक्तिं प्राप्नुयात्’ ॥ २ ॥

‘महापातकिनो दारुणान् तामिस्रादिनरकान् प्राप्य तत्र प्रचुरदुः-
खमनुभूय पापशेषात् पुनरिह’ संसारे दुःखबहुलश्वसृगालादितिर्यग्योनिषु
भूयो भूयो जायन्ते’^{१०} ॥ ३ ॥

ब्रह्महा मृगश्चमूकरोष्ट्रयोनि^{११} प्राप्नुयात्^{१२} ॥ ४ ॥

^१ अथ पक्ष्णी वेदमभ्यसन्—अ; अथवा वेदमभ्यस्यन्—क.

^२ मितभुगयाचिता परी—अ.

^३ cf., अथवाप्यभ्यसन्वेष्टं न्यस्तकर्मा बने वसन् ।

अयाचिताशी मितभुक् परी सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २०४.

एवं संन्यस्य कर्माणि स्वकार्यपरमोऽऽहृदः ।

संन्यासेनापहृत्येनः प्राप्नोति परमो गतिम् ॥ मनुः, ६, ९६.

^४ प्रतिग्रहेण for अप्रतिग्रहेण—क.

^५ श्रद्धानुष्ठान—अ.

^६ विधिप्रियो for अतिथिप्रियो—अ.

^७ cf., न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।

भ्रातृहृत्सत्यवादी च गृहस्थोऽपि हि मुन्यते ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २०५.

^८ महापातकिनोऽन्धगामिस्रादिनरकान्—अ.

^९ संसारे श्वसृगालादि—क.

^{१०} cf., महापातकान् पौराक्षरकान् प्राप्य दारुणान् ।

कर्मक्षयाद्जायन्ते महापातकिनस्त्विह ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २०६.

बहुन् कर्मणान् पौराक्षरकान् प्राप्य तरसयात् ।

संसारान् प्रतिपद्यन्ते महापातकिनस्त्विह ॥ मनुः, १२, ५४.

^{११} मृगश्चमूकरोष्ट्रयोनि—क.

^{१२} cf., मृगश्चमूकरोष्ट्रानां ब्रह्महा योनिपूरयति । याज्ञवल्क्यः, ३, २०७.

सुरापः 'खरपुल्कसयेनयोनिम्' ॥ ५ ॥

स्वर्णहारी 'कृमिकीटपतङ्गयोनिम्' ॥ ६ ॥

गुरुतल्पगस्तृणगुल्मलतात्वं चाकामतः^१ ॥ ७ ॥

कामतो दुःखबहुलयोनिषु^२ ॥ ८ ॥

ब्रह्महा श्वसूकरखरोष्ट्रगोजाविमृगपक्षिचण्डाल^३पुल्कसानाम्^४ ॥ ९ ॥

सुरापो 'विड्भुक्कृमिकीटपतङ्गपक्षिणां हिंसाणां च सत्त्वानाम्'^५ ॥ १० ॥

स्तेनस्तु विप्रो^६ 'लताहिसरटानां सरीसृपाणां'^७ 'तिरश्चाम्बुचारिणां हिंसाणां च पिशाचानाम्'^८ ॥ ११ ॥

^१ खरपुल्कसयेनयोनिगः—अ ; खलपुल्कसयवनयोनिम्—क.

^२ cf., खरपुल्कसवेणानां सुरापो नात्र संशयः । याज्ञवल्क्यः, ३, २०७.

^३ कृमिकीटपतङ्गयोनिम्—अ.

^४ cf., कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समानुवात् । याज्ञवल्क्यः, ३, २०८

^५ cf., तृणगुल्मलतात्वं च बहुशो गुरुतल्पगः । याज्ञवल्क्यः, ३, २०८.

^६ cf., 'एतच्चकामकृतविषयम् । कामकारकृते त्वन्यास्वपि दुःखबहुलयोनिषु संसरन्ति' ॥ याज्ञवल्क्यस्मृतिव्याख्या मिताक्षरा, ३, २०८ ; पृष्ठम् ३६८.

^७ चाण्डाल for चण्डाल—अ.

^८ cf., श्वसूकरखरोष्ट्राणां गोजाविमृगपक्षिणाम् ।

चण्डालपुल्कसानां च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ मनुः, १२, ५५.

^९ विड्भुक्कृमिकीटपतङ्गपक्षिणां—अ.

^{१०} cf., कृमिकीटपतङ्गानां विड्भुजां वैव पक्षिणाम् ।

हिंसाणां वैव सत्त्वानां सुरापो मादग्नौ मजेत् ॥ मनुः, १२, ५६.

^{११} लताहिसरीसृपाणां—अ ; लतासरटानां सरीसृपाणां—क.

^{१२} तिरश्चाम्बुचारिणां—अ.

^{१३} cf., लताहिसरटानां च तिरश्चां चाम्बुचारिणाम् ।

हिंसाणां च पिशाचानां स्तेनो विप्रः परलशः ॥ मनुः, १२, ५७.

तृतीयोऽध्यायः

७

गुरुतरुपगस्तु गुल्मलतानां कव्यादानां च 'दंष्ट्रिणां क्रूरकर्मकृतां .
'चैव संसरन्ति' ॥ १२ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने द्वितीयोऽध्यायः

तृतीयोऽध्यायः

ब्रह्महा क्षयरोगी 'म्यात् ॥ १ ॥

इयावदन्तकः सुरापः ॥ २ ॥

कुनखी हेमहारी ॥ ३ ॥

दुश्कर्मा गुरुतरुपगः' ॥ ४ ॥

रौरवादिनरकेषु सूकरादियोनिषु च दारुणं दुःखमनुभूयानन्तरं
दुःखितशेषेण जननसमये क्षयरोगादियुक्ता भवन्ति ॥ ५ ॥

‘दुःखप्रचुरेषु मानुषशरीरेषु संसरन्ति’ ॥ ६ ॥

अन्नहर्ताऽजीर्णान्नः^१ ॥ ७ ॥

‘पुस्तकहार्यननुज्ञाताध्यायी मूको भवति ॥ ८ ॥

धान्यमिश्रः^२ पडङ्गुलः स्यात् ॥ ९ ॥

पिशुनो ‘दुर्गन्धनासिकः ॥ १० ॥

‘तैलहर्ता तैलपायी ‘कीटविशेषः ॥ ११ ॥

असद्वोपसंकीर्तनो दुर्गन्धवदनः^३ ॥ १२ ॥

^१ दुःखप्रचुरमानुषशरीरेषु—अ.

^२ Compare sūtras 5 and 6 with मिताक्षरा on याज्ञवल्क्य, III, 209.
—“एवं रौर्यादिनक्षत्रेषु धसृकरसरादियोगेषु च दारुणं दुःखमनुभूयानन्तरं दुरितशेषेण
जननसमय एव क्षयरोगादिलक्षणयुक्ताः । प्रचुरेषु मानवशरीरेषु संसरन्ति”

^३ अन्नहर्ताजीर्णनदी—अ.

^४ पुस्तकादिमंहार्यननुज्ञाताध्यायी मूको—अ.

^५ धान्यहर्ता—क.

^६ दुर्गन्धः नास्तिकः—क.

^७ तैलहर्ता—क.

^८ कीटविशेषः—अ.

^९ Compare sūtras 7 to 12 with the following :

अन्नहर्तामयावी म्यान्मूको वागपहारकः ॥

धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनायिकः ।

तैलहर्ता तैलपायी स्यात्पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २१०-२११.

अन्नहर्ताऽऽमयावित्तं मौक्त्यं वागपहारकः ।

पिशुनः पूतिनायिक्यं सूचकः पूतिवक्त्रनाम् ।

[धान्यचौरोऽहर्ताहर्तव्यं] अतिरिक्त्यं तु मिश्रकः ॥ मनुः, ११, ५१, ५०.

[मामं शूभो वपः मद्गुः] तैलं तैलपायिकः यमः ॥ मनुः, ११, १२, १३.

अनापहारकस्त्यामपायी । वागपहारको मूकः । मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः ।
पूतिनामः पिशुनः । तैलं तैलपायिकः । पूतिवक्त्रः सूचकः ॥ विष्णुः, ४५, ११-१२,
१०, ७ ; ४४, २३ ; ४५, ८.

‘एतच्च तिर्यक्त्वप्राप्त्यनन्तरं मानुषशरीरप्राप्तौ द्रष्टव्यम्’ ॥ १३ ॥

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्याहुतं ‘च हविर्जग्ध्वा तिर्यक्त्वं याति’ ॥ १४ ॥

परस्य योषितं हत्वा ब्रह्मत्वं^१ सुवर्णव्यतिरिक्तं हत्वा बहु हिरण्यं
प्रतिगृह्य चारुण्यं निर्जले देशे ब्रह्मराक्षसः स्यात्^२ ॥ १५ ॥

पत्रशार्कं हत्वा मयूरः ॥ १६ ॥

शुभान् गन्धान् लुच्छुन्दरी नाम मूषिका जायते ॥ १७ ॥

धान्यहारी मूषको^३ भवति ॥ १८ ॥

यानमुष्ट्रः ॥ १९ ॥

फलं वानरः ॥ २० ॥

जलं^४ श्लवः ॥ २१ ॥

^१ प्रेतस्य तिर्यक्त्वं प्राप्त्वा नन्तरं—अ.

^२ cf., एतच्च तिर्यक्त्वप्राप्त्युत्तरकालं मानुषशरीरप्राप्तौ द्रष्टव्यम् ।

“यद्वा तद्वा . . . हविः” इति मनुस्मरणात्—याज्ञ. मिता., ३, २१०-२११.

अथ नरकाभिभूतदुःखानां तिर्यक्त्वमुत्तीर्णानां मनुष्येषु स्थणानि भवन्ति ।

विष्णुः, ४५, १.

^३ च—omitted by अ.

^४ cf., यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलाभरः ।

अवस्यं याति तिर्यक्त्वं जग्ध्वा येनाहुतं हविः ॥

मनुः, १२, ६८; विष्णुः, ४४, ४४.

^५ ब्रह्मत्वमुवर्णव्यतिरिक्तं—अ.

^६ cf., परस्य योषितं हत्वा ब्रह्मत्वमपहृत्य च ।

अरण्ये निर्जले देशे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २११.

संवोयं पतितैर्वत्सा परस्वैव च योषितम् ।

अपहृत्य च विदस्वं भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ मनुः, १२, ६०. [‘विदस्वं’—

ब्राह्मणमुवर्णव्यतिरिक्तं—दृष्टव्यः].

^७ भवति—omitted by अ.

^८ श्लवः—अ.

क्षीरं काकः ॥ २२ ॥

गृहोपस्करमुसलादि हृत्वा सरटाख्यः कीटविशेषो भवेत् ॥ २३ ॥

मधु हृत्वा दंशः ॥ २४ ॥

मांसं हृत्वा गृध्रः ॥ २५ ॥

गां हृत्वा गोधाख्यः प्राणिविशेषः ॥ २६ ॥

अग्निं पिकः ॥ २७ ॥

^१ क्षीरकारी गृहोपस्करः—क.

^१ Compare sūtras 16 to 23 with the following :

पत्रशाकं शिखी हृत्वा गन्धान् छुच्छुन्दरी शुभान् ॥

मूषको धान्यहारी त्यागानमुष्ट्रः कपिः फलम् ।

जलं ह्रवः पयः काको गृध्रकारी क्षुपस्करम् ॥ याज्ञवल्क्यः ३, २१३-२१४.

‘पत्रशाकं तु शर्दिणः’ १२, ६५; ‘छुच्छुन्दरिः शुभान् गन्धान्’ १२, ६५;

‘धान्यं हृत्वा भवत्पालुः’ १२, ६२; ‘त्यागानमुष्ट्रः’ १२, ६७; ‘फलमूलं तु मर्कटः’

१२, ६७; ‘जलं ह्रवः’ १२, ६२; ‘पयः काकः’ १२, ६२; ‘गृध्रकारी क्षुपस्करम्’

१२, ६६—मनुः

पत्रशाकं शर्दी । छुच्छुन्दरिर्गन्धान् । आलुषान्यहारी । यानमुष्ट्रः । फलं पुष्पं

वा मर्कटः । जलं हृत्वाभिद्राः । पयः काकः । गृध्रकार्युपस्करम् ॥—विष्णुः, ४४, ३२,

३१, १४, ४२, ४०, १६, १८, ३६.

^२ दयालो—क.

^३ गोदाख्यः—अ.

^४ अग्निं पिकः—अ.

^५ Compare sūtras 24 to 27 with the following :

मधु दंशः पलं एषो गां गोषाणि वक्षस्तथा ॥ याज्ञ., ३, २१५.

‘मधु दंशः’ १२, ६२; ‘मांसं एष्टः’ १२, ६३; ‘गोषा गाम्’ १२, ६४;

‘वक्षो भवति हरवामिम्’ १२, ६६—मनुः.

मधु दंशः । मांसं एष्टः । गोषा गाम् । अग्निं वक्षः ॥ विष्णुः, ४४, १७, २१,

२९, ३५.

मनुवाहवल्क्यविष्वादेयः ‘वक्षो भवति हृत्वाग्निम्’ १२, ६६, ‘अग्निं वक्षस्तथा’

३, २१५, ‘अग्निं वक्षः’ ४४, ३५, इत्यादिनामिहर्ता वक्ष्योर्नि प्राप्नोतीत्याहुः । अत्र तु

इक्ष्वादिरसं^१ सारमेयः ॥ २८ ॥

लवणहारी^२ चीर्याख्य उच्चैःस्वर कीटविशेषः ॥ २९ ॥

कांस्यहारी हंसः^३ ॥ ३० ॥

अश्वं पङ्गुर्भवेत्^४ ॥ ३१ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने तृतीयोऽध्यायः

कसंज्ञककोशे 'असि पिकः' इत्येव पाठो दृश्यते । असंज्ञककोशे 'अश्वं पिकः' इति पाठः । अश्वहारे च 'कृतार्जं सेधा' 'अकृतार्जं शल्यकः' ४४, १३-१४, इत्येताभ्यां सूत्राभ्यां अन्म विष्णुराह । 'श्वावित्कृतार्जं विविधमकृतार्जं तु शल्यकः' इति च मनुः, १२, ६५. अस्यैव परिशिष्टस्य अनुर्वाच्याये—'क्षीरहारी वक्ः' ५८ इत्यनेन सूत्रेण क्षीरहारे वक्-योनिप्राप्तिः, अत्रैवाध्याये 'क्षीरं काकः' २२ इत्यनेन क्षीरहारे काकयोनिप्राप्तिश्च प्रतिपाद्यते । कोशान्तरलाभे समीचीनपाठप्राप्तिः स्यादपि ।

^१ सारमेयी—क.

^२ चित्स्याख्य—क.

^३ हंसश्च पङ्गुर्भवेत्—अ.

^४ Compare sūtras 28 to 31 with the following :

[धित्री वस्त्रे] आ रणे तु चीरी लवणहारकः । याज्ञ., २, ११५.

'यथा—कांस्यहारी हंसः इति' 'यथा—पङ्गुनामश्वपहारक इति' याज्ञ. मिता.,

१, ११६.

'रसं धा' १२, ६२; 'क्षीरीनाच्छरु लवणम्' १२, ६३; 'हंसः कांस्य-पहारी' १२, ६२—मनुः.

एवं आ । सरणं चीरिवाक् । हंसः क्षीरपायहारी । अश्वपहारकः पङ्गुः न विष्णुः, ४४, १५, २४, १५; ४५, १४

चतुर्थोऽध्यायः

१ वस्त्रहा कुष्ठी स्यात् ॥ १ ॥

२ तैजसापहारी ३ मण्डली ॥ २ ॥

देवनाक्षणाकोशकः खलतिः ४ ॥ ३ ॥

गरदामिदाबुन्मचौ ५ ॥ ४ ॥

६ गुरुं प्रतिहन्तापस्मारी ७ ॥ ५ ॥

८ गोमस्थान्धः १० ॥ ६ ॥

धर्मपत्नीं मुक्त्वान्यत्र प्रवृत्तः ११ शब्दभेदी प्राणिविशेषः ॥ ७ ॥

१ विश्वनेश्वर attributes sūtras 1 to 22 to शङ्ख and 23 to 66 to गौतम (cf. याज्ञवल्क्यमिताक्षरा p. 370-371). मायव cites sūtras 23 to 65 under गौतम (cf., पराशरमाधवीयम्, प्रायश्चित्तकाण्डम्, p. 514-515 and 518). वैयनाथ cites sūtras 1 to 22 under शङ्ख and 23 to 65 under बृह्गौतम. (cf., स्मृतिमुक्ताफलम्, प्रायश्चित्तकाण्डम्, p. 861-862).

२ cf., ततो मानुषतां प्राप्य व्याधिभिस्तत्र पीड्यते ।

कुष्ठरोगेण घोरेण वस्त्रहत्यां प्रयोजयेत् ॥ शिवधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा., पृ. ५०९.

३ तैजसोऽपहारी—अ.

४ मण्डलः—क.

५ cf., देवनाक्षणाकोशको मूकः । विष्णुः, ४५, १५.

गुरुवामिद्विनाकोशं वेदनिन्दां तथैव च ।

कृत्वा (श्रुत्वा) भवति दुर्बुद्धिर्वधिरा वापि मानवः ॥

विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा., पृ. ४९९.

६ cf., छन्मत्तोऽग्निदः । लोलजिह्वो गरदः ॥ विष्णुः, ४५, १७, १९.

७ गुरुं स्वंकृतापस्मारी—क. गुरुप्रतिहन्तापस्मारी—वैयनाथः, स्मृ. सु., पृ. ८९१.

८ cf., गुरोः प्रतिहृत्तोऽपस्मारी । विष्णुः, ४५, १८; प्रतिहृतं गुरोर्यस्तु मोऽप-
स्मारी प्रजायते ॥ विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा., पृ., ४९९.

९ गोमस्थान्धः—क.

१० cf., गोमस्त्यन्धः । विष्णुः, ४५, १९.

११ शब्दभेदी—विश्वनेश्वरः, याज्ञ. मिता., पृ. १७०; धर्मपत्नीमृतौ त्यक्त्वान्यत्र
प्रवृत्तः शब्दभेदी—वैयनाथः, स्मृ. सु., पृ. ८९१.

^१ भगभक्षः कुण्डाशी ॥ ८ ॥

देवब्राह्मणस्वापहारी पाण्डुरोगी ॥ ९ ॥

^२ स्वापहारी काणः ॥ १० ॥

^३ स्त्रीपण्योपजीवी षण्डः ॥ ११ ॥

^४ 'कौमारदारत्यागी दुर्भगः' ॥ १२ ॥

^५ 'मृष्टैकाशी वातगुल्मी' ॥ १३ ॥

^६ अभक्ष्यभक्षको^७ गण्डमाली^८ ॥ १४ ॥

^१ भगभक्षः—omitted by क; विशानेश्वर reads—'कुण्डाशी भगभक्षो देव-
ब्राह्मणस्वापहारी (देवब्राह्मणस्वहरः) । पाण्डुरोगी न्यासापहारी च काणः' for sūtras 8, 9
and 10; याज्ञ. भिता., पृ. ३७७; कुण्डाशी दंशभक्षः—वैद्यनाथः, स्मृ. सु., पृ. ८६१;
कुण्डाशी भगभक्षो देवब्राह्मणापहारी पाण्डुरोगी न्यासापहारी काणः—मदनपारिजातः,
पृ. ७०१.

cf., भगभक्षस्तु कुण्डाशी [दीर्घरोगी च पीडकः]—विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा.,
पृ. ४९९; कुण्डाशी भगास्यः—विष्णुः, ४५, २४. शङ्ख in परा. मा. प्रा., पृ. ६१७
reads शृङ्गो देवब्राह्मणोपजीवकः.

^२ नासापहारी काणः—अ; न्यासापहारी काणः—विज्ञानेश्वरवैद्यनाथौ; The
reading स्वापहारी काणः found in क MS. seems better as there is
another sūtra 'न्यासापहार्यनपत्यः' ३७, in the same chapter.

^३ स्त्रीपण्योपजीवी—अ; स्त्रीमण्युपजीवी—क. स्त्रीवंश्योपजीवः—वैद्यनाथः.

^४ कौमारीदारत्यागी—अ.

^५ cf., ये त्यजन्ति स्वको भार्यो मूढाः पण्डितमानिनः ।

दुष्कर्मा दुर्भगश्चैव दरिद्रः संप्रजायते ॥ स्कान्दे, रेवासण्डे, परा. मा. प्रा.,
पृ. ४९८.

^६ अमृष्टाशी गुल्मी—क; मिष्टैकाशी—विज्ञानेश्वरः.

^७ cf., मृष्टाशयेकाकी वातगुल्मी । विष्णुः, ४५, २७.

मिष्टाशयेको महामाग वातगुल्मी प्रजायते ॥ विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा.,
पृ. ४९९.

^८ अभक्ष्यभक्षी—अ.

^९ cf., 'अभक्ष्यभक्षी गण्डमाली' शिवधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा., पृ. ५११.

ब्राह्मणीगामी ^१निर्वीजी ॥ १५ ॥

क्रूरकर्मा वामनः ॥ १६ ॥

वस्त्रापहारी पतङ्गः ^२'श्वित्री च' ॥ १७ ॥

शय्यापहारी ^३'क्षपणकः' ॥ १८ ॥

^४'शङ्खशुक्त्यपहारी' ^५'कपाली' ॥ १९ ॥

दीपापहारी कौशिकः ^७ ॥ २० ॥

^८'मित्रश्लुक् क्षयी' ॥ २१ ॥

मातापित्रोराक्रोशकः ^९'करभोदरः' ॥ २२ ॥

^{१०}अनृतवाचस्त्वचलः ^{११}मुहुर्मुहुः संलम्बयाक् ॥ २३ ॥

^१ दुर्वीजी—अ.

^२ श्वस्त्री—अ; श्वित्री च—omitted by वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

^३ cf., वस्त्रापहारकः श्वित्री । विष्णुः, ४५, १३; 'श्वित्री वस्त्रम्' याज्ञवल्क्यः, ३, २१५; 'वस्त्रापहारी श्वित्री स्यात्' विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा., पृ. ५१६.

^४ कणकः—अ.

^५ शङ्खशुक्त्यपहारी—अ.

^६ कपाली—omitted by क.

^७ cf., [गोप्रस्त्वन्धः ।] दीपापहारकश्च ॥ विष्णुः, ४५, २०; 'अन्धो दीपापहारी स्यात्' विष्णुधर्मोत्तरे, परा. मा. प्रा., पृ. ५१६; but शङ्ख in page 517 reads पाण्डुरोगी दीपहारी.

^८ पत्रश्लुक् क्षयी—क.

^९ राण्डनारकः—क; स्रग्धरः, राण्डनारः—इति च विज्ञानेधरपाटी; चरण्डकः—वैद्यनाथः; राण्डनारकः—मदनपारिजातः.

^{१०} विज्ञानेधर cites sūtras 23 to 66 under गौतम (See footnote 1, p. 12. at the beginning of this chapter). cf., गौतमोऽपि ऋचिद्विंशदमाह—अनृत etc. याज्ञ. मिता. (pp. 370-371). माधव follows him. वैद्यनाथ (pp. 861-862) and मदनपारिजात (pp. 701-702) cites under इदमौतम.

^{११} अनृतवाक् स्त्वचलः—क; अनृतवागुच्यतः—विज्ञानेधरमाधवा; अनृतवाक् एतः—वैद्यनाथः; अनृतवाक् मुहुर्मुहुः etc.—मदनपारिजातः.

१ जलोदरो दारत्यागी ॥ २४ ॥

२ कूटसाक्षी श्लिष्टपदुच्छित्तजङ्घाचरणः ॥ २५ ॥

३ विवाहविघ्नकर्ता ४ छिन्नोष्ठः ॥ २६ ॥

५ अवगोरणी छिन्नहस्तः ॥ २७ ॥

६ अयाज्ययाजको वराहः ॥ २८ ॥

अनिमन्त्रितभोजी वायसः ॥ २९ ॥

मृष्टैकभोजी ७ वानरः ॥ ३० ॥

मातृघ्नोऽन्धः ॥ ३१ ॥

८ स्तुपागामी वातवृषणः ॥ ३२ ॥

चतुष्पये विष्णुमूत्रविसर्जनेन ९ मूत्रकृच्छ्री ॥ ३३ ॥

कन्यादूपकः पण्डः १० ॥ ३४ ॥

१ अवलो दारत्यागी—क; दारत्यागी जलोदरी—विज्ञानेश्वरः.

२ कूटसाक्षी नूपदुच्छित्त—अ; कूटसाक्षी श्लीपदी उच्छिन्नजङ्घाचरणः (अस्थूल-जङ्घाचरणः)—विज्ञानेश्वरः; कूटसाक्षी श्लीपदी उच्छिन्नजङ्घाचरणः—माधवमदनपारिजातौ; श्लीपदी कूटसाक्षी उच्छिन्नजङ्घाचरणः—वैद्यनाथः.

३ भिन्नोष्ठः—क.

४ अपयोणाः—क; अवगूरणः—विज्ञानेश्वरमाधवौ; गोररक्षणे—वैद्यनाथः; अव-गोरणकर्ता—मदनपारिजातः.

५ Sūtras 28, 29 and 30 are omitted here and cited after sūtra 42 by विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

६ इष्टैकभोजी—क; मिष्टैकभोजी—मदनपारिजातः.

७ स्तुपाहा वृषः—क.

८ विष्णुमूत्रविसर्जने—अ; विष्णुमूत्रविसर्जने — विज्ञानेश्वरमाधवमदनपारिजाताः; विष्णुमूत्रविसर्जने—वैद्यनाथः.

९ c.f., चाण्डाल्यवकीर्णी कन्यादूषी सगोत्रागाम्यवीची । शङ्खलिखितौ, परा. मा-प्रा. पृ. ५२२.

^१ईष्याल्लर्मशकः ॥ ३५ ॥

पित्रा^२ विवदमानोऽपस्मारी ॥ ३६ ॥

न्यासापहार्यनपत्यः ॥ ३७ ॥

बालघाती मृतापत्यः^३ ॥ ३८ ॥

*रक्षापहार्यतिदरिद्रः ॥ ३९ ॥

विद्याविक्रयी^४ पुरुषमृगः ॥ ४० ॥

^५वेदविक्रयी द्वीपी ॥ ४१ ॥

बहुयाजको^६ जललुवः^७ ॥ ४२ ॥

यतस्ततोऽश्वन्^८ मार्जारः ॥ ४३ ॥

कक्षवनदाही^९ स्वद्योतः ॥ ४४ ॥

^{१०}वामाचारो मुखविगन्धिः ॥ ४५ ॥

^१ ईष्याल्लर्मशकः—अ; माधव cites *Sūtra* 46 before this.

^२ पित्रोः—माधवः.

^३ *Sūtra* 38 is omitted by विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

^४ रक्षापहार्यप्यतिदरिद्रः—अ; रक्षापहारी अत्यन्तदरिद्रः—विज्ञानेश्वरमाधववैद्यनाथ-

मदनपारिजातः.

^५ विद्याविक्रयी—अ; वेदविक्रयी—माधवः.

^६ पुरुषः मृगः—मदनपारिजातः.

^७ *Sūtra* 41 is omitted by माधव.

^८ बहुयाजको—वैद्यनाथः.

^९ *Sūtras* 28, 29 and 30 are cited after this *sūtra* by विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

^{१०} यतस्ततोऽश्वन्—अ; यत्र सथाश्वन्—मदनपारिजातः.

^{११} कक्षवनदाहकः—विज्ञानेश्वरः; कक्षवनदाहकः—वैद्यनाथः.

^{१२} दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—अ; दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—विज्ञानेश्वरः; दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—माधवः; दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—वैद्यनाथः; दाहकाचार्यो मुखविगन्धिः—मदनपारिजातः.

पर्युषितभोजी कृमिः^१ ॥ ४६ ॥

अदत्तादायी बलीवर्दः ॥ ४७ ॥

मत्सरी अमरः ॥ ४८ ॥

अग्न्युत्सादी 'मण्डलकुष्ठी ॥ ४९ ॥

शूद्राचार्यः^२ श्वपाकः ॥ ५० ॥

गोहर्ता सर्पः ॥ ५१ ॥

खेदापहारी क्षयी^३ ॥ ५२ ॥

'चण्डालीपुल्कसीगाम्यजगरः'^४ ॥ ५३ ॥

प्रव्रजितागामी^५ मरुपिशाचः ॥ ५४ ॥

शूद्रीगामी^६ 'दीर्घकीटः ॥ ५५ ॥

सवर्णागामी^{१०} दरिद्रः^{११} ॥ ५६ ॥

^१ Sūtra 46 is omitted here and cited after sūtra 34 by माधव.

^२ मन्दकुष्ठिः—अ; मण्डलकुक्षी—वैद्यनाथः.

^३ शूद्राचार्यः—अ.

^४ विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात cite two additional sūtras after sūtra 52—अत्रापहार्यजीर्णः । ज्ञानापहारी मूकः ॥ विज्ञानेश्वर reads आशापहारी for अत्रापहारी.

^५ माधव omits sūtras 53 to 56 here and cites them in page 518 (Vol. II.)

^६ चाण्डालीपुल्कसी—अ; चाण्डालीपुल्कसीगमने अजगरः—विज्ञानेश्वरमाधव-मदनपारिजाताः; चाण्डालीपुल्कसीगमकः रजकः—वैद्यनाथः.

The order of citation by माधव is different. Sūtras 53 to 56 and 63 are omitted here and cited together in page 518 of (Vol. II).

^७ प्रव्रजितागमने—विज्ञानेश्वरमाधववैद्यनाथमदनपारिजाताः.

^८ शूद्रीगमने—विज्ञानेश्वरः; शूद्रागमने—माधववैद्यनाथमदनपारिजाताः.

^९ दीपघटः—वैद्यनाथः.

^{१०} सवर्णाभिगामी—विज्ञानेश्वरमाधववैद्यनाथमदनपारिजाताः.

^{११} माधव cites sūtra 63 after sūtra 56. See परा. मा. प्रा., ४. ५१८.

जलहारी^१ मत्स्यः^२ ॥ ५७ ॥

क्षीरहारी^३ 'वकः ॥ ५८ ॥

^४वार्षुषिकोऽज्ञहीनः^५ ॥ ५९ ॥

अविक्रेयविक्रयी^६ गृध्रः ॥ ६० ॥

राजमहिषीगामी नपुंसकः^७ ॥ ६१ ॥

राजाक्रोशको^८ गर्दभः ॥ ६२ ॥

^९गोगामी मण्डूकः ॥ ६३ ॥

अनध्यायेऽध्ययने^{१०} ^{११}सृगालः ॥ ६४ ॥

परद्रव्यापहारी परप्रेष्यो ^{१२}भवति^{१३} ॥ ६५ ॥

^१ जलपहारी—माधवः—ibid., p. 515.

^२ वैद्यनाथ cites one additional sūtra after this—'पशुमहापातकानि मिथ्यः'.

^३ क्षारहारी—वैद्यनाथः.

^४ भवकः—क; बलाकः—विज्ञानेश्वरमाधववैद्यनाथमदनपारिजातः.

^५ Sūtras 59 to 64 are omitted by माधव.

^६ cf., वार्षुषिको भ्रामरी । विष्णुः, ४५, २६.

^७ विक्रेयक्रिया—अ.

^८ cf., श्त्वा तु राजमहिषीं यण्डो भवति मानवः ।

शृङ्गगौतमः, परा. मा. प्रा., पृ. ५२२.

^९ दुराक्रोशी—वैद्यनाथः.

^{१०} गो—omitted by अ.

^{११} अनध्यायाध्ययने—विज्ञानेश्वरः; अनध्यायाध्यायी—वैद्यनाथः.

^{१२} सृगालः—मदनपारिजातः.

^{१३} भवति—omitted by विज्ञानेश्वर, माधव, वैद्यनाथ and मदनपारिजात.

^{१४} cf., परद्रव्यापहारी च श्रुत्यानां हृत्तिजीवकः । उग्रामहेश्वरसंवादे, परा. मा. प्रा.,

‘एतादृशैः’ ‘पापैः’ स्त्रियोऽप्येतेषामेव जन्तूनां भार्यात्वमुप-
गच्छन्ति’ ॥ ६६ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने चतुर्थोऽध्यायः

पञ्चमोऽध्यायः

अथ ब्रह्महत्यासमं पातकं^१ गुरूणामप्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधो-
ऽधीतस्य ‘च नाशनम्’ ॥ १ ॥

अथ सुरापानसमं^२ मत्स्या लशुनछत्राकविडूराह^३ ग्रामकुलकुटपलाण्डु-
गृहजनभक्षणं कौटिल्यं रजस्वलामुखास्वाद^४ चतुर्वेदविदहमित्यनृतभाषणं
च^५ ॥ २ ॥

^१ विश्वानेधर cites two additional sūtras after sūtra 65: मत्स्यवधे
गर्भवासाः । इत्येतेऽनूर्ध्वगमनाः । याज्ञ. मित., p. 371 ; वैयनाथ adds only one :
मत्स्यवधे गर्भभः, p. 862 ; मदनपारिजात adds two sūtras : मत्स्यवधे गर्भवासी ;
इत्येकेऽनूर्ध्वगमिनः, p. 702.

^२ प्राप्ते—अ.

^३ cf., स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हत्वा दोषमवाप्नुयुः ।

एतेषामेव जन्तूनां भार्यात्वमुपयान्ति ताः ॥ मनुः ; १२, ६९.

^४ पातकं वक्ष्यामो गुरूणां—क.

^५ च—omitted by क.

^६ cf., गुरूणामप्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ।

ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २२८.

^७ मत्स्यलशुन—क.

^८ •विडूराहकुटकुट—अ.

^९ चतुर्वेद एव चतुर्वेदोऽहमित्यनृतभाषणं च—क; चतुर्वेदविदोऽहमित्यनृतभाषणं

च—अ.

^{१०} cf., निविद्धभक्षणं ज्ञेयमुत्कर्षे च वचोऽनृतम् ।

रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २२९.

अथ सुवर्णस्तेयसमं मनुष्यस्त्रीभूषेनुनिक्षेपाश्वरत्नापहरणं सर्वम्^१ ॥३॥

अथ 'गुरुतल्पसमं' मित्रभार्याकुमारीभगिनीचण्डालीसमानगोत्रा-
स्तुपागमनं प्रत्येकम्^२ ॥ ४ ॥

छत्राकं विहाराहं च लघुनं ग्राममुक्त्वन्मृ ।

पलाण्डुं गृध्रनं चैव मृत्या जग्वा पतेजरः ॥ मनुः, ५, १९.

Also compare sutras 1 and 2 with the following :

अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् ।

गुरोद्यालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्याया ॥

मद्योज्ञता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं बृहदधः ।

गर्हितानाद्ययोजग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ मनुः, ११, ५५-५६.

अत्र याज्ञवल्क्यमनुविष्णूनां ब्रह्महत्यासमसुरापानसमपातकनिर्देशे व्यख्यातो दृश्यते ।
'वेदनिन्दा, बृहदधः, अधीतस्य च नाशनम्' इतीमानि ब्रह्महत्यासमान्याह याज्ञवल्क्यः
(३, २२८) । 'मद्योज्ञता, वेदनिन्दा, बृहदधः' इति तान्येव सुरापानसमान्याह मनुः
(११, ५६) । 'उत्कर्षे च बचोऽनृतम्' इति सुरापानसममाह याज्ञवल्क्यः (३, २२९) ।
'अनृतं च समुत्कर्षे' इति तदेव ब्रह्महत्यासममाह मनुः (११, ५५) । विष्णुरपि
'कौटसाक्ष्यं बृहदध एतौ सुरापानसमौ' (३६, २) इति बृहदधस्य सुरापानसमस्त्वमनुपैति
मनुरिव, ब्रह्महत्यासमत्वं च याज्ञवल्क्यः (३, २२८) । "अनृतवचनमुत्कर्षे । राजगामि च
पैशुनम् । गुरोद्यालीकनिर्वन्धः । वेदनिन्दा । अधीतस्य च त्यागः । अमोज्ञासममद्य-
मक्षणम् ।" (३७, १-५, ७) इत्येतान्युपपातकेषु पठति विष्णुः । सुरापानसमब्रह्म-
हत्यासमेतु याज्ञवल्क्यमनु पठतः । विष्णुपठितानि ब्रह्महत्यासमानि त्वेताद्विधान्येव ।
'यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च राजस्वसमाधान्तर्गत्याश्चाग्निगोशयाद्याविज्ञातस्य
वार्धस्य शरणागतस्य च धातनं ब्रह्महत्यासमानि' (३६, १) इति । अथ च गौतम-
धर्मसूत्रपरिशिष्टं याज्ञवल्क्यमतानुरोधेन ।

१ Cf., अधरजमनुष्यस्त्रीभूषेनुहरणं तथा ।

निक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णस्तेयसंमितम् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २३०.

निक्षेपस्यापहरणं नराधरजतस्य च ।

भूमिवज्रनगीनां च रत्नस्तेयसमं स्मृतम् ॥ मनुः, ११, ५७.

ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्णस्तेयसमम् । विष्णुः, २६, ३.

२ गुरुतल्पगतिसमं—क.

३ मित्रभार्याकुमारीचण्डालीभगिनीसमान—अ.

४ Cf., एतन्महाराजस्य स्वयंनिधन्तव्यम् च ।

अथोपपातकानि ॥ ५ ॥

कालेऽनुपनीतता ॥ ६ ॥

गोवधः ॥ ७ ॥

^१ऋणानामनपाकरणम् ॥ ८ ॥

तथा देवर्षिपितृणां च ॥ ९ ॥

^२सत्यधिकारेऽनाहितामित्वम् ॥ १० ॥

^३लवणादेर्विक्रयः ॥ ११ ॥

ज्येष्ठस्य तिष्ठतः ^४‘कनीयसो भ्रातुर्विवाहः’ ॥ १२ ॥

सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २३१.

रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ मनुः, ११, ५८.

पितृष्वमातामहमातुलश्चशुश्रूषपत्न्यभिगमनं गुरुदारगमनसमम् । पितृष्वमातृष्व-
सुस्वसृगमनं च । श्रोत्रियत्विगुणाध्यायमित्रपत्न्यभिगमनं च । स्वसुः सख्याः सगोत्राया
उत्तमवर्णायाः कुमार्या अन्त्यजाया रजस्वलायाः शरणागतायाः प्रव्राजिताया निक्षिप्तायाश्च ॥
विष्णुः, ३६, ४—७.

^१ ऋणानामपाकरणम्—अ.

^२ सत्राधिकार्यनाहितामित्वम्—अ.

^३ लवणादिविक्रयः—अ.

^४ कनिष्ठभ्रातुर्विवाहः—अ.

^५ Compare sūtras 6 to 12 with the following :

गोवधो ब्रात्यता स्तेयमृणानो चानपाक्रिया ।

अनाहितामितापण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ याज्ञवल्क्यः ३, २३४.

‘ब्रात्यता’ ११, ६२; ‘गोवधः’ ११, ५९; ‘ऋणानामनपाक्रिया’ ११,
६५; ‘अनाहितामिता’ ११, ६५; ‘अपण्यानां च विक्रयः’ ११, ६२; ‘परिवेदि-
तानुजेऽङ्ग्रे परिवेदनमेव च’ ११, ६०—मनुः.

ब्रात्यता, ३७, १९; क्षत्रविद्भ्रष्टगोवधः, ३७, १३; देवर्षिपितृऋणानामनपा-
क्रिया, ३७, २९; अनाहितामिता, ३७, २८; अविक्रयविक्रयः, ३७, १४; परिवेदि-
तानुजेन ज्येष्ठस्य, ३७, १५—विष्णुः.

१ पणपूर्वाध्यापकाध्ययनग्रहणम् ॥ १३ ॥

पणपूर्वाध्यापनं^२ च ॥ १४ ॥

अधिकवृध्युपजीवित्वम् ॥ १५ ॥

लवणस्योत्पादनम्^३ ॥ १६ ॥

स्त्रीशूद्रवधः ॥ १७ ॥

निन्दिताथोपजीवनम् ॥ १८ ॥

नास्तिवयम् ॥ १९ ॥

अपत्यानां विक्रयः^४ ॥ २० ॥

धान्यत्रपुसीसपश्वपहरणम् ॥ २१ ॥

अयाज्यानां च याजनम् ॥ २२ ॥

पितृमातृसुतत्यागः ॥ २३ ॥

१ परपूर्वाध्यापकोऽनध्ययनग्रहणम्—अ.

२ वर्णपूर्वाध्यापनं—अ.

३ Compare sūtras 13 to 16 with the following :

मृतादध्ययनादानं मृतकाध्यापनं तथा ।

[वारदार्यं पारिविषयं] वार्षुर्ध्वं लवणक्रिया ॥ याज्ञवल्क्यः ३, २३५.

४ 'मृत्या चाध्ययनादानं मृत्याध्यापनमेव च' ११, ६२; 'वार्षुर्ध्वं' ११, ६१—

मनुः.

मृताकाध्यापनादानम् । ३७, २१; मृतकाध्यापनम् ३७, २०—विष्णुः.

५ निन्दिताथोपजीवनम्—अ, क.

६ Compare sūtras 17 to 20 with the following :

स्त्रीशूद्रविदशप्रवधो निन्दिताथोपजीवनम् ।

नास्तिवयं [मृतकोपध] गुह्यानां च विक्रयः ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २३६.

'स्त्रीशूद्रविदशप्रवधो' ११, ६६; 'निन्दिताकादनं तथा' ११, ६४; 'नास्ति-

वयं च' ११, ६९; 'अपत्यस्य च विक्रयः' ११, ६९—मनुः.

७ श्वविदशप्रवधः । ३७, १३; विकर्मजीवनम् । ३७, ११; नास्तिवयम् ।

३७, ११—विष्णुः..

तटाकारामविक्रयः^१ ॥ २४ ॥

कन्यादुपणम् ॥ २५ ॥

आत्मार्थं पाकक्रियारम्भः ॥ २६ ॥

^२मद्यपस्त्रीसंगमः ॥ २७ ॥

सुतस्य संस्काराकरणम्^३ ॥ २८ ॥

आर्द्रद्रुमच्छेदनम् ॥ २९ ॥

स्त्रियं पण्यत्वेन प्रयोज्य तल्लब्धोपजीवनम् ॥ ३० ॥

स्त्रीधनोपजीवनं च ॥ ३१ ॥

प्राणिवधेन जीवनम् ॥ ३२ ॥

^१ Compare sūtras 21 to 24 with the following :

धान्यकुम्भपशुस्तेयमयाज्यानां च याजनम् ।

पितृमातृसुतत्यागस्तडागारामविक्रयः ॥ याज्ञवल्क्यः; ३, १३७.

‘धान्यकुम्भपशुस्तेयम्’ ११, ६६; ‘[गोवधो]ऽयाज्यसंयाज्य[पारदार्यात्मवि-
क्रयाः]’ ११, ५९; ‘गुरुमातृपितृत्यागः [स्वाध्यायाम्न्योः] सुतस्य च’ ११, ५९;
‘तडागाराम[दारणमपत्यस्य च] विक्रयः’ ११, ६१—मनुः.

परस्वापहरणम् । ३७, ८; अयाज्ययाजनम् । ३७, १०; अग्निपितृसुतदाराणां
च । ३७, १४—विष्णुः.

^२ मद्यपस्त्रीसंगमः—अ.

^३ Compare sūtras 25 to 28 with the following :

कन्यासंदूषणं चैव [परिविन्दकयाजनम् ।

कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं मतलोपनम् ॥]

आत्मनोऽर्थे क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेधणम् ।

स्वाध्यायामिसुतत्यागो [बान्धवत्याग एव च ॥] याज्ञवल्क्यः, ३, २३८—
२३९.

‘कन्याया दूषणं चैव’ ११, ६१; ‘आत्मार्थं च क्रियारम्भः’ ११, ६४;
‘मद्यपस्त्रीनिषेधणम्’ ११, ६६; ‘सुतस्य च’ ११, ५९—मनुः.

आत्मार्थं क्रियारम्भः । ३७, २७; मद्यपस्त्रीनिषेधणम् । ३७, ३३; अग्निपितृ-
मातृसुतदाराणां च । ३७, ६—विष्णुः.

औषधं दत्त्वा वशीकरणेन जीवनम् ॥ ३३ ॥

तिलेक्षुपीडाकरणस्य प्रवर्तनम् ॥ ३४ ॥

द्रव्यग्रहणेन 'परदासीकरणरूपात्मविक्रयः' ॥ ३५ ॥

शूद्रसेवनम् ॥ ३६ ॥

हीनेषु मैत्रीकरणम् ॥ ३७ ॥

साधारणस्त्रीसंभोगः ॥ ३८ ॥

'अगृहीताश्रमित्वम् ॥ ३९ ॥

'पराशपरिपुष्टता' ॥ ४० ॥

'असच्छास्त्राभिगमनम् ॥ ४१ ॥

आकरेष्वधिकारिता ॥ ४२ ॥

'भार्याया विक्रयः ॥ ४३ ॥

^१ सी in परदासी omitted by क.

^२ Compare sūtras 29 to 35 with the following :

इन्धनार्थं हुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधिजीवनम् ।

हिंसयन्तविधानं च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २४०.

'इन्धनार्थमशुक्लाणां हुमाणागवपातनम्' ११, ६४; 'हिंसौषधीनां स्त्रियाजीवो-
ऽभिचारो मूलकर्म च' ११, ६३; 'मदायन्तप्रवर्तनम्' ११, ६३; 'आत्मविक्रयाः'
११, ५९—मनुः.

हुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिंसा । ३७, २४; स्त्रिया जीवनम् । ३७, २५; अभि-
चारबलकर्मणु प्रवृत्तिः । ३७, २६; मदायन्तप्रवर्तनम् । ३७, २३—विष्णुः.

^३ स्वयं गृहीताश्रमित्वम्—क.

^४ पराशपरिपुष्टेदः—क.

^५ Compare sūtras 36 to 40 with the following :

शूद्रप्रेष्यं हीनसख्यं हीनयोनिनिषेवणम् ।

तथैवानाश्रमे वासः पराशपरिपुष्टता ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २४१.

^६ असच्छास्त्रादिगमनम्—क.

^७ भार्याविक्रयः—क.

एकैकमुपपातकम्^१ ॥ ४४ ॥

उपपातके^२ तुरीयं पातके^३ सहस्रं महापातके द्विगुणं नैरकं वर्ष-
संख्यया^४ ॥ ४५ ॥

महापातकतां प्राप्नोत्यावृत्तमुपपातकम्^५ ॥ ४६ ॥

एवं^६ जातिभ्रंशकरादिभिः^७ ॥ ४७ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने पञ्चमोऽध्यायः

^१ Compare sūtras 41 to 44 with the following :

असच्छास्त्राधिगमनमाकरोष्वधिकारिता ।

भार्याया विक्रयश्चैवमेकैकमुपपातकम् ॥ याज्ञवल्क्यः, १, २४२.

‘असच्छास्त्राधिगमनम्’ ११, ६६; ‘सर्वाकरोष्वधीकारः’ ११, ६३; ‘तदापा-
रामदारान्णामपत्यस्य च विक्रयः’ ११, ६१; ‘उपपातकम्’, ११, ६६—मनुः.

असच्छास्त्राधिगमनम् । ३७, ३०; सर्वाकरोष्वधीकारः । ३७, २२; अविक्रय-
विक्रयः । ३७, ३१; इत्युपपातकानि । ३७, ३४—विष्णुः.

^२ उपपातके—omitted by अ.

^३ पातकसहस्रं—अ.

^४ cf., पातकेषु सहस्रं स्यान्महस्तु (स्तु)द्विगुणं तथा ।

उपपातके तुरीयं स्यान्नैरकं वर्षसंख्यया ॥ अत्रिणः, याज्ञ. मिता., १, २३३.

पृ. ३८४.

^५ cf., “युक्तमुपपातकादेरभ्यासापेक्षया पतनहेतुत्वम्”—याज्ञ. मिता., १, २३४-२४२.

^६ इदं—क.

^७ जातिभ्रंशकरादि—क.

^८ cf., “एवं गोवधादीनां प्रत्येकमुपपातकसंज्ञा वेदितव्या । मनुना (११, ६७-७०) पुनरन्यान्यपि निमित्तानि जातिभ्रंशकरसंज्ञीकरणाप्राप्तीकरणमस्त्रीकरणसंज्ञानि परिगणितानि ॥” याज्ञ. मिता., १, २३४-२४२; पृ. ३८३.

पष्ठोऽध्यायः

मातृगमनदुहितृगमनस्तुपागमनानि 'प्रत्येकमतिपातकानि' ॥ १ ॥

स्वसृसख्याः^१ सगोत्राया उत्तमवर्णाया रजस्वलायाः प्रव्रजितायाः^२
शरणागताया 'निक्षिप्तायाश्च गमनं प्रत्येकमनुपातकानि'^३ ॥ २ ॥

ब्राह्मणस्य^४ रुजःकरणमग्रेयमद्योर्ग्रातिर्मत्या जैक्ष्यं^५ पशौ पुंसि च
मैथुनकरणमित्येतानि जातिभ्रंशकराणि^६ ॥ ३ ॥

मृगेभाजाविमीनाहि^७महिषीवधः^८ संकरीकरणम्^९ ॥ ४ ॥

निन्दितेभ्यो घनादानं शूद्रसेवनं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसम्य-

^१ प्रत्येकमतिपातकानि स्युः—क.

^२ cf., मातृगमनं दुहितृगमनं स्तुपागमनमित्यतिपातकानि । विष्णुः, ३४, १.

^३ स्वसृसख्यायाः—अ; सख्यायाः—क.

^४ नि in निक्षिप्तायाश्च omitted by क.

^५ cf., स्वसृः सख्याः सगोत्राया उत्तमवर्णायाः कुमार्या अन्त्यजाया रजस्वलायाः प्रव्रजितायाः शरणागताया निक्षिप्तायाश्च । अनुपातकिनस्त्वेषे etc.—विष्णुः, ३६, ७-८.

^६ रुजः for रुजः—अ.

^७ पशुपुंसि च—अ.

^८ cf., ब्राह्मणस्य रुजः कृत्वा घ्रातिष्येयमद्योः ।

जैक्ष्यं च मैथुनं पुंसि जातिभ्रंशकरं स्मृतम् ॥ मनुः, ११, ६७.

ब्राह्मणस्य रुजस्करणम् । अग्रेयमद्योर्ग्रातिः । जैक्ष्यम् । पशुपु मैथुनाचरणम् । पुंसि च । इति जातिभ्रंशकराणि ॥ विष्णुः, ३८, १-६.

^९ The portion from 2 to 4 omitted by क.

^{१०} संकलीकरणम्—अ and क.

^{११} cf., खरश्चोष्टुमृगेभ्यामजाविक्रयस्तथा ।

संकरीकरणं श्रेयं मीनाहिमहिषस्य च ॥ मनुः, ११, ६८

प्राभ्यारण्यानां पशूनां हिंसा संकरीकरणम् । विष्णुः, ३९, १.

भाषणमपात्रीकरणम्^१ ॥ ५ ॥

'पक्षिजलचरकृमिकीटघातनं' जलजसूदनं 'मद्यानुगतभोजनानि
'फलेन्धनकुसुमस्तेयमित्येतन्मलिनीकरणमुच्यते'^२ ॥ ६ ॥

'अतोऽन्यदनुक्तं पापजातं' प्रकीर्णकमिति कथ्यते^३ ॥ ७ ॥

अथ^४ महापातकादीनां प्रायश्चित्तं संक्षेपेण^५ कथ्यते ॥ ८ ॥

ब्रह्महा-शिरःकपाली ध्वजवानन्यच्छिरःकपालं^६ दण्डाग्रसमारोपितं^७
कृत्वा भिक्षाशी कर्म वेदयन्^८ स्वव्यापादितशिरःकपालात्मकध्वजवान्^९
तदलामेऽन्यस्य^{१०} ब्राह्मणस्यैव^{११} शिरःकपालं धृत्वा द्वादशाब्दानि कुटीं

^१ cf., निन्दितेभ्यो घनादानं वाणिज्यं शूद्रसेवनम् ।

• अपात्रीकरणं श्रेयमसत्यस्य च भाषणम् ॥ मनुः, ११, ६९.

निन्दितेभ्यो घनादानं वाणिज्यं कुलीनजीवनमसत्यमापणं शूद्रसेवनमित्यपात्रीकरणम् ।

विष्णुः, ४०, १.

^२ कुक्षि for पक्षि—अ.

^३ • घातजलजनूदनं—अ.

^४ मद्यानुगतो भोजनानि—अ.

^५ फलेधःकुसुम—क.

^६ cf., कृमिकीटवयोहत्या मद्यानुगतभोजनम् ।

फलेधःकुसुमस्तेयमर्धैर्यं च मलावहम् ॥ मनुः, ११, ७०.

पक्षिणां जलचराणां जलजानां च घातनम् । कृमिकीटानां च । मद्यानुगतभोजनम् ।

इति मलावहानि ॥ विष्णुः, ४१, १-४.

^७ ततोऽन्यदनुक्तं—क.

^८ पातकजातं—क.

^९ cf., यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् । विष्णुः, ४२, १.

^{१०} अथ—omitted by अ.

^{११} संक्षेपेण—अ.

^{१२} ध्वजवान् यच्छिरःकपालं—क.

^{१३} वेदयन्—omitted by अ.

^{१४} तदलामेतास्य—अ.

^{१५} दण्डाग्रे समारोपितं—क.

^{१६} ध्वजवान् for ध्वजवान्—अ.

^{१७} ब्राह्मणस्यैव—अ.

कृत्वा वने 'वसेत्' ॥ ९ ॥

वालवासी जटी^१ वृक्षमूले वसेत्^२ ॥ १० ॥

लोहितकेन मृन्मयखण्डशरावेण भिक्षायै ग्रामं^३ प्रविशेत् ॥ ११ ॥

सप्तागाराण्येव द्वारि^४ स्थितो भिक्षां याचेत्^५ ॥ १२ ॥

^१ वसेद्वा—अ.

^२ cf., शिरःकपाली ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।

मद्महा द्वादशाब्दानि मितमुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ याज्ञवल्क्यः, १, २४२.

मद्महा द्वादश समाः कृटीं कृत्वा वने वसेत् ।

भैशाद्व्यात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥ मनुः, ११, ७२.

अरण्ये कृटीं कृत्वा वाग्यतः शवशिरोध्वजोऽर्धशाणीपक्षमधोनाभ्युपरिजान्वाच्छाय ॥

आपस्तम्बः, १, २४, ११.

कपाली खट्वाङ्गी गर्दभचर्मवासा अरण्यनिकेतनः इमशाने ध्वजं शवशिरः कृत्वा कृटीं

कारयेत् तामावसेत् स्वकर्माचक्षाणः ॥ बोधायनः, २, १, ३.

खट्वाङ्गकमाल्याणिर्वा द्वादशमंवत्सरान् मद्मचारी भैक्ष्याय ग्रामं प्रविशेत्कर्मा-
चक्षाणः ॥ गौतमः, २२, ३.

^३ आहवजटी for वालवासा जटी—अ.

^४ cf., कृतवापनो वा निवसेद्ग्रामान्ते गोवजेऽपि वा ।

आश्रमे वृक्षमूले वा गोब्राह्मणद्विते रतः ॥ मनुः, ११, ७८.

"कृतवापनो वेति विकल्पाज्जटी वेति लखते । अत एव संवर्तः—

मद्महा द्वादशाब्दानि वालवासा जटी ध्वजी ॥ इति"—याज्ञ. मिता., ३, ३४३

पृ. ३८४.

कपाली खट्वाङ्गी गर्दभचर्मवासा etc.—बोधायनः, २, १, ३.

^५ मृन्मयखण्डशरावेण भिक्षाचरणं ग्रामं—क.

^६ यतवागरण्ये द्वारि—अ.

^७ Compare sūtras 11 and 12 with the following .

खण्डेन लोहितकेन शरावेण ग्रामे प्रतितिष्ठेत् । कोऽभिशस्ताय भिक्षामिति सप्ता-
गारं चरेत् ॥ आपस्तम्बः, १, २४, १४-१५.

. सप्तागाराणि भैक्षं चरन् स्वकर्माचक्षाणस्तेन प्राणान् धारयेत् ॥

बोधायनः, २, १, ३.

मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात्^१ ॥ १३ ॥

ततः सेतुस्नानं कुर्वीत^२ ॥ १४ ॥

ब्राह्मणेभ्यो^३ गोभूतिलहिरण्यादिकं दद्यात्^४ ॥ १५ ॥

ततः पूतो^५ भवत्यकामतः ॥ १६ ॥

कामतश्चेद्भृग्वमिपतनं निर्दिष्टम्^६ ॥ १७ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने षष्ठोऽध्यायः

^१ cf., 'मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात्' याज्ञवल्क्यः, ३, २४३.

'ब्राह्महत्यापनोदाय मितभुङ्गनियतेन्द्रियः' मनुः, ११, ७५.

^२ cf., रामचन्द्रसमादिष्टं मरुतं वयसंचितम् ॥

सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

सेतुं दृष्ट्वा विशुद्धात्मा त्ववगाहेत सागरम् ॥ पराशरः, १२, ६९-७०.

^३ ब्राह्मणेभ्यो—omitted by अ; ब्राह्मणे—क.

^४ cf., प्राप्ते धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् । याज्ञवल्क्यः, ३, २५०.

सर्वस्वं वेदविदुषे ब्राह्मणाशोपपादयेत् ।

धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदम् ॥ मनुः, ११, ७६.

^५ भवति । सकामतश्चेद्भृग्वमौ पतनं नदीध्वपिनं—अ.

^६ Compare sūtras 16 and 17 with the following :

प्रायश्चित्तैरपेत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् ।

कामतो व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २२६.

इयं विशुद्धिरदिता प्रकाम्याकामतो द्विजम् ।

कामतो ब्राह्मणवधे निष्कृतिर्न विधीयते ॥ मनुः, ११, ८९.

प्राप्त्येदात्मानममौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः ॥ मनुः, ११, ७३.

प्रायश्चित्तममौ सक्किर्ब्रह्मस्रिखरवच्छातस्य ॥ गौतमः, २२, १.

न कामतो महापापं नरः कुर्यात्कथंचन ।

न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा भृग्वमिपतनादते ॥

अत्रिः, याज्ञ. मिता, ३, २४७ ; वृ. ३९२.

सप्तमोऽध्यायः

सुराप सुराम्बुधृतगोमूत्रपयसामन्यतममग्निस्पर्शाद्वाहशक्तिकं कृत्वा^१
पीत्वा मरणाच्छुद्धिमाप्नुयात्^२ ॥ १ ॥

ब्राह्मणस्य^३ माधूकमैक्षव ताल खार्जूर पानस द्राक्ष मधूय सैर
मारिष्ट^४ मैरय^५ नारिकेलजमेकादशमद्यानि निषिद्धानि^६ कामत^७ ॥ २ ॥

^८ अकामतश्चेद्वाल्वासा जटी वृक्षमूले ब्रह्महत्याम्रत चरेत् ॥ ३ ॥

^१ ० पयसामन्यतममग्ने स्पर्शाद्वाहशक्तं पक्व कृत्वा—अ

^२ cf सुराम्बुधृतगोमूत्रपयसामग्निसन्निभम् ।

सुरापोऽन्यतम पीत्वा मरणाच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ याज्ञवल्क्य , ३, २५३.

सुरा पीत्वा द्विजो मोहादग्निवर्णो सुरा पिबेत् ।

तथा स वाये निर्दग्धे मुच्यते किल्बिषात्ततः ॥

गोमूत्रमग्निवण वा पिबेदुदकमेव वा ।

पयो घृत वामरणाद्गोशकृदसमेव वा ॥ मनु ११, १०-११

^३ माधूकमैक्षव—क

^४ सैरमारिष्ट—omitted by क

^५ सैरमादिष्टमैरय—अ

^६ नारिकेलजमेकादशमद्यानि—क

^७ कामतश्चेद्वा—अ

^८ cf पानस द्राक्ष माधूक खार्जूर तालमैक्षवम् ।

मधूय सैरमारिष्ट मैरय नारिकेलजम् ॥

समानानि विजानीयान्मद्यान्येकादशैव तु ॥ पुलस्त्य , शास्त्र मिता , ३

२५३, वृ ३९७

यक्षरक्ष पिशाचान् मय मास सुरासवम् ।

तद्वाक्षणेन नासज्य देवानामभ्रता हवि ॥ मनु , ११, ९५

^९ वासोपजीवितब्रह्महत्याम्रत—अ

पिण्याकं तण्डुलावयवान्वा^१ त्रिवर्षं निशि भक्षयेत्^२ ॥ ४ ॥

त्रयो वर्णा अज्ञानात्तु रेतोविण्मूत्रं सुरां पीत्वा पुनःसंस्कार-
मर्हन्ति^३ ॥ ५ ॥

मद्यभाण्डस्थितं^४ तोयमज्ञानाद्यदि कश्चिद्विजः पिबेत् पद्मोदुम्बर-
विल्व^५ पलाशकुशोदकं पीत्वा त्रिरात्रेण शुध्यति^६ ॥ ६ ॥

^१ तण्डुलं वा—अ.

^२ Compare sūtras 3 and 4 with the following :

वालवासा जटी वापि ब्रह्महत्यामतं चरेत् ।

पिण्याकं वा कणान्वापि भक्षयेत्तिसमा निशि ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २५४.

कणान्वा भक्षयेदब्दं पिण्याकं वा सकृन्निशि ।

सुरापानापदुष्यर्थं वालवासा जटी ध्वजी ॥ मनुः, ११, ९२.

^३ cf., अज्ञानात्तु सुरां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव च ।

पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २५५.

अज्ञानात्प्राप्तं विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ।

पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ मनुः, ११, १५०.

अज्ञानाद्वाकर्णी पीत्वा संस्कारेणैव शुध्यति ॥ मनुः, ११, १४६.

अमत्स्या पाने पयोघृतमुदकं वायुं प्रतिश्रयद्दं तप्तानि स तप्तहृच्छूः । ततोऽप्य
संस्कारः । मूत्रपुरीषैरेतसां च प्राशने ॥ गौतमः, २३, २-४.

Also compare with वसिष्ठः, २०, २२-२३; and बोधायनः, २, १, २०.

^४ मद्यभाण्डान्वितं—अ.

^५ पालाश for पलाश—अ.

^६ cf., मद्यभाण्डस्थितं तोयं यदि कश्चिद्विजः पिबेत् ।

पद्मोदुम्बरविल्वपलाशानामुदकं पीत्वा त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥

वसिष्ठः, २०, २४.

ज्ञानतः पञ्चरात्रं शङ्खपुष्पीशृतं पयः^१ पिबेत्^२ ॥ ७ ॥

सुरापानसमं^३ लशुनादिभक्षणेऽर्धप्रायश्चित्तं^४ चरेत्^५ ॥ ८ ॥

सुवर्णस्तेनः^६ प्रकीर्णकेश^७ आर्द्रवासा^८ आयसं^९ मुसलं^{१०} स्कन्धे

निधाय राजानमुपतिष्ठेदिदं^{११} पापं मया कृतमनेन मुसलेन घातयत्येति ॥ ९ ॥

स राजा^{१२} सकृद्धननाच्छिक्षितः सन् पूतो भवतीत्येवं सकृत्ताडनेन
हतो मृतः शुध्येत ॥ १० ॥

^१ शङ्खपृष्ठतः पयः—अ; शङ्खपुष्पधितं पयः—क.

^२ cf., अपः सुराभाजनस्था मद्यभाण्डस्थितास्तथा ।

पञ्चरात्रं पिबेत्पीत्वा शङ्खपुष्पीशृतं पयः ॥ मनुः, ११, १४७.

अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीशृतं पयः पिबेत् । मद्यभाण्डस्थाश्च
पञ्चरात्रम् ॥ विष्णुः, ५१, २३-२४;

“ज्ञानतः पात्रे तु विष्णूजम्—मद्यभाण्डस्थितं तीर्थं पीत्वा” etc. पाश. मिता,
३, २५५; पृ. ४०१-४०२.

^३ सुरापानसमं—अ and क.

^४ लशुनादिभक्षणेऽथ प्रायश्चित्तं चरेत्—अ.

^५ cf., छत्राकं विद्वराहं च लशुनं प्रामकुक्कुटम् ।

पलाण्डुं पृञ्जनं चैव मत्स्या जग्ध्वा पतेद्द्विजः ॥ मनुः, ५, १९

यर्हितानाद्ययोजैर्गन्धि सुरापानसमानि वत् । मनुः, ११, ५६.

तत्र स्वभावदुष्टलशुनपृञ्जनछत्राकविद्वराहमानकुक्कुटपलाण्डूनां प्रत्येकममत्स्या सकृ-
द्धक्षणे सातपनम् । अभ्यासे वृत्तिचान्द्रायणम् । मत्स्या सकृच्चैवान्द्रम् । अभ्यासे तदावृत्तिः ।
अस्यन्ताभ्यासे सुरापानसमं प्रायश्चित्तम् । अन्ते पुनरुपनयनमेतेषु सर्वत्र । . . . सर्वत्र
तत्काललक्षितेऽर्धप्रायश्चित्तम् ॥ प्रायश्चित्तेन्दुशेखरः, पृ. ६१.

^६ सुवर्णस्तेयेन—अ.

^७ प्रकीर्णेन—अ.

^८ आर्द्रवासा—अ.

^९ आयसमुसलं स्कन्धेनादाय राजानमवतिष्ठेदिदं—अ.

^{१०} राजा—अ; राज्ञः—क.

मुक्तो वा जीवन्नपि स्तेनस्तेयाद्विमुच्यते^१ ॥ ११ ॥

अकामेन कृत यत्पाप^२ तत्कामाद्विगुण^३ भवेत्^४ ॥ १२ ॥

^१ Compare sūtras 9 to 11 with the following

ब्राह्मणस्वणद्वारी तु राज्ञे मुसलमर्पयेत् ।

स्वकर्म ख्यापयस्तेन हतो मुक्तोऽपि वा शुचि ॥ याज्ञवल्क्य , ३, २५७

सुवर्णस्तेयकृद्भिरो राजानमभिगम्य तु ।

स्वकर्म ख्यापयन् भूयान्मा भवाननुशास्त्विति ॥

गृहीत्वा मुसल राजा सकृद्वन्यात् त स्वयम् ।

वधेन शुष्यति स्तेनो ब्राह्मणस्तपसैव तु ॥ मनु, ११, ९९-१००

सुवर्णस्तेयकृद्वाज्ञे कर्माचक्षाणो मुसलमर्पयेत् । वधात्यागाद्वा पूतो भवति ॥ विष्णु ,

५२, १-२

स्तेन प्रकीर्णकेशोऽसे मुसलमाधाय राजानं गत्वा कर्माचक्षीत तेनेन हन्यात् ।

वधे मोक्ष ॥ आपस्तम्ब , १, २५ ४

स्तेन प्रकीर्य केशान् सौध्रक मुसलमादाय स्कन्धेन राजानं गच्छेदनेन मा जहीति

तेनेन हन्यात् । अथाप्युदाहरन्ति—स्कन्धेनादाय मुसलं राजानमन्विष्यात् । अनेन शाधि मा

राजन् क्षत्रधर्ममनुस्मरन् । शासने वा विसर्गे वा स्तेनो मुच्येत किम्बिषात् ॥ बोधायनः ,

२, १, १५-१६

सुवर्णस्तेन प्रकीर्णकेश आर्द्रवासा आयस मुसलमादाय राजानमुपतिष्ठेदिदं पाप

मया कृतमनेन मुसलेन मा घातयस्वेति स राजा शिष्टं सन् पूतो भवति ॥ शङ्ख , याज्ञ

मिता , ३ २५७ , पृ ४०३

एव सकृत्ताडनेन राजा हतो मृतं शुष्येत् , मुक्तो वा मरणाजीवन्नपि विशुष्येदिति

यावत् । याज्ञ मिता ३ २५७ , पृ ४०३

स्तेन प्रकीर्णकेशो मुसली राजानमिश्रात्कर्माचक्षाण । पूतो वधमोक्षाभ्याम् ॥

गौतम , १२, ४०-४१

^२ अकामनकृत यत्पाप यत्—क

^३ तत्कामाद्विगुण—अ

^४ cf विहितं यदकामानां कामात्तद्विगुणं भवेत् ॥

देवल , याज्ञ मिता , ३ २२६ पृ ३७५ , अपरार्क , पृ १०५९

अज्ञानाकामकृतं यदुक्तं ज्ञानकामकृते तद्विगुणम् । प्रावथितेन्दुशेखर , पृ २

जालसूर्यमरीचिस्थं^१ वसरेणुः ॥ १३ ॥

रजांस्यष्टौ लिखा ॥ १४ ॥

तास्तिष्ठो राजसर्पपः ॥ १५ ॥

ते^२ त्रयो गौरः ॥ १६ ॥

पटुकं यवमध्यमः^३ ॥ १७ ॥

ते^४ त्रयः कृष्णलः ॥ १८ ॥

पञ्च ते माषः ॥ १९ ॥

ते षोडश सुवर्ण^५ इति^६ ॥ २० ॥

^१ जालसूर्यमरीचिस्थं—क.

^२ वसरेणुरजोऽस्यष्टौ वा तिष्ठो राजसर्पपः—अ; वसरेणुरजांस्यष्टौ तास्तिष्ठो राजसर्पपः—क.

^३ ते—omitted by अ.

^४ यन्मयममध्यमः—क; पटुकं यवमध्यमस्यम्—अ.

^५ ते—omitted by अ.

^६ सुवर्णं—अ.

^७ Compare sūtras 13 to 20 with the following

जालसूर्यमरीचिस्थं वसरेणू रजः स्मृतम् ।

तेऽष्टौ लिखा तु तास्तिष्ठो राजसर्पप उच्यते ॥

गौरस्तु ते त्रयः पटु ते यवो मध्यस्तु ते त्रयः ।

कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ याज्ञवल्क्यः, १, १६२-१६३.

जालान्तरगते भानौ यत्सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।

प्रथमं तत्प्रमाणानां वसरेणुं प्रचक्षते ॥

वसरेणवोऽष्टौ विज्ञेया लिखेद्या परिमाणतः ।

ता राजसर्पपस्तिष्ठन्ते त्रयो गौरसर्पपः ॥

सर्पपा पटु यवो मध्यस्त्रियवं त्वेककृष्णलम् ।

पञ्चकृष्णलको माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ मनुः, ८, १३१-१३४.

^१ तन्मात्रहरणं महापातकम्^२ ॥ २१ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने सप्तमोऽध्यायः

अष्टमोऽध्यायः

कामतो गुरुतरूपगामी सतृपणं शिश्रं^३ परिवास्याञ्जलावाधाय
दक्षिणा^४ दिशमनावृत्तिं व्रजेत् ॥ १ ॥

ज्वलिता वा सूर्मिं परिप्वज्य समाप्नुयात्^५ ॥ २ ॥

^१ तन्मात्रहरणं महापातकमिति—क, तस्मात्तस्य हरणं महापातकम्—अ

^२ cf, अतः षोडशमापातकसुवर्णपरिमितहेमहरणं एव महापातकित्वं तन्निमित्तं
मरणान्तिकादिप्रायश्चित्तविधानं च । द्वित्रिमापातकहेमहरणं तु क्षत्रियाविहेमहरणवदुप-
पातकमेवेति युक्तम् । किं च सुवर्णान्यूनपरिमाणहेमहरणे प्रायश्चित्तान्तरोपदेशात्तत्परिमाण-
स्यैव हेतोः हरणे मरणान्तिकादिप्रायश्चित्तमिति युक्तम् ॥ याज्ञ. निता., ३, २५७; १ ४०४.

^३ परिवास्याञ्जलावाधाय—क

^४ दिशमनावृत्तिं व्रजेत्—अ

^५ Compare sūtras 1 to 2 with the following

तत्तेऽयं शशमे सार्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।

गृहीत्योक्तस्य वृषणौ नैर्ऋत्या चोत्प्रेततुम् ॥ याज्ञवल्क्य, ३, २५५.

गुरुतरूप्यभिभाष्येनस्तत्ते स्वप्यादयोभये ।

सूर्मिं अवलन्ती स्वाश्लिष्ये मृत्युना स विशुष्यति ॥

स्वयं वा शिश्रपणानुत्कृत्याधाय चाश्लौ ।

नैर्ऋतीं दिशमातिष्ठेदनिपातादजिह्मग ॥ मनु, ११, १०३-१०४.

गुरुतरूपगामी सतृपणं शिश्रं परिवास्याञ्जलावाधाय दक्षिणा दिशमनावृत्तिं व्रजेत् ।

ज्वलिता वा सूर्मिं परिप्वज्य समाप्नुयात् ॥ आपस्तम्ब, १, २५, १-२

तत्ते लोहशयने गुरुतरूपं शयीत । सूर्मिं वाश्लिष्येज्ज्वलन्तीम् । शिश्रं वा सतृप-
णमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं व्रजेदतिह्यमाश्रयनिपातनात् । मृतं शुष्येत् ॥

गौतम, २३, ९-११

अकामतः सापत्न्यमातृगमने द्वादशवार्षिकं चरेत्^१ ॥ ३ ॥

गुरुतल्पसमे^२ चण्डालादिगमने नववार्षिकं कामतः^३ ॥ ४ ॥

अकामतश्चेच्चान्द्रायणद्वयम्^४ ॥ ५ ॥

एतच्च सकृद्गमने^५ ॥ ६ ॥

तत्र चेदं 'तप्तेऽयःशयने सार्धमायस्या' इत्याद्युक्तं मरणान्तिकं प्रायश्चित्तद्वयम् । तच्च जनन्यामकामकृते । तत्सपत्न्यां तु सर्वर्णायामुत्तमवर्णाय च कामकृते द्रष्टव्यम् ॥

पितृभार्या तु विज्ञाय सर्वर्णो योऽधिगच्छति ।

जननीं चाप्यविज्ञाय ना मृतः शुद्धिमाप्नुयात् ॥

इति षट्त्रिंशन्मते ऽभिधानात् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २५९; पृ. ४०८.

^१ cf., यत्तु शङ्केन द्वादशवार्षिकमुक्तम् :

अधःशायी जटाधारी पर्णमूलकलाशनः ।

एककालं समश्रीतं वर्षे तु द्वादशे गते ॥

इक्ष्मस्तोयी सुरापथ ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

व्रतेनैतेन शुध्यन्ति महापातकिनस्त्विमे ॥ १७, १-३.

इति, तत्समवर्णोत्तमवर्णपितृदारगमने, अकामकृते वा द्रष्टव्यम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २५९, पृ. ४०९.

^२ गुरुतल्पसमं—अ.

^३ cf., रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्यत्रासु च ।

सल्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विदुः ॥ मनुः, ११, ५८.

अतिदिष्टेषु सर्वत्र पादोनव्रतमाचरेत् ॥ उशनाः, हेमाद्रिः, प्रायश्चित्तकाण्डम्. पृ. १९६.

^४ cf., अज्ञानतश्चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् ॥ विष्णुः, ५३, ६.

चण्डालपुलकसानां च भुक्त्वा गत्वा च योषितम् ।

कुच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥ यमः, श्लो. २८.

^५ cf., यदा पुनर्ज्ञानतोऽज्ञानतो वा चण्डालाद्याः सकृद्वच्छति तदा—

चण्डालपुलकसानां तु भुक्त्वा गत्वा च योषितम् ।

कुच्छ्राब्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥

इति यमाद्युक्तं संवत्सरं कुच्छ्रातुज्ञानं चान्द्रायणद्वयं यथाक्रमेण द्रष्टव्यम् ॥ याज्ञ. मिता., ३,

अत्यन्ताभ्यासे^१ त्वमिप्रवेशः^२ ॥ ७ ॥

धान्यानां हरणे कृच्छ्रम्^३ ॥ ८ ॥

तिलानामैन्दवम् ॥ ९ ॥

रत्नानां चान्द्रायणम् ॥ १० ॥

ऋणानामनपाकरणे^४ सति सामर्थ्येऽनाहितामिताया चान्द्रायणम्^५ ॥ ११ ॥

‘लाक्षालवणमधुमासतैलक्षीरदधिघृततक्रचर्मगन्धवासोर्णाकेशकेसरि-
भूधेनुवेश्माश्म^६ शस्त्रविक्रये चान्द्रायणं धेनुचतुष्टयं च’ ॥ १२ ॥

^१ संतताभ्यासे—अ ; त्वत्यन्ताभ्यासे—क

^२ cf., तथा—

चण्डालान्त्यस्त्रियो गवा भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ।

पतत्यज्ञानतो विप्रो ह्यनात्सम्य तु गच्छति ॥ ११, १७५.

इति चण्डालादिसाम्यं प्रतिपादयता मनुनापि कामतोऽत्यन्ताभ्यासे मरणान्तिकं दर्शितम् ।

... मरणान्तिक चात्रामिप्रवेशनम् । याज्ञ. मिता., ३, २६०, पृ. ४११, ४१२.

^३ cf., धान्यान्नघ्ननचौर्याणि कृत्वा कामाद्विजोत्तमः ।

स्वजातीयघृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुध्यति ॥ मनु, ११, १६२.

धान्यधनापहारी च कृच्छ्रमब्धम् । विष्णु, ५२, ५.

^४ ऋता मनसाकरणे—अ, मृग्मयानामनपाकरणे—क.

^५ Compare with sūtras 9 to 11

[गोवधो श्रेयता] स्तेयमृणानां नानपार्किया । याज्ञवल्क्य, ३, २३४.

उपपातवशुद्धि स्यादेवं चान्द्रायणेन तु ॥ याज्ञवल्क्य., ३, २६५

कृतदारो गृहे ज्येष्ठो यो नादध्यादुपासनम् ।

चान्द्रायणं चरेद्दर्व प्रतिमासमहोऽपि वा ॥

कार्णाजिनि., याज्ञ. मिता., ३, २६५, पृ. ४२६.

^६ क्षार for लाक्षा—अ

^७ वस्त्र for शस्त्र—अ.

^८ cf., सर्वान् रत्नानपोहेत कृताशं च तिलैः सह ।

अश्मनो लवणं चैव पशवो ये च मानुषाः ॥

^१अत्यन्ताभ्यासे ^२चोपनयत् ॥ १३ ॥

ये ब्राह्मणाधमा यद्रव्य^४ गर्हितेन ^५कर्मणार्जयन्ति ^६तद्रव्योत्सर्गेण
^७शुध्यन्ति ते जप्येन तपसा वा^८ ॥ १४ ॥

भृतकाध्ययने^९ च त्रिरात्र पयसा ^{१०}ब्राह्मी^{११} सुवर्चला पिवेत्^{१२} ॥

अथ शस्त्र विष मास सोम गन्धाध सवंश ।

क्षीर क्षौद्र दधि घृत तैल मधु गुड कुशान् ॥ मनु , १०, ८६ and ८८

माम्बलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायण कुर्यात् ॥ विष्णु , ५४, २१

लाक्षालवणमधुमासतैलक्षीरदधितकृतगन्धचर्मवाससामन्वतमविक्रये चान्द्रायणम् ।

तथा—ऊणकिशकेमरिभूषेनुचेरमारमशस्त्रविक्रय च ॥ हारीत , याज्ञ मिता , ३, २६५,
पृ ४२६

^१ अत्यन्ताभ्यासित चोपनयने—क

^२ चोपनयनम्—अ

^३ cf , त च गृयथोपनयेत् ॥ विष्णु , ५४, २२

^४ इदं ब्राह्मणाधमाय द्रव्य—अ , ये ब्राह्मणाधमाय द्रव्य—क

^५ कर्मणार्जयति—अ

^६ तद्रव्यस्य उत्सर्गेण—क

^७ शुध्यति—क

^८ cf , यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।

तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति जप्येन तपसे च ॥

मनु , ११, १९३ , विष्णु , ५४, २८

^९ भृतकाध्ययनेन—क

^{१०} ब्राह्मणी—अ, क

^{११} सुवर्चली—omitted by क

^{१२} cf , तथा ^१भृतकाध्यापकभृतकाध्यापितयोश्च पयसा बद्धसुवर्चला पिवेत्^२

इत्यधिकृत्य विष्णुनोक्तम्—

भृतकाध्यापनं कृत्वा भृतकाध्यापितस्तथा ।

अनुयोगप्रदानेन त्रीन् पक्षास्त्रियत पिवेत् ॥ इति, याज्ञ मिता , ३,

२६५, पृ ४२७,

भृतकाध्ययनाध्यापितयोर्द्वितीत आह—

भृतकाध्यापनं कृत्वा भृतकाध्यापितश्च य ।

अनुयोगप्रदानेन त्रीन् पक्षास्त्रियत पिवेत् ॥ परा मा प्रा , पृ ४३४

जातिमात्रब्राह्मणीगमने^१ कामतो^२ वार्षिकम्^३ ॥ १६ ॥

श्रोत्रियभार्यागुणवतीगमने^४ त्रैवार्षिकम्^५ ॥ १७ ॥

एतत्सर्वमृतुकालविषयम्^६ ॥ १८ ॥

अनृतौ तु त्रैमासिकमेव^७ ॥ १९ ॥

द्वित्रिव्यभिचारिब्राह्मणीगमने प्राजापत्यद्वयम् ॥ २० ॥

अकामतस्त्वेक^८ प्राजापत्यम्^९ ॥ २१ ॥

^१ जातिमात्रब्राह्मण्या गमने—अ

^२ कामतो वा—अ

^३ cf, खट्वाङ्गी चीरवासा वा इमंश्रुलो विजने वने ।

प्राजापत्य चरेत्कृच्छ्रमब्दमेक समाहित ॥ मनु, ११, १०५

^४ श्रोत्रियभार्यागुणवतीगमने—क

^५ cf द्वे पदारे । त्रीणि श्रोत्रियस्य ॥ गौतम, २२, ३१-३२

^६ Compare sutras 16 to 18 with the following

तत्रेय व्यवस्था । ऋतुकाले कामतो जातिमात्रब्राह्मणीगमने वार्षिक प्राकृत ब्रह्मचर्यम् । तस्मिन्नेव काले कमथाधनत्वादिगुणशालि-या ब्राह्मण्या गमने द्वे वर्षे प्राकृत ब्रह्मचर्यम् । तददस्या एव श्रोत्रियभार्याया गमने त्रीणि वर्षाणि प्राकृत ब्रह्मचर्यम् । यद्वा श्रोत्रियपत्न्या गुणवत्यां ब्राह्मण्या त्रैवार्षिकम् ॥ याज्ञ मिता, ३, २६५, पृ ४२७

^७ cf अनृतुकाले तु जातिमात्रब्राह्मण्या कामतो गमने मानव त्रैमासिकम् ॥ याज्ञ मिता, ३, २६५, पृ ४२७-४२८

चान्द्रायण वा त्रीन् मासान्मयतेमियतेन्द्रिय ॥ मनु, ११, १०६

^८ अकामकर्तृक—अ अमतस्यैक—क

^९ Compare sutras 20 and 21 with the following

ब्राह्मणश्चेद प्रेषापूवक ब्राह्मणदारानभिगच्छेतत्रितृप्तधमकर्मण कृच्छ्रोऽतिवृत्तधर्म कर्मणोऽतिकृच्छ्र इति तद्ब्राह्मणभार्याया श्रद्धायां द्रष्टव्यम् । द्विवातिस्त्रीषु वा विप्रोवाप्तु द्विस्त्रिव्यभिचरितासु अनुद्विपूर्वगमने वा । तथा च सर्वत—'विप्रामस्वजना गत्वा प्राजा पत्य समाचरेत्' (श्लो १५५) इति । कामतस्तु—

रार्क्षी प्रवजिता धार्त्री साध्वी वर्णोत्तमामपि ।

कृच्छ्रद्वय प्रकुर्वीत सगोत्रामभिगम्य च ॥ (श्लो ३६)

इति यमोक्त कृच्छ्रद्वय द्रष्टव्यम् ॥ याज्ञ मिता ३, २६५, पृ ४२८

चतुर्व्यभिचारे^१ स्वैरिणी भवति^२ ॥ २२ ॥

तद्वमने त्रिरात्रोपोषणं घृतपात्रदानं^३ च^४ ॥ २३ ॥

पञ्चव्यभिचारे^५ बन्धकी^६ ॥ २४ ॥

तद्वमने किञ्चिद्द्यात्^७ ॥ २५ ॥

अष्टमुष्टि भवेत्किञ्चिदिति^८ ॥ २६ ॥

विधवां व्रतस्था गत्वा संवत्सरं चरेत्^९ ॥ २७ ॥

गर्भकरणे द्विगुणम्^{१०} ॥ २८ ॥

इति द्वितीयप्रश्नेऽष्टमोऽध्यायः

^१ चतुर्व्यभिचारी—क.

^२ cf., चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता पञ्चमे बन्धकी भवेत् ॥ स्मृत्यन्तरे, याज्ञ. मिता., पृ. ४२८; परा. मा. प्रा., पृ. २७०.

^३ च—omitted by क.

^४ cf., स्वैरिण्या तु घृतपात्रादानवकीर्ण. सचैल्लक्ष्मणात् उदकुम्भ दद्यात् ॥ शङ्खलिखितौ, याज्ञ. मिता.; पृ. ४२८; परा. मा. प्रा., पृ. २६९; स्मृ. सु., पृ. ८८८.

^५ पञ्चव्यभिचारी—अ; पञ्चमव्यभिचारी—क.

^६ cf., चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता पञ्चमे बन्धकी भवेत् ॥ स्मृत्यन्तरे, याज्ञ. मिता., १, २६५; पृ. ४२८.

^७ cf., ब्राह्मणीं बन्धवीं गत्वा किञ्चिद्द्याद्द्विजातये ॥ षड्विंशतमते, याज्ञ. मिता., ३, २६५, पृ. ४२८; परा. मा. प्रा., पृ. २७८; पट्टिशे, स्मृ. सु., पृ. ८८८

^८ cf., अष्टमुष्टि भवेत्किञ्चित् किञ्चिदशौ च पुष्कलम् ।

पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः ॥ प्रायश्चित्तेन्दुशेखरः, पृ. ३९.

^९ cf., विधवागमने कृच्छ्रमहोरात्रसमन्वितम् ।

व्रतस्यागमने कृच्छ्रं सप्ताहं तु समाचरेत् ॥ चतुर्विंशतमते, परा. मा. प्रा., पृ. २७९; स्मृ. सु., पृ. ८८८.

^{१०} cf., गमने तु ऋत यत्स्याद्गर्भे तद्द्विगुणं भवेत् ॥ उक्ता, याज्ञ. मिता., ३, २६५; पृ. ४२८; परा. मा. प्रा., पृ. २७०; स्मृ. सु., पृ. ८८८.

नवमोऽध्यायः

कामतः 'स्वैरिशूद्रागमने सचैलस्नात उदकुम्भं दद्यात् ॥ १ ॥

वैश्यागमने' चतुर्थकालाहारो' ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ २ ॥

क्षत्रियागमने' त्रिदिनमुपोष्य 'यवादक दद्यात्' ॥ ३ ॥

तत्र गर्भोत्पत्तौ द्विगुणं चरेत्' ॥ ४ ॥

'शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमधिगच्छेद्दीरणपत्रैर्वेष्टयित्वा शूद्रमग्नौ पातयेत् ॥ ५ ॥

ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं 'कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्नां खरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते' ॥ ६ ॥

^१ स्वैरिशूद्रानुगमने—अ.

^२ वैश्यागमने—क.

^३ चतुर्थकालाहारो—अ ; चतुर्थकालाहारो—क.

^४ क्षत्रियानुगमने—अ ; क्षत्र्यागमने—क.

^५ यवादिकं—अ.

^६ Compare sūtras 1 to 3 with the following.

स्वैरिण्यां शूद्रान्यामवकीर्णः सचैलस्नात उदकुम्भं दद्यात् । वैश्यायां चतुर्थकाला-
हारो ब्राह्मणान् भोजयेत् । क्षत्रियायां त्रिदिनमुपोषितो यवादक दद्यात् ॥ शङ्खलिखितौ,
परा. मा. प्रा., पृ. २६९ ; स्मृ. सु., पृ. ८८८ ; Viṣṇūśāstra's varā cites these sūtras
with some additions in his commentary on याज्ञवल्क्य ३, २६५
(p. 428) and attributes them to शङ्ख and to शङ्खलिखित on p 440.

^७ cf., गमने तु त्रतं यत्स्नादूर्ध्वं तद्द्विगुणं भवेत् ॥ उशना, याज्ञ. मिता., २,
२६५ ; पृ. ४२८ ; परा. मा. प्रा., पृ. २७० ; स्मृ. सु., पृ. ८८८.

^८ शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमधिगच्छेद्दीरणपत्रैर्वेष्टयित्वा—अ.

^९ कृत्वा सर्वेदामधिगच्छेद्दीरणपत्रैर्वेष्टयित्वा शूद्रमग्नौ पातयेत् । ब्राह्मण्याः शिरसि
वपनं कारयित्वा नग्नां कुण्डे खरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते ॥

^{१०} Compare sūtras 5 and 6 with the following

शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमधिगच्छेद्दीरणपत्रैर्वेष्टयित्वा शूद्रमग्नौ पातयेत् । ब्राह्मण्याः शिरसि
वपनं कारयित्वा नग्नां कुण्डे खरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते ॥
वसिष्ठः, २१, १-२.

‘वैश्यश्चेद्वाङ्मणीमधिगच्छेद्रोहितदर्भेवैष्टयित्वा वैश्यमग्नौ ^१प्रास्येत् ॥

ब्राह्मण्या ^२गौरस्वरारोहणम् ॥ ८ ॥

‘क्षत्रियश्चेद्वाङ्मणीमधिगच्छेच्छरपर्वेवैष्टयित्वा क्षत्रियमग्नौ ^३प्रास्येत् ॥

ब्राह्मण्याः ^४स्वरारोहणं पूर्ववत् ॥ १० ॥

‘पाणिघृतभार्याया मुखे मैथुनं यश्चरेत् तस्येह निष्कृतिर्नास्तीत्येवं
प्रजापतिराह ^५ ॥ ११ ॥

रजम्बलायाः कामतः सकृद्गमने सप्तरात्रव्रतम् ^६ ॥ १२ ॥

अभ्यासे त्वतिकृच्छ्रं ^७ तत्र धेनुद्वयं च ^८ ॥ १३ ॥

१ वैश्यश्च for वैश्यधेत्—अ.

२ प्रास्य for प्रास्येत्—अ.

३ गौरस्वरमारोहणम्—अ.

४ क्षत्रियश्च for क्षत्रियधेत्—अ.

५ प्रास्य for प्रास्येत्—अ.

६ स्वरारोहणं—क.

७ Compare sūtras 7 to 10 with the following:

वैश्यश्चेद्वाङ्मणीमधिगच्छेच्छरपर्वेवैष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रास्येत् । ब्राह्मण्याः शिरसि
वपनं कायित्वा नम्रां गौरस्वरमारोह्य महापथमनुगम्यायेत् पूता भवतीति विश्रायते ।
राजन्वश्चेद्वाङ्मणीमधिगच्छेच्छरपर्वेवैष्टयित्वा राजन्यमग्नौ प्रास्येत् ब्राह्मण्याः शिरसि वपनं
कारयित्वा मर्षिवा समभ्यज्य नम्रां श्वेतं स्वरमारोह्य महापथमनुगम्यायेत् पूता भवतीति
विश्रायते ॥ वसिष्ठः, २१, ३-५.

८ पाणिघृताया भार्याया—क.

९ cf., यो विप्रः पुंमि सपत्नी सदाशु रतिं मुखे ।

तस्येह निष्कृतिर्नास्ति पुनः सस्तरण विना ॥ मार्कण्डेयः, हेमाद्रिः, प्रा., पृ. ३५०.

यस्तु ब्रह्मणो धर्मपत्नीमुखे मैथुनं सेवेत स दुष्यति । प्राजापत्येन शुष्यति ॥

वचना, पा. मा. प्रा., पृ. २७१ ; स्मृ. सु., पृ. ८९१.

१० cf., अमानुषीषु पश्य उदकयायामथोनिषु ।

रेतः सिकत्वा जले चैव कृच्छ्रं मातपन चरेत् ॥ मनुः, ११, १७३.

११ अभ्यासे-प्रतिकृच्छ्रं—अ ; अभ्यासेत्वतिकृच्छ्रं—क.

१२ cf., रजम्बला तु यो भच्छेद्भूमिर्ना पतिर्ना तथा ।

तस्य पापविशुध्यर्थमतिकृच्छ्रो विशोधकः ॥ सर्वतः, श्लो. १६५.

‘श्रमाजार्’^१ गोथामण्डक^२ नकुलसर्पछुच्छुन्दरीमूषकान्^३ हत्वा कृच्छ्रं^४ द्वादशरात्रं^५ चोत् किञ्चिद्वात्कामतः^६ ॥ १४ ॥

अनुक्तानिष्कृतीनामस्थिमतां कृकलासादीनां सहस्रं हत्वानस्थिमतां जलकादीनां शकटपूर्णपरिमितं हत्वा तप्तकृच्छ्रार्थं^७ धेनुद्वयं दद्यात् ॥ १५ ॥

^१ माजार् for माजार्—क.

^२ नकुल cited twice by क.

^३ मूषको for मूषकान्—अ.

^४ कृच्छ्राद्दशरात्रं—क.

^५ cf., श्रमाजार्निकुलसर्पदहरमूषकान् हत्वा कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चोत् किञ्चिद्वात् ॥ वसिष्ठः, २१, २७.

यत्पुनर्वसिष्ठोक्तम्—‘श्रमाजार् etc’ इति तत्कामतोऽध्यासविषयम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २७०.

माजार्निकुलमण्डकाद्य पतत्रिणः ।

हत्वा उपहृदि धीरं कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २७०.

इदं च प्रयेकमपविषयम् । समुदिनवधे तु—

माजार्निकुलो हत्वा चार्धं मण्डकमेव च ।

श्वोषोत्कृष्टाश्च शूद्रइत्यागतं चरेत् ॥

इति मनुक (११, १३१) पाण्मासिक द्रष्टव्यम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २७०.

मण्डकनिकुलवाक्विम्बदहरमूषकभक्षिषास्तु च । गौतमः, २२, ११.

^६ तप्तकृच्छ्रार्थं—क.

^७ cf., अश्वन्वता सहस्रं हत्वा । अन्विष्यमतामनहुद्गारे च ॥ गौतमः, २२, २२-२३.

अत्र बुद्धिपूर्वं शूद्रहत्याप्रायश्चित्तम् । नेतरत्रैदिति द्रष्टव्यम् ॥ मत्स्यरी.

अस्थिमता सहस्रं तु तथानस्थिमतामन. । याज्ञवल्क्यः, ३, २६६.

अस्थिमतां प्राणिनां कृकलाशप्रभृतीनामनुकनिकुलीनां सहस्रं हत्वा अन्विष्यगतां च यूकमत्कुण्डसमशकटमृतीनामन शकटं तत्परिपूर्णनाशं हत्वा शूद्रहत्यागतं पाण्मासिकं प्राकृतं ब्रह्मचर्यं चरेद्वा धेनुवां दद्यात् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २६६.

अस्थिमतां तु सत्वानां सहस्रस्य प्रमाणे ।

पूर्वं चानस्थिमतां तु शूद्रइत्यागतं चरेत् ॥ मनु., ११, १४०.

वैदिककर्मार्थव्यतिरेकेण 'वृक्षगुल्मलतादीनां छेदने गायत्रीशतं जपेत्' ॥ १६ ॥

कृष्यर्थं 'लाङ्गलार्थं छेदने न दोषः' ॥ १७ ॥

काकगृध्रादिपक्षिभिर्दष्टं पुरुषोऽन्तर्जले प्राणायामत्रयं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति नाभेरघोदेशे' ॥ १८ ॥

ऊर्ध्वदेशे तु द्विगुणं भवेत् ॥ १९ ॥

^१ वृक्षगुल्मलतानां—अ.

^२ cf., वृक्षगुल्मलतावीर्येच्छेदने जप्यमृक्षतम् । याज्ञवल्क्य, ३, २७६.

फलदानां तु वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्षतम् ।

गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पितानां च वीर्यधाम् ॥ मनु, ११, १४२.

फलदानां आश्रयनसादिवृक्षाणां गुल्मादीनां च यशायदृशार्थं विना छेदने कृत्वा गायत्र्यादीनां शतं जप्यम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २७६.

ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यश्च पक्षिणस्तथा ।

यशार्थं निधनं प्राप्ता प्राप्नुवन्त्युच्छिद्नी पुनः ॥ विष्णु, ५१, ६३

^३ लाङ्गलार्थेच्छेदने दोषः—अ.

^४ cf., कलपुष्पोपमान् पादपात्रं हिरवात् । कर्षणकरणार्थं शोषहन्वात् ॥ वसिष्ठ, १९, ११-१२.

^५ काकगृध्रादिपक्षिभिर्दष्टपुरुषो—क.

^६ cf., पुष्कलीवानरखरैर्दृष्टश्वोद्वादिवायसैः ।

प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥ याज्ञवल्क्य, ३, २७७.

श्वसुगालखरेर्दष्टो ग्राम्यैः कव्याक्षिरेव च ।

नराश्वोद्वराद्वैश्च प्राणायामेन शुध्यति ॥ मनु, ११, १११

Also compare वसिष्ठ, २३, २६, बोधायन, १, ५, १२६ and विष्णु,

मस्तके 'तु चतुर्गुणम्' ॥ २० ॥

इति द्वितीयप्रश्ने नवमोऽध्याय

दशमोऽध्यायः

श्वजम्बूकरासभेर्दष्टा रजस्वला पञ्चरात्र निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति^१ ॥ १ ॥

द्विगुणादि पर्ववत्^२ ॥ २ ॥

श्वादिभिर्गलितमवलीढ प्रदशमद्भि प्रक्षाल्यामौ^३ निष्टपन कुर्यात्तेन शुद्धिर्भवति^४ ॥ ३ ॥

^१ तु—omitted by कै

^२ Compare sūtras 19 and 20 with the following

नामेरुर्ध्वं तु दष्टस्य तदेव द्विगुण भवेत् ।

स्यादतत्त्रिगुण वक्त्रे मस्तके तु चतुर्गुणम् ॥ अङ्गिरा, याज्ञ. मिता, ३, २७७, पृ ४३७, परा मा प्रा, पृ ५५

^३ पञ्चरात्रनिराहारा—अ

^४ cf रजस्वला यदा दष्टा शुना जम्बुकरासभे ।

पञ्चरात्र निराहारा पञ्चगव्येन शुध्यति । पुलस्त्य, याज्ञ. मिता, ३, २७७, पृ ४३८, परा मा प्रा, पृ ५५, [व्यास, परा मा प्रा, पृ १२६]

^५ cf ऊर्ध्वं तु द्विगुण नाभेर्वक्त्रे तु त्रिगुण तथा ।

चतुर्गुण स्मृत मूर्ध्नि श्येऽन्यत्राप्युतिर्भवेत् ॥ पुलस्त्य, याज्ञ. मिता, ३, २७७, पृ ४३८, परा मा प्रा, पृ ५५-५६

^६ श्वादिभिर्विगलितमपविद्ध प्रदशमद्भि सम्यक् प्रक्षाल्यामौ—अ

^७ cf शुना प्रातावलीढस्य दत्तैर्विदलितस्य च ।

अद्भि प्रक्षालन प्रोक्तमग्निना चोपचूलनम् ॥ मनु, ११, १९१

शुना प्रातावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।

अद्भि प्रक्षालन प्रोक्तमग्निना भूरि तापनम् ॥ पराशर, ५, ६

वेदोक्तकर्मपरित्यागी चान्द्रायणं चरेत् ॥ ४ ॥

संवत्सरपर्यन्तं ब्राह्मणगृहे भिक्षेत^१ ॥ ५ ॥

कन्यादूषणे चान्द्रायणम् ॥ ६ ॥

आत्मनोऽर्थे क्रियारम्भे मद्यपस्त्रीनिषेवणे तदेव^२ ॥ ७ ॥

नारीणां विक्रयं कृत्वा^३ चरेच्चान्द्रायणव्रतम्^४ ॥ ८ ॥

ब्रह्मसूत्रं विना भुङ्क्ते विण्मूत्रं कुरुते गायत्र्यष्टसहस्रं प्राणायामेन शुध्यति^५ ॥ ९ ॥

ब्राह्मणीशूद्रयो रजस्वलयोरन्योन्यस्पर्शे क्रमेण कुच्छ्रेण दानेन शुद्धिः^६ ॥ १० ॥

^१ Compare sūtras 4 and 5 with the following:

वेदान्त्युत्तादौ त्रिषवणस्त्राय्यवःशायी संवत्सरं सष्टद्वयेण वर्तेत ॥ विष्णुः, ५४, १३.

प्रनादाद्ब्राह्मणो लोभादेशकालविपर्ययात् ।

अहृत्वेतानि कर्माणि प्राजापत्यं पृथक् चरेत् वा

हारीतः, हेमाद्रिः, प्रा., पृ. ५३१.

अग्निचार्यं ब्रह्मयज्ञं देवर्षिपत्न्यर्पणम् ।

स्यक्त्वा मती यवा भुङ्क्ते ज्ञानाचान्द्रायणं चरेत् ॥

गौतम, हेमाद्रिः, प्रा., पृ. ५३५.

^२ नास्तिक्यं मन्लोपश्च^७ याज्ञवल्क्यः, ३, २३६; ^३ उपपातकशुद्धिः स्यादेवं

चान्द्रायणेन तु^८ याज्ञवल्क्यः, ३, २६५.

^४ Compare sūtras 6 and 7 with the following

“कन्यासदूषणं चैव ॥

आत्मनोऽर्थे क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।” याज्ञवल्क्यः, ३, २३८, २३९.

उपपातकशुद्धिः स्यादेवं चान्द्रायणेन तु ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २६५.

^५ चरेच्चान्द्रायणम्—क.

^६ cf., नारीणां विक्रयं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ चतुर्विंशतिव्रतम्, याज्ञ. मिता.,

१, २८७; पृ. ४४७.

^७ cf., ब्रह्मसूत्रं विना भुङ्क्ते विण्मूत्रं कुरुतेऽयवा ।

गायत्र्यष्टसहस्रेण प्राणायामेन शुध्यति ॥ मरीचि, याज्ञ. मिता., ३, २८१.

^८ cf., सष्टद्वयं रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।

कुच्छ्रेण शुध्यते पूर्वां शश दानेन शुध्यति ॥ पराशरः, ७, १४-१५.

तस्करराजभृत्यवृक्षारोहणवृत्तिकगरदामिदाश्च^१ गजारोहणवृत्तिकरक्षोप
जीविगणान्नोपजीविशूद्रोपाध्यायनक्षत्रोपजीविविक्षोपजीविनाम् ॥ ११ ॥

द्विजानां कार्येषु मूल्येन परिचारकं स ब्रह्मोपजीवीत्युच्यते^२ ॥ १२ ॥

देवलकपुरोहितपूर्तं^३ कितवकूटकारापत्यमनुष्यपशुविक्रयिणा^४ सर्वस्व
त्यागानन्तरं वार्षिकं कृत्वा पितृतर्पणं कृत्वा धेनूर्दद्यात्^५ ॥ १३ ॥

ब्राह्मणस्य समुद्रयाने^६ त्रैवार्षिकम्^७ ॥ १४ ॥

हिरण्यदानं च सहस्रसख्याकं स्लेच्छादिभ्यो^८ न गृहीयात् ॥ १५ ॥

गृहीयाच्चेद्ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्^९ ॥ १६ ॥

^१ * गजारोहणवृत्तिकरक्षोपजीविशूद्रोपाध्याय*—अ.

^२ cf., ब्रह्मजीवी ब्राह्मणकार्येषु (द्विजकार्येषु) मूल्येन परिचारकः । याज्ञ मिता, १, २८८; पृ ४४९

^३ केनच for कितव—अ

^४ विक्रयण for विक्रयिणा—अ

^५ Compare sūtras 11 and 13 with the following

अनृतवाकः तस्को राजमृत्यो वृक्षारोपकवृत्तिकगरदोऽप्रदोऽभ्रयगजारोहणवृत्ती रक्षोप
जीवी आगणिकः शूद्रोपः यो यो वृषलीपतिर्माण्डको नक्षत्रोपजीवी आश्विब्रह्मजीवी विदि
तस्को देवलकः पुरोहितः कितवो मयवः कूटकारकोऽपत्यविक्रयी मनुष्यपशुविक्रेता चेति
सामुदरेत् समेत्य न्यायतो ब्राह्मणव्यवस्थया सर्वद्वयस्य गो चतुश्चकालाद्वारा सर्वस्वः श्रिय
वणमुपशूद्रोयुस्तस्यान्ते दद्यापितृतर्पणं गवाहिकं चेत्येवं व्यवहार्याः ॥ प्रवेताः, याज्ञ मिता,
१, २८८, पृ ४४९

^६ समुद्रयोनौ—अ

^७ cf., अथ पतनीयानि । समुद्रयानं ब्राह्मणस्य एवामन्यत
मस्तृत्वा मितभोजिनः स्तुरणोऽभ्यवेयुः स्वनानुरूपम् । स्थानासनाभ्यां विद्वरन्त एते
त्रिभिर्वर्षेस्तदपहन्ति पापम् ॥ बोधायन, २, १, ४०-४१

^८ स्लेच्छादिभोजन—अ

^९ cf. यद्गृहीतेनाजयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।

तस्योत्सर्गेण क्षुध्यति जप्येन तपसे च ॥ मनुः, ११, १९१, विष्णु,
५४, २८.

'सत्परिमहपरित्यागी' मर्कटः ॥ १७ ॥

अदत्तादाने' जम्बूकः गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि सूकरः
श्वानपोनिशतं गत्वा जायते चण्डालेषु ॥ १८ ॥

शाल्मलं 'शणपुष्पं' 'करनिर्मथितं दधि' यदिर्वेदि पुरोडाशं जग्ध्वा
नाश्रीयादहनिशम्' ॥ १९ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने दशमोऽध्यायः

यदा भाजनस्थमन्नं केशमक्षिकादिना दूषितं तद्व्युदस्याप उप-
स्पृशेत् ॥ ३ ॥

तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥ ४ ॥

शुनामुच्छिष्टं भुक्त्वा मासमेकं गवाघ्रातं काकोच्छिष्टं भुक्त्वा
पक्षं व्रती भवेत् ॥ ५ ॥

ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रं पञ्चगव्यं पिबेत् ॥ ६ ॥

वैश्योच्छिष्टाशने पञ्चरात्रम् ॥ ७ ॥

राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम् ॥ ८ ॥

ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम् ॥ ९ ॥

मर्वत्र सुवर्णपञ्चकं पञ्च धेनूर्द्धवात्^{१०} ॥ १० ॥

^१ यथाभोजनस्थमन्न—अ.

^२ केशमक्षिकादूषितं—क.

^३ व्युदक्योप उपस्पृशेत्—अ.

^४ This sūtra is omitted by क.

^५ Compare sūtras 3 and 4 with the following

यदा तु भाजनस्थमन्नं केशादिदूषितं भवति तदा—

अन्ने भोजनकाले तु मक्षिकाकेशदूषिते ।

अनन्तरं स्पृशेदपिस्तवान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥ प्रचेत्, याज्ञ. मिता, ३,

२८९; घृ. ४५४.

^६ भुक्त्वा—omitted by क.

^७ पक्षव्रती भवेत्—अ; पक्षव्रत भवेत्—क.

^८ cf., छुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रती भवेत् ।

काकोच्छिष्टं गवाघ्रातं भुक्त्वा पक्षं व्रती भवेत् ॥ शङ्खः, १७, ४६.

^९ Compare sūtras 6 to 9 with the following

ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम् । वैश्योच्छिष्टाशने पञ्चरात्रम् । राजन्योच्छि-
ष्टाशने त्रिरात्रम् । ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम् ॥ विष्णु, ५१, ५०-५३.

^{१०} cf., हिरण्यं ब्राह्मणाय दद्याद्वा वाचार्याय ॥ गौतमः, ३०, १३.

पितृज्येष्ठस्य च भ्रातुरुच्छिष्टं भोक्तव्यम्^१ ॥ ११ ॥

चण्डालपतितादीनामुच्छिष्टान्नभक्षणे^२ चान्द्रायणं विप्रः ॥ १२ ॥

क्षत्रियस्तु^३ सांतपनम्^४ ॥ १३ ॥

द्विगुणसुवर्णादि पूर्ववत् ॥ १४ ॥

दीपोच्छिष्टं^५ रात्रौ^६ रथ्याहृतमभ्यङ्गशिष्टं च^७ तैलं भुक्त्वा नक्तने
शुष्यति^८ ॥ १५ ॥

यत्किञ्चिद्भाजने पीतशेषं^९ मुखनिःसृतं तदभोज्यम् ॥ १६ ॥

भोजने^{१०} चान्द्रायणमभ्यासे^{११} ॥ १७ ॥

^१ cf., पितृज्येष्ठस्य च भ्रातुरुच्छिष्टं भोक्तव्यम् ॥ आपस्तम्बः, १, ४, ११.

^२ भोजने for भक्षणे—क. ^३ क्षत्रियस्य—अ.

^४ Compare sūtras 12 and 13 with the following:

चण्डालपतितादीनामुच्छिष्टान्नस्य भक्षणे ।

चान्द्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सांतपनं चरेत् ॥ अत्रिराः, याज्ञ. मिता., ३,
२८९; ४. ४५५.

अन्त्यानां युक्तशेषं तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।

चान्द्रायणं तदधार्थं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ॥ आपस्तम्बस्मृतिः, ५, ९-१०.

^५ द्विपोच्छिष्टं—अ; विप्रोच्छिष्टं—क.

^६ रथ्याहृतं—अ. ^७ च—omitted by अ.

^८ cf., दीपोच्छिष्टं तु यत्तैलं रात्रौ रथ्याहृतं च यत् ।

अभ्यङ्गाद्येयं यच्छिष्टं भुक्त्वा नक्तने शुष्यति ॥ पट्टविशन्मतम्, याज्ञ.
मिता., ३, २८९; ४. ४५५.

^९ यत्किञ्चिद्भाजने पितृशेषं—अ.

^{१०} चान्द्रायणमभ्यासे—अ.

^{११} Compare sūtras 16 and 17 with the following:

विरतः पतितं तोयं भोजने मुखनिःसृतम् ।

अपेयं तद्विजातीयान्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ पराशरः ११, ४०.

पीतशेषं तु यत्किञ्चिद्भाजने मुखनिःसृतम् ।

अभोज्यं तद्विजानीयान्भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ (पट्टच्छाततपः)

इति तदभ्यामविषयम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २८९; ४. ४५५.

अमेध्यपतित^१ चण्डालपुल्कसरजस्वलावधूतकुष्ठिबुनखिसंस्पृष्टानि
भुक्त्वा कृच्छं चरेत् ॥ १८ ॥

अकामतोऽर्धम्^२ ॥ १९ ॥

रण्डापुत्र भोजनं कुर्विति यत्रात्रं^३ दद्युस्तत्राहोरात्रोपवासः^४ ॥ २० ॥
उत्थितस्तु यो^५ भुङ्क्ते वामकरनिर्मुक्तभाजने^६ यो भुङ्क्ते तस्य
सांतपनम्^७ ॥ २१ ॥

एकपङ्क्त्युपविष्टानां^८ ब्राह्मणाना सह भोजने यथेकोऽपि त्यजे-
त्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥ २२ ॥

मोहांद्भुक्त्वा^९ कृच्छं सान्तपनं चरेत्^{१०} ॥ २३ ॥

^१ चण्डाल for चण्डाल—अ.

^२ भुक्त्वा कृच्छं चरेत्—omitted by अ.

^३ This sūtra is omitted by अ.

^४ Compare sūtras 18 and 19 with the following

अमेध्यपतितचण्डालपुल्कसरजस्वलावधूतकुष्ठिबुनखिसंस्पृष्टानि भुक्त्वा कृच्छं
चरेत् ॥ शङ्ख, याज्ञ मिता, ३, २८९.

एतत्कामवारविषयम् । अकामतोऽर्धम् ॥ याज्ञ. मिता, ३, २८९; पृ. ४५५.

^५ राश्यादौ पुत्रभोजनं वृक्तभोजनं कुर्वीत यत्तत्र—अ

^६ cf, कुत्सित्वा वा यन्नामं दद्युस्तत्र प्रायश्चित्तमहोरात्रम् ॥ हारीतः, याज्ञ. मिता,
३, २८९; पृ. ४५६

^७ उत्थितस्तुभ्यो.—अ

^८ वामकरनिर्मुक्तभाजने—अ, वामकरभाजने—क

^९ cf, समुत्थितस्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने ।

एवं वैवस्वतः प्राह भुक्त्वा सान्तपनं चरेत् ॥

षट्त्रिंशन्मतम्, याज्ञ. मिता, ३, २८९, पृ. ४५६.

^{१०} विप्राणा—क.

^{११} मोहांद्भुक्त्वा—अ.

^{१२} Compare sūtras 22 and 23 with the following

एकपङ्क्त्युपविष्टानां विप्राणा सह भोजने ।

यथेकोऽपि त्यजेत्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥

मोहांद्भुक्त्वा यस्तत्र पङ्क्त्युच्छिष्टभोजने ।

प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रः कृच्छं सान्तपनं तथा ॥ पराशर, ११, ७-८.

क्लिन्नं भिन्नं शवं कूपस्थं यदि दृश्यते तज्जलं पीत्वा त्रिरात्रं पयः
पिबेत् ॥ २४ ॥

मानुषे द्विगुणम्^१ ॥ २५ ॥

चण्डालकूपभाण्डस्थं जलं कामात् पिबेत् सातपथं विप्रः ॥ २६ ॥

प्राजापत्यं क्षत्रियः ॥ २७ ॥

तदर्धं वैश्यः ॥ २८ ॥

शूद्रः पादम्^२ ॥ २९ ॥

अज्ञानात्तु^३ अह्नेण शुध्येत्^४ ॥ ३० ॥

^१ Compare sūtras 24 and 25 with the following :

क्लिन्नं भिन्नं शवं चैव कूपस्थं यदि दृश्यते ।

पयः पिबेत्त्रिरात्रेण मानुषे द्विगुणं स्मृतम् ॥ देवलः, याज्ञ. मिता., ३,
२८९; पृ. ४५६.

मृतपथनखात्कृशादत्यन्तोपहृताद्योदकं पीत्वा साक्षाणक्षिराद्यमुपभवेत् ॥ विष्णुः, ५४, २.

^२ Compare sūtras 26 to 29 with the following :

चण्डालकूपभाण्डस्थं यो हानात्पिबते जलम् ।

प्रायश्चित्तं कथं तस्य कर्णे कर्णे विधीयते ॥

बरेत्सान्तरपथं विप्रः प्राजापत्यं तु भूमिपः ।

तदर्धं तु बरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ आपस्तम्बस्मृतिः, ४, १-२.

A.S.S. edition of Āpastamba reads 'योऽज्ञानात्पिबते जलम्' for 'यो हानात्पिबते जलम्'. But the better reading is 'यो हानात्पिबते जलम्' and is supported by विश्वनेधर who reads 'यः कानात्पिबते जलम्' and comments 'इदं च कानक्षारविषयम्'. *vide*, याज्ञ. मिता., ३, २८९; पृ. ४५६.

^३ प्राजापःदेन—क.

^४ *cf.*, चण्डालकूपभाण्डस्थमज्ञानाजुदकं पिबेत् ।

त तु अह्नेण शुध्येत द्युस्तर्धेन शुध्यति ॥ देवलः, याज्ञ. मिता., ३,
२८९; पृ. ४५६; परा. मा. प्रा., पृ. ८५.

अन्त्यजसंबन्धादल्पजलाशये^१ कूपवत्^२ ॥ ३१ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने एकादशोऽध्याय

द्वादशोऽध्यायः

श्लेच्छादीना पुष्करिण्या हृदे^३ चैकदेशजलं पीत्वा जानुदग्नं^४ चेच्छुचि ॥ १ ॥

अधस्तादशुचिः ॥ २ ॥

कामतोऽहोरात्रम् ॥ ३ ॥

अकामान्नक्तभोजी^५ ॥ ४ ॥

रजकादिभाण्डस्थ जल^६ दधि पय पिवेद्विजातीना ब्रह्मकूर्चोपवासेन निष्कृति ॥ ५ ॥

^१ अन्त्यज सम वाल्पजलाशये—क

^२ cf, जलाशयेष्वध्यालेषु स्थावरेषु वसुधरे ।

कूपवत्कथिता शुद्धिर्महस्तु न च दूषणम् ॥ विष्णु, २३, ४६

^३ हृदे च जल पीत्वा जानुदग्न—क, हृदेकदेशजल पीत्वा जानुदग्न—अ

^४ चेच्छुचि —अ

^५ Compare sūtras 1 to 4 with the following

श्लेच्छादीनां जल पीत्वा पुष्करिण्यां हृदेऽपि वा ।

जानुदग्नं शुचिं श्लेष्ममधस्तादशुचिं स्मृतम् ॥

ततोऽयं यः पिवेद्विप्रः कामतोऽभ्यमतोऽपि वा ।

अकामान्नक्तभोजी स्यादहोरात्रं तु कामतः ॥ आपस्तम्ब, याज्ञ. मिता, ३,

‘शूद्रस्य दानेनोपवासेन’ ॥ ६ ॥

अन्त्यजैः स्नानितेषु^१ तटाककूपादिषु स्नात्वाचम्य पीत्वा^२ चाभ्यासे प्राजापत्यम्^३ ॥ ७ ॥

अनभ्यासे पञ्चगव्यम्^४ ॥ ८ ॥

कामतः केवलं पर्युषितं भुक्त्वा ‘त्रिरात्रं व्रतं चरेत्’ ॥ ९ ॥

स्नेहाक्तं चेन्न दोषः^५ ॥ १० ॥

^१ शूद्रस्योपवासेन—क.

^२ Compare sūtras 5 and 6 with the following :

आण्डस्थमन्यजानो तु जलं दधि पयः पिबेत् ।

प्रादणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥

मद्यकूपोपवासेन द्विजातीनां तु निष्कृतिः ।

शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तिः ॥ पराशरः, ६, ३०-३१.

^३ स्नानितेषु—अ.

^४ स्नात्वा च पीत्वा—क.

^५ cf., अन्त्यजैः स्नानिताः कृणास्तडागानि वाप्य एव वा ।

एषु स्नात्वा च पीत्वा च प्राजापत्येन शुध्यति ॥ (आपस्तम्बः)

इति आपस्तम्बोक्तमभ्यासविषयं वेदितव्यम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २८९; पृ. ४५७.

^६ cf., क्षपावचाण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पणगव्येन शुद्धिः ।

अन्त्यैस्तु स्नानिताः कृणास्तडागानि तथैव च ।

येषु स्नात्वा च पीत्वा च पणगव्येन शुध्यति ॥

आपस्तम्बसृतिः, २, २ and ४.

^७ त्रिरात्रं व्रतं—अ.

^८ cf., केवलानि च शुक्लानि तथा पर्युषितं च यत् ।

शुद्ध्युक्तं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रं तु व्रती भवेत् ॥ गङ्गाः, १७, ३२.

‘इदं च कामतः’ इति विश्वेश्वरः. See. याज्ञ. मिता., ३, २८९; पृ. ४५७.

सर्वगोभूतविहारं स्नेहाक्तं साण्डर्षं च वर्जयित्वा पर्युषितं तत्प्राप्त्योपवासेत् ॥

विश्वः, ५१, १५.

^९ cf., अत्रं पर्युषितं भोग्यं स्नेहाक्तं त्रिरात्रं स्थितम् । याज्ञ. मिता., १, ११९.

शुद्ध्युक्तं तु मध्यं स्यात्सर्वविध्यमिति स्थितिः । गङ्गाः, १७, ३२.

सक्तुधानादधितिलसबद्ध^१ भोजन स्नान च निशि वर्जयेत्^२ ॥

यदि स्यात्^३ प्राणायामशत कार्यम्^४ ॥ १२ ॥

यस्याग्नौ न क्रियते^५ यस्य चाग्न न दीयते तदभोज्यम्^६ ॥ १३ ॥

भुक्त्वा तूपवसेदह^७ ॥ १४ ॥

अनिवेश देवपितृब्राह्मणेभ्यो वृथाकृत्तरपायसापूप^८ शङ्कुलीर्भुक्त्वोप
वास^९ ॥ १५ ॥

^१ सक्तुधानादधितिलसबन्ध—अ, सक्तून् धाना दधितिलसबन्ध—क

^२ cf, न दिवा धाना । न रात्रौ तिलसबन्धम् । न दधिसक्तून् । and [स्नानमा
चरेत्] न रात्रौ ॥ विष्णु, ६८, २८-३०, ६४, ६

धाना दधि च सक्तूश्च धीकामो वर्जयेज्जिहि ।

भोजन तिलसबद्ध स्नान चैव विचक्षण ॥ बृहच्छातातप, याज्ञ मिता, ३, २८९, पृ ४५८

^३ यदि न स्यात्—अ

^४ प्राणायामशत कार्य सर्वशपापनुत्तये ।

उपपातकजातानामनादिदृश्य चैव हि ॥ याज्ञवल्क्य, ३, ३०५

^५ यस्य चाग्न दीयते न तद्भोज्यम्—क, यस्य चाग्न—अ

^६ cf नादत्वा । नाहुत्वा ॥ विष्णु, ६८, ३२-३३

^७ Compare sūtras 13 and 14 with the following

यस्य चाग्नौ न क्रियते यस्य चाग्न न दीयते ।

न तद्भोज्यं दिवात्रातीनां भुक्त्वा चोपवसेदह ॥ लिखित, याज्ञ मिता, ३, २८९, पृ ४५८

^८ शङ्कुल्यान् (or शङ्कुली —अ

^९ cf, [उपवसेत् ।] शालकृत्तरपायसापूपशङ्कुलीदेवाग्निं हवींश्चि च ॥

विष्णु, ५१, ३७

वृथाकृत्तरपायसापूपशङ्कुली ।

आहिताग्निर्द्विजो भुक्त्वा प्राजापत्य समाचरेत् ॥ लिखित

अनाहितामेस्तु 'रोपेत्तूपवसेदह' (मनु, ५ २०) इत्युपवासो दृश्य — याज्ञ

मिता, ३, २८९, पृ ४५८ वृथा देवतासुदेशमन्तरेण साधिता । याज्ञ मिता,

१, १७३

शूद्राणां भाजने^१ भिन्नभाजने च^२ 'भुक्त्वाहोरात्रोपवासः पञ्च-
गव्येन शुध्यति'^३ ॥ १६ ॥

'वटार्काश्चथपर्णानां कुन्मीतिन्दुकपर्णयोः कोविदारकदम्ब'^४ पद्मप-
लाशपत्रेषु भुक्त्वैन्दवं चरेत्^५ ॥ १७ ॥

माक्षिकं 'फाणितं शाकं गोरसं लवणं घृतं हस्तदत्तं भुक्त्वा दिन-
मेकमभोजनम्'^६ ॥ १८ ॥

अभ्यक्तमंत्रपुरीषकरणे श्राद्धान्नभोजने मृतसूतकशूद्रान्नभोजने^७ शूद्रैः

^१ भोजने—अ and क.

^२ च—omitted by अ.

^३ भुक्त्वा सर्वत्रोपवासः—क.

^४ cf., शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ।

अहोरात्रोपवितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ संवर्तः, बाह्य. मिता., १, १८१,

७. ४५८.

सह ^१स्वप्ने त्रिरात्रमभोजनम् ॥ १९ ॥

^२क्षीरे लवणमुच्छिष्टे ^३घृत रजकतीर्थेषु स्नाने ताप्त्रे गव्य ^४सुरासमम् ॥ २० ॥

गणाल गणिकान् ^५विप्रप्रत्याख्यातान् ^६स्तेनगायकवार्धुपिकान् ^७
^८च ^९वर्जयेत् ॥ २१ ॥

^१ स्वप्ने—अ

^२ cf, अभ्यक्षमूत्रपुरीषकरणे मृतसूतकशूद्राभोजने शूद्रे सह स्वप्ने त्रिरात्रमभोजनम् ॥ द्वात्रिंशत्, याज्ञ मिता ३, २८९, पृ ४५८

शूद्राश्च सूतकाश्च च अभोज्यस्याजमेव च । पराशर, ११, ४

ब्रह्मचर्याश्रमी धातुभोजने त्रिरात्रमुपवसेत् ॥ विष्णु, ५१, ४३

^३ क्षारलवणमुच्छिष्टे—अ

^४ च घृत—क

^५ सुरासमम्—क

^६ cf गव्य मूत्र तथा तक् बालिकेरोदक तथा ।

ताम्रपात्रस्थित पीत्वा पयो लवणसंयुतम् ॥

द्विज कामातुरापी स्यादज्ञानान्धान्द्रभक्षणम् ॥ मार्कण्डेय, हेमाद्रि,

प्रा, पृ ४१९

ताम्रपात्रे पथ पानमुच्छिष्टे घृतभोजनम् ।

दुग्ध लवणसार्धं च सद्यो गोमासभक्षणम् ॥

ब्रह्मवैवर्तपुराणे ब्रह्मरण्डे २७ अध्याये—श्लो २२.

ताम्रपात्रस्थित गव्य क्षीरं च लवणान्वितम् ।

वराहमिहिर इति घृत लवणमम्बु च ॥ बृहद्देशीतस्मृति, ९, २६६

नोच्छिष्टश्च घृतमाद्यात् ॥ विष्णु, ६८, ३६

^७ गणिकान् गणाल—क

^८ विप्र—omitted by क

^९ वेन for स्तेन—क

^{१०} बाधुभ्याश्च for वार्धुपिकान्—अ

^{११} च—omitted by अ

^{१२} शे for वर्जयेत्—क

^{१३} cf गणाल गणिकान् च विदुषा च जुगुप्सितम् ।

स्तेनगायनयोश्चापि तदणो वार्धुपिकस्य च ॥ मनु ४, २०९-२१०

तथाप्युदाहरन्ति ॥ २२ ॥

मृतभर्ता च या नारी रहस्यं कुरुते पतिम् ।

‘पश्चात्प्रापयते गर्भान् सा नारी गणिका स्मृता’ ॥ २३ ॥

तस्या अन्ने न मोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २४ ॥

अस्तु जीवति चौर्येण गोघुवर्णापहारकः ।

परस्वं हरते नित्यं स विप्रो गण उच्यते इति ॥ २५ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने द्वादशोऽध्यायः

त्रयोदशोऽध्यायः

निगलेन बद्धस्य कर्दर्यस्य षण्डडाम्मिकचिकित्सककूरमृगयुक्षिप-
त्पतितपिशुनकतु विक्रयिशस्त्रविक्रय्यपविद्ध^१‘माज्जरकुक्कुटादीनाम्’ ॥ १ ॥

^१ पश्चात्प्रापयते—अ.

^२ cf., अभिगच्छति या नारी बहुभिः पुरुषैर्मिथः ।

अभिचारीति सा ज्ञेया प्रत्यक्षगणिकेति च ॥ परा. मा. प्रा., पृ. २९०.

^३ cf., कर्दर्यस्य नृशंसस्य वेश्यायाः कितवस्य च ।

गणाच्च भूमिपालाजमच्च बीव ध्वजीविनाम् ॥

मौञ्जिकान् सतिवाञ्च भुवत्वा मासं मत्तं चरेत् ॥ शङ्खः, १७, ३९-४०.

^४ गणः=शठमाद्विणशङ्खः—कुल्लुकः, मनुः, ४, २०९.

^५ माज्जरकुक्कुटादीनाम्—अ.

^६ cf., दीक्षितस्य कर्दर्यस्य बद्धस्य निगडस्य च ॥ ४, २१०

अभिशास्तस्य षण्डस्य पुंशल्या दाम्मिकस्य च ॥ ४, २११

चिकित्सकस्य मृगयोः कूरस्योच्छिष्टभोजिनः । ४, २१२

द्विपदं नगर्यञ्च पतिताजसवधुनाम् ॥ ४, २१३

यो लोभात् 'पितरौ भृत्यान् पुत्रदारानात्मान' धर्मकृत्यं च
पीडयति स कदर्य इति^३ ॥ २ ॥

यश्च न जुहोत्युचिते काले न स्नाति न ददाति 'पितृदेवतार्चनादि
न करोति स पण्ड इति ॥ ३ ॥

यस्तु 'दम्भार्थं स्नाति जपति च स मार्जार इति'^६ ॥ ४ ॥

पिशुनामृतिनोश्वाश्च ऋतुविक्रयिणस्तथा । ४, २१४

सुवर्णकर्तुर्वेणस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ॥ ४, २१५ मनु

कदर्यबद्धचौराणां ह्रीवरजावतारिणाम् ।

वैणाभिश्चस्तवार्धुष्यगणिकागणदीक्षिणाम् ॥

चिक्त्रिसकातुरन्नुपुष्कलीमत्तविद्विषाम् ।

सूरोग्रपतितमाल्यदाम्भिकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥

शस्त्रविक्रयिकर्मारतन्तुवायश्चरुतिनाम् ॥

नृशतराजरजस्कृतप्रबधजीविनाम् ।

पिशुनामृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ॥

एषामञ्च न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ याज्ञवल्क्य, १, १६१-१६५

वार्धुविककदर्यदीक्षितबन्धनिकाभिश्चस्तपण्डानां च । 'पुष्कलीदाम्भिकचिक्त्रिसकल-
बधकूरोग्रोच्छिष्टभोजिना च । पिशुनामृतवादिक्षतधर्मात्मारसविक्रयिण च । कर्मकारनि-
षादरक्षावतारिवेणशस्त्रविक्रयिण च ॥ विष्णु, ५१, ९-१०, १२, १४.

उत्सृष्टपुष्कल्यभिश्चस्तानपदेश्यदाण्डवतक्षकदर्यबन्धनिकचिक्त्रिमकमृग्यवनिषुवार्यु -
च्छिष्टभोजिगणविद्विषाणानाम् ॥ गौतम, १७, १५

^१ पयिकान्—अ.

^२ पुत्रदारानात्मान च—अ

^३ cf., आत्मानं धर्मकृत्यं च पुत्रदाराश्च पीडयेत् ।

लोभाच्च पितरौ भृत्यान् स कदर्य इति स्मृत ॥ याज्ञ मिता, १, १६१.

^४ पितृदेवतार्चनार्थिन स पण्ड —क

^५ दम्भार्थ—क

^६ cf., धर्मव्यजी सदा लुब्धश्छाद्रिको लोक्दम्भक ।

वेङ्कटप्रतिको ज्ञेयो हिंस्र सर्वाभिसंघक ॥ मनु, ४, १९५.

यः सभागतानां^१ पक्षपातं समाश्रयेत्तमाहुः कुक्कुटं^२ देवाः ॥ ५ ॥

यो वा^३ स्वकर्म परित्यज्य परकर्म समाश्रयेदनापदि^४ पतितः^५ सः
प्रकीर्तितः^६ ॥ ६ ॥

पितृत्यागी देवत्यागी^७ गुरुणामप्यपूजको गोब्राह्मणस्त्रीवधकृद-
पविद्ध^८ इति कीर्तित ॥ ७ ॥

आशाकरस्त्वदाता दातुश्च प्रतिषेधकः [शरणागतं यस्यजति स
चण्डालः प्रकीर्तितः]^९ ॥ ८ ॥

^१ यस्य श्वस्य भागवताना—अ.

^२ तमाहु कुक्कुटं देवा—omitted by अ.

^३ य for यो वा—क.

^४ यो वा स्वकर्म परित्यज्य परकर्म समाश्रयेत्—omitted by अ; अनापदि—
omitted by क.

^५ सप्रकीर्तित —क

^६ cf, वर स्वधर्मो विगुणः न परावयः स्वतुष्टितः ।

परधर्मेण जीवन् हि सद्यः पतति जातितः ॥ मनु, १०, ९७.

^७ सुराणां for गुरुणा—अ.

^८ कृदपविद्ध—omitted by क.

^९ Compare sūtras ३ and ४ with the following

न जुहोत्युचिते काले न स्नाति न ददाति च ।

पितृदेवार्चनाक्षीनः स चण्डः परिकीर्तितः ॥

दम्भार्थं जपते नित्यं तप्यते च तपस्तथा ।

न परप्रार्थमित्युक्तं स मार्जारः प्रकीर्तितः ॥

सभागतानां यः सभ्यः पक्षपातं समाचरेत् ।

तमाहुः कुक्कुटं देवास्तस्याप्यन्नं विकर्जयेत् ॥

स्वधर्मं यः समुत्सृज्य परधर्मं समाश्रयेत् ।

अनापदि तु विद्वद्भिः पतितः परिकीर्तयेत् ॥

देवत्यागी पितृत्यागी गुरुणामप्यपूजकः ।

गोब्राह्मणस्त्रीवधकृदपविद्धः प्रकीर्तितः ॥

आशाकरस्त्वदाता च दातुश्च प्रतिषेधकः ।

शरणागतं यस्यजति स चण्डालः प्रकीर्तितः ॥ यमा, स्मृ. सु, ४, ४४१.

^१ एतेषामन्नमभोज्यम् ॥ ९ ॥

भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्^२ ॥ १० ॥

अवलिप्तस्य मूर्खस्य दुष्टवृत्तस्याश्रद्धधानस्यान्नं यो भुङ्क्ते स
भ्रूणहा भवति^३ ॥ ११ ॥

^४ यतिवानप्रस्थ^५ पाशुपतानामन्नमभोज्यम्^६ ॥ १२ ॥

^१ तेषां for एतेषां—क

^२ Compare sūtras 1, 9 and 10 with the following

चिक्षित्तस्य क्रूरस्य तथा स्त्रीमृगशीविन ।

पण्डस्य कुलटायाश्च तथा घन्धनचारिण ॥

बद्धस्य चैव चोरस्य भवीराया स्त्रियास्तथा ।

चर्मकारस्य वेणस्य क्लीबस्य पतितस्य च ॥

हृक्मकारस्य धूर्तस्य तथा वार्धुषिकस्य च ।

कर्मस्य गृहस्य वैश्याया कितवस्य च ॥

गणाच्च भूमिपालाजमन्नं चैव श्वजीविनाम् ।

मौखिकाच्च सूतिकाच्च भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत् ॥ शङ्ख, १७, ३६-४०

मासव्रतस्य चान्द्रायणरूपत्वात् ॥ परा मा प्रा., पृ ३०८

शङ्खेन स्वेतानेव किञ्चिदधिकान् पठित्वा चान्द्रायणमुक्तम् ॥ याज्ञ मिता,

३, २८९, पृ ४६०

यत्त्वभोज्यान्ने सुमन्तुनोक्तम्—अभिज्ञस्तपतितपौनर्भवपुष्टस्यश्चक्षिप्रकारतैलि-
कचाक्रिक्चजिमुवर्णकारलेखकलैङ्गिकषण्डबन्धकगणगणिकास्त्रानि चाभोज्यानि । सौनिकक-
व्यादधुदवर्मकारा अभोज्यान्ना अप्रतिग्राह्याश्च । अशनप्रतिग्रहयोश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ परा-

मा प्रा., पृ ३०७

^३ cf अवलिप्तस्य मूर्खस्य दुष्टवृत्तस्य दुर्मते ।

अन्नमभ्रधानस्य यो भुङ्क्ते भ्रूणहा स वै ॥ स्मृतिरश्मम्, स्मृ भु, पृ ४४१

^४ यदि for यति—अ

^५ पतिष्ठानां for पाशुपतानां—क

^६ cf, द्वावेवाग्रमिणौ भोज्यौ मद्यकारी गृही तथा ।

मुनेरन्नमभोज्यं स्यात्सर्वेषां लिङ्गिनां तथा ॥

यतिशब्देन यतिवानप्रस्थौ । लिङ्गिनाश्चन पाशुपतादयः ॥ परा मा आ,

ये चलाह्वन्दीकृता^१ स्लेच्छचण्डालदस्तुभिरशुभं^२ गवादिप्राणि-
हिंसनरूपं कर्म^३ कारितास्तदुच्छिष्टभोजनं खरोष्ट्रविद्वराहानिपमक्षणं
तत्स्त्रीणां^४ तथा^५ संगतस्त्रीभिश्च सह भोजनं तत्र मासोपिते द्विजातौ^६
प्राजापत्यं विशोधनम्^७ ॥ १३ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने त्रयोदशोऽध्यायः

चतुर्दशोऽध्यायः

अवतस्याजमपुत्रस्याजं भुक्त्वा त्रिरात्रमभोजनम्^१ ॥ १ ॥

^१ यत्तु चलाह्वन्दीकृत—क.

^२ स्लेच्छचण्डालदस्तुभिः सह—अ.

^३ कारिताः for कारिताः—क.

^४ तदा—अ.

^५ संगताः for संग—अ.

^६ द्विजातौ—omitted by क.

^७ प्राजापत्यविशोधनम्—अ.

^८ cf., चलाह्वन्दीकृता ये च स्लेच्छचण्डालदस्तुभिः ।

अशुभं कारिताः कर्म गवादिप्राणिहिंसनम् ॥

उच्छिष्टमाज्यं चापि तथा तत्स्थेव भोजनम् ।

खरोष्ट्रविद्वराहानानिपत्य च भक्षणम् ॥

तत्स्त्रीणां च तथा संगं ताभिश्च सह भोजनम् ।

मासोपिते द्विजातौ तु प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ देवल, १७-१९.

Vijñāneśvara attributes these verses to आपस्तम्ब. See याज्ञ. मिता., ३, ९८९; ४ ४६०-४६१.

^९ तस्याजं for अवतस्याज—क.

^{१०} cf., भुक्त्वा वापुषि कश्चापमवतस्याजमुतस्य च ।

इत्यस्य च तथा भुक्त्वा त्रिरात्रं स्वादभोजनम् ॥ लिखितः, याज्ञ. मिता,

३, २८९; ४. ४६१

अलावुमुम्भीफलरक्तशिमुक्तमूलकश्चेतृन्ताकवन्यवृन्ताकोपरलण^१
हिङ्गुकर्पूरवर्जितनिर्यासान्न 'भक्षयत्' ॥ २ ॥

मतिपूर्वभक्षणाभ्यामे प्राजापत्यम्^२ ॥ ३ ॥

अकामत सकृद्भक्षणे चोपवास^३ ॥ ४ ॥

पशुपुरोडाशादेर्भक्षणेऽनार्विज्य एकोपवास^४ ॥ ५ ॥

घृतं^५ वा यदि^६ वा तैल विप्रो^७ नाद्यान्नखच्युतम् ॥ ६ ॥

^१ •चेतृन्ता/कावन्यवृन्ताककोपरलवर्ण—अ

^२ भक्षणात्—अ

^३ cf, नालिकाशणछत्राककुमुम्भालावुविडमवान् ।

कुम्भीकन्दकवृन्ताककोविद् राक्ष वजयेत् ॥ याज्ञ मिता, १, १७५

स्येदितान् वृक्षनिर्यासान् वृक्षनप्रमवांस्तथा ; मनु, ५, ६

लोहितप्रदणात् हिङ्गुकर्पूरादीनामनिषेध । याज्ञ मिता, १, १७१

अलावुशिमुक्कवसछत्राकशुनानि च ।

पलाण्डुश्चेतृन्ताकरक्तमूलकमेव च ॥

गृह्णनाशुणक्षाम्जन्तुगर्भफलानि च ।

अफालकुसुमादीनि द्विजो जग्ध्वैन्दव चरेत् ॥ वेदव्यासस्मृति, ३, ६४-६५

^४ cf खट्वावार्ताककुम्भीकवृक्षनप्रभवाणि च ।

भूतूण शिमुक चैव सुखण्ड कवसानि च ॥

एतेषां भक्षण कृत्वा प्राजापत्य समाचरेत् ॥ बृहद्यम

तत्कामतोऽभ्यासविषयम् ॥ याज्ञ मिता, ३, २८९, पृ ४५२

^५ cf अमत्यैतानि पद् जग्ध्वा कृच्छ्र सान्तपन चरेत् ।

यतिचान्द्रायण वापि शेषेषूपवसेदह ॥ मनु, ५, २०

^६ cf, अनुष्णाकृतर्मासानि देवाशानि हवींषि च ॥ मनु, ५, ७

वद्विर्वेदि पुरोडाश जग्ध्वा नाथादहर्निशम् ॥ पटञ्जिस्मृतम्, याज्ञ मिता,

३, २८९, पृ ४५२

^७ च for वा—क

^८ वा—omitted by अ

^९ Adds न before नाद्यात्—अ

अद्याच्चेत्तुल्यं गोमासभक्षणैः^१ ॥ ७ ॥

पूर्ववत् प्रायश्चित्तम्^२ ॥ ८ ॥

एकेन पाणिना दत्त घृतं तैलं^३ लवण पानीयं पायसं च नाक्षी-
यात्^४ ॥ ९ ॥

पीतशेष पानीयं पीत्वा^५ ब्राह्मणस्त्रिरात्रं व्रतं कुर्यात् ॥ १० ॥

वामहस्तेन^६ तथा^७ ॥ ११ ॥

पादशय पीतशेष शौचशेषं जलं^८ सुरासमं पर्यमिकरणं विना^९ ॥ १२ ॥

वस्त्राणामेकपुरुषोद्वाह्यभाराधिकानां^{१०} स्थूलानामन्येषां च बहूनां

^१ Compare sūtras 6 and 7 with the following

घृत वा यदि वा तैलं विप्रो नामात्रलब्धयुतम् ।

यस्मादशुचि तत्प्राह तुल्यं गोमासभक्षणैः ॥ वसिष्ठ, अपरार्क, पृ. २४२.

^२ 'शेषेषूपवसेदह' मनु, ५, २०

^३ cf लवण व्यञ्जन चैव घृतं तैलं तथैव च ।

लेह्यं पेयं च विविधं हस्तदत्तं न भक्षयेत् ॥

पैठीनसि, परा. मा. आ, पृ. २७५

^४ ब्राह्मणस्त्रिदिनव्रत—क

^५ न—omitted by अ

^६ Compare sūtras 10 and 11 with the following

पीतावशेषं पानीयं पीत्वा तु ब्राह्मणः कश्चित् ।

निरात्रं तु व्रतं कुर्याद्द्वामहस्तेन वा पुनः ॥ शङ्ख, १७, ५६

^७ सुरापानसम—अ

^८ cf विप्रस्य पीतशेषं यत्तोयमन्यं विवेद्यदि ।

मद्यपानममं प्रोक्तं ततोयं मुनिपुत्रैः ॥ देवल, स्मृ. सु, पृ. ८८१

पादप्रक्षालनोच्छेदनेन नाच्चामेत् ॥ बोधायन, १, ५, १०.

^९ भाराणां for भाराधिकानां—अ

‘चण्डलादिस्पृष्टानां वल्ककृता’ च ‘प्रोक्षणाच्छुद्धिः’ ॥ १३ ॥

‘श्वेतसूक्ष्मवस्त्रेषु’ पण्येष्वनूतनेषु विंशता बहुत्वम् ॥ १४ ॥

‘चित्रवस्त्रेष्वेकादशसु बहुत्वम् ॥ १५ ॥

पण्येषु’ नूतनेषु ततो न्यूनत्वादपि बहुत्वम् ॥ १६ ॥

‘सौवर्णरजतयोश्चण्डालोदकीरजस्वलोच्छिष्टस्पर्शे त्रि सप्तभस्मभिरुदकेन च शुद्धिः’ ॥ १७ ॥

कास्यादेरावर्तनम् ॥ १८ ॥

^{१०}ताम्रस्याम्लोदकाच्छुद्धिः ॥ १९ ॥

पित्तलस्यापि ^{११}सौवर्णवत् ॥ २० ॥

^१ चण्डालादिस्पृष्टपादीनां—अ

^२ वल्क कृता च—क

^३ शोषणाच्छुद्धिः—अ

^४ cf, अङ्गिस्तु प्रोक्षणं सौचं बहुना धान्यवाससाम् । मनु, ५, ११८
बहुत्व च पुरुषभारहार्याधिकत्वमिति व्याचक्षते—कुल्लुक ॥

प्रोक्षणं सदृशानां च बहुना धान्यवाससाम् ॥ याज्ञवल्क्य, १, १८४

अनेकपुरुषैर्धर्मिमाणानां तु धान्यवास प्रभृतीनां स्पृष्टानामस्पृष्टानां च प्रोक्षणमेवेति निबन्धकृत ॥ याज्ञ मिता, १, १८४

^५ पुण्येषु नूतनेषु—अ

^६ This sūtra is omitted by क

^७ पुण्येषु—अ

^८ सौवर्णरजतयोश्च चण्डालशब्दरजस्वलशब्दस्पर्शे—अ

^९ cf तैजसानां मणीनां च सर्वस्यादममयस्य च ।

भस्मनाङ्गिर्मृदा चैव शुद्धिरुक्ता मनीषिणि ॥ मनु, ५, १११

तैजसानामुच्छिष्टानां गोशकृद्भस्मि परिमार्जनमन्यतमेन वा । मूत्रपुरीषासकशुक्ल
कुणपस्पृष्टानां पूर्वोक्तानामन्यतमेन त्रि सप्तकृत्व परिमार्जनम् ॥ बोधायन, १, ५, २६
and ४२

^{१०} ताम्र स्यादाम्लोदकाच्छुद्धिः—अ

^{११} सौवर्णवत्—क.

अपुसीसायसाना^१ भस्मजलाम्ब्याम्^२ ॥ २१ ॥

^३धान्यमेकपुरुषोद्धरणभाराधिक चण्डालादिस्पृष्ट^४ प्रोक्षणाच्छु-
ध्येत् ॥ २२ ॥

एकपुरुषभार^५ प्रक्षालनाच्छुध्येत्^६ ॥ २३ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने श्वतुर्दशोऽध्यायः

^१ अपुसीसायसानौ—क

^२ Compare sutras 18 to 21 with the following

ताम्राय कांस्यरैल्याना अपुण सीतकस्य च ।

शौचं यदार्हं वर्तव्यं क्षाराम्लोदकवारिभिः ॥ मनु, ५, ११४

अपुसीतकताम्राणां क्षाराम्लोदकवारिभिः ।

भस्माम्नि कांस्यलोहानां शुद्धिं ज्ञातो द्रवस्य तु ॥ याज्ञवल्क्य, १, १९०

भस्मना शुष्यते कांस्यं ताम्रमग्नेन शुष्यति । पराशर, ७, ४

ताम्ररोतित्रपुसीसमयानामम्लोदकेन । भस्मना कांस्यलोहयोः ॥ विष्णु, २३,
२५-२६.

अम्भसा हेमरौप्याय वास्यं शुष्यति भस्मना ।

अम्लैस्ताम्रं च रैत्यं च पुनः पाकेन मृन्मयम् ॥ बृहस्पति, कुल्लुक, (मनु,
५, ११४)

^३ धान्यमेकपुरुषोद्धरणभाराधिक—अ

^४ प्रोक्षणाच्छुद्धि—अ and क

^५ पुरुषभार—क

^६ Compare sutras 22 and 23 with the following

अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं बहूनां धान्यवाससाम् ।

प्रक्षालनेन त्वल्पानामद्भिः शौचं विधीयते ॥ मनु, ५, ११८

प्रोक्षणं सहस्रानां च बहूनां धान्यवाससाम् ॥ याज्ञवल्क्य, १, १८४

बहूनां च । धान्याजिनरज्जुतान्तवैदत्सूत्रकारासवाससा च ॥

विष्णु, २३, १३-१४

एतेषां प्रक्षालनेन । अल्पानां च ॥ विष्णु, २३, १७-१८,

पञ्चदशोऽध्यायः

धान्ये गृहस्थिते गृहदाहे 'सति' दग्धे तत्र नरपशुमरणे तद्धान्यं
त्याज्यम् ॥ १ ॥

कुसूलगर्भस्थं भूमिगर्भस्थमभ्युक्षणाच्छुध्यति^१ ॥ २ ॥

शाणं^२ 'पाणितलं [पलमष्ट]मानं' प्रस्थमाढकं द्रोणं [द्रोणी] खारी
चेति पूर्वपूर्वचतुर्गुणम्^३ ॥ ३ ॥

^१ सति—omitted by अ.

^२ दग्धस्तत्र—अ.

^३ Compare sūtras 1 and 2 with the following :

गृहदाहे समुत्पन्ने विपन्ने पशुमातुषे ।

अभोज्यस्तद्गतो मीहिर्धातुद्रव्यस्य संप्रदहः ॥

मृन्मयेनावरुद्धानामधो भुवि च तिष्ठताम् ।

यवमाषतिलादीनां न दोषं मनुरनवीत् ॥ आदिपुराणम्, अपराकः,

पृ. २६० ; परा. मा. प्रा., पृ. १३६.

^४ पाणि—अ.

^५ पाणितलं राजतं प्रस्थं—अ ; पाणितलं मानं राजतं—क.

^६ प्रस्थं—omitted by क.

^७ cf., माषेचतुर्भिः शाणः स्याद्वरणः स निगद्यते ॥

टङ्कः स एव कथितस्तद्द्वयं कोल उच्यते ।

क्षुद्रको वटकश्चैव द्रह्मणः स निगद्यते ॥

कोलद्वयं तु कर्षः स्यात्त प्रोक्तः पाणिमानिकाः ।

अक्षः पितुः पाणितलं किञ्चित्पाणिश्च तिन्दुकम् ॥

विशालपदकं चैव तथा षोडशिका मता ।

करमध्यो हंसपदं सुवर्णं कवलप्रदः ॥

उतुम्बरं च पर्यायैः कथमेव निगद्यते ।

स्यात्कर्षाभ्यामर्धफलं शुक्तिरष्टमिका तथा ॥

शुक्तिभ्यां च पलं द्वेयं मुष्टिरात्रं चतुर्विका ।

प्रकृषः षोडशी वित्त्वं पलमेवात्र कीर्त्यते ॥

द्रोणप्रमाणनिर्मित नास्ते 'श्वगोस्तरविडुराहग्रामकुवकुटकाकादिस्पृष्टे'
स्पृष्टमात्रमुद्धृत्य शपमत्र 'पर्यमिकृत्वा 'सहस्रगायत्र्याभिमन्त्रितजलै 'पव

पलाभ्या प्रसृतिर्ज्ञेया प्रसृत च निगद्यत ।
प्रसृतिभ्यामञ्जलि स्यात्कुडबोर्धशरावक ॥
अष्टमान च स ज्ञेय कुडवाभ्या च मानिका ।
शरावोऽष्टपल तद्वज्ज्ञेयमत्र विचक्षणै ॥
शरावाभ्या भवेत्प्रस्थश्चतु प्रस्थस्तथाढक ।
भाजन कास्यपान च चतु पष्टिपलथ स ॥
चतुर्भिराढवैर्द्रोण कलशो नल्वणोऽर्मण ।
लम्भाव च घट्ये राशिर्द्रोणपर्यायसंज्ञित ॥
द्रोणाभ्या शणकुम्भौ च चतु पष्टिशरावक ।
शणभ्या च भवेद्रोणी दाहो गोणी च सा स्मृता ॥
द्रोणीचतुष्टय खारी कथिता सूक्ष्मबुद्धिभि ।
मायान्द्राक्षवित्वानि कुडवप्रस्थमाढकम् ।
राशिगोणी खारिकेति यथोत्तरचतुर्गुणम् ॥

भावप्रकाशे पूर्वखण्डे द्वितीयभागे प्रथमे मानपरिभाषाप्रकरणे—श्लो ६-१७, १९

- ४ माघा = १ दाण , धरण , टङ्क
- ४ शाण्ठा = १ पाणितलम् , कर्प , अक्ष
- ४ पाणितलानि = १ पलम् , मुष्टि , वित्त्वम्
- ४ पलानि = १ अष्टमानम् , अञ्जलि , कुडव
- ४ अष्टमानानि = १ प्रस्थ
- ४ प्रस्था = १ आढकम्
- ४ आढकानि = १ द्रोण , राशि
- ४ द्रोणा = १ द्रोणी गोणी
- ४ द्रोण्य = खारी , खारिका

^२ श्वगोचर for श्वगोस्तर—अ

^३ कपादीनां स्पृष्टे for पापादिस्पृष्टे—क

^४ पर्यमीकरण कृत्वा—क

^५ सहस्रगायत्र्या प्रोक्षितजलै —क

^६ पवनं सुवर्जनं इत्येवानुवाकेन—क

मान सुवर्जन इत्यनुवाक्येन सृष्टदभिमन्त्रितैवा 'जलैरभ्युक्ष्यैतदन्न शुद्ध
मस्त्विति विप्रवचन लब्ध्वा शुध्यत् ॥ ४ ॥

'एवमधिकान्नस्यापि' ॥ ५ ॥

घृतदधिक्षीराणि शूद्रभाण्डस्थितानि द्विजभाण्डप्रक्षणाच्छुध्यन्ति' ॥
गुडलवणादीना पर्यामिकरणम्' ॥ ७ ॥

^१ जलैरभ्युक्षेत्तदन्न—क

^२ एव दतिकाप्रस्यापि—अ, एवमधिकान्नस्यापि न दूष —क

^३ Compare sūtras 4 and 5 with the following

गोघ्रातेऽन्ने तथा केशमक्षिकाकीटक्षूपिते ।

सलिल भस्म मृगपि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये ॥

वाक्तास्तमम्बुनिर्गन्धमज्ञातं च सदा शुचि । याज्ञवल्क्य , ३, १८९, १९१

काकश्चानावलीढं तु गवाघ्रातं क्षरेण वा ।

स्वल्पमन्नं स्यजेद्विप्रं शुद्धिर्दोषादके भवेत् ॥

अन्नस्योद्धृत्य तन्मात्रं यच्च लालाहृतं भवेत् ।

सुवर्णोदकमभ्युक्ष्य हुताशेनैव तापयेत् ॥

हुताशनेन ससृष्टं सुवर्णमलिलेन च ।

विप्राणां तद्गघोषेण भोज्यं भवति तक्षणात् ॥ पराशर , ६, ७१-७४

दोषाभ्यधिकं सिद्धमन्नमुपहतं न दुष्यति । तस्योपहतमात्रमपात्य गायत्र्याभि
मन्त्रितं सुवर्णाम्भिं प्रक्षिपेत् । वस्तस्य प्रदर्शयेदमन्नं ॥ विष्णु , २३, ३५-३७

महता श्रवायसप्रभृद्युपहतानां तं देशं पुरुषास्तमुत्पूज्य पवमानं सुवर्जनं इत्ये-
तेनानुवाकेनाभ्युक्षणम् ॥ बोधायन , १, ६, ४६

^४ cf मधूदके पयोविकारे पात्रात् पात्रान्तरानयने शौचम् ॥

बोधायन १, ६, ४७

घृतदधिपयस्तक्षाणामाधारभाण्डे स्थितानामदोषः । आधारदोषे तु नयेत्पात्रात्पात्रा
न्तरं द्रव्यम् ।

घृतं तु पायसं क्षीरं तथैवेभुरसो गुडः ।

शूद्रभाण्डस्थितं तदन्नं तथा मधु न दुष्यति ॥ शङ्ख परा मा श्र

ष्ट १११, अपरार्क , ४, २६९

^५ cf गुडादीनामिक्षुविकाराणां प्रभूतानां गृहनिहितानां वार्यमिदमेतन् । सर्वैलव
णानां च ॥ विष्णु , २३, ३१-३२

‘वाला उपनयनादवाक् शुद्धाः’ ॥ ८ ॥

शूर्पवस्त्रवायुस्पर्शनमनायुष्यमपुष्पं च ॥ ९ ॥

एवं वस्त्रकेशनखादिकम् ॥ १० ॥

दिवा स्वस्त्रियं गत्वा ‘मत्या सयस्त्रोऽपोऽवगाह्य प्राणायामेन शुच्यंत्’ ॥ ११ ॥

अमत्या चेत् स्नानमात्रम् ॥ १२ ॥

विप्रं वादेन निर्जित्य त्रिरात्रोपवासः ॥ १३ ॥

१ मालस्योपनयनादवाक् शुद्धिः—अ.

२ cf., प्रागुपनयनात् कामचारवादमक्षः । न तदुपस्पर्शनादशौचम् ॥ गौतमः, २, १ and ७.

३ Compare sūtras 9 and 10 with the following:

शूर्पातनखप्राग्भ्यु स्नानवस्त्रपक्षोदकम् ।

मार्जनीणिकेशाभ्यु हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ अत्रिः, श्लो. ३१९.

४ मद्यपस्त्यपोवगाह्य—अ

५ cf., प्राणायामी जले स्नात्वा शरयानोद्भूयानगः ।

ममः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्त्रियम् ॥

याज्ञवल्क्यः, ३, २९०.

इदं च कामचारविषयम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २९०.

६ cf., मैथुनं तु समासेभ्य पुंसि योषिति वा द्विजः ।

गोथानेऽप्यु दिवा चैव सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ मनुः, ११, १७४.

‘मैथुनं तु . . . स्नानमाचरेत्’ इति मनुस्मरणादकामतः स्नानमार्जनं कल्प्यम् ॥

याज्ञ. मिता., ३, २९०.

७ cf., शुद्धं हुंकृत्य त्वकृत्य विप्रं निर्जित्य वादतः ।

वध्या वा वाससा क्षिप्रं प्रसाधोपवसेद्विम् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २९१.

यन्तु यमेनोक्तम्—

वादेन प्राङ्गणं जित्वा प्रायश्चित्तविधित्तया ।

त्रिरात्रोपोषितः स्नात्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥

इति तदभ्यासविषयम् ॥ याज्ञ., मिता., ३, २९१.

विप्रं हन्तुं दण्डोद्यमे कृच्छ्रम् ॥ १४ ॥

ताडने त्वतिकृच्छ्रम् ॥ १५ ॥

अद्यक्षाते^१ कृच्छ्रातिकृच्छ्रे^२ ॥ १६ ॥

प्रमादेन ब्राह्मणप्रहारे^३ तूपोप्य स्नात्वा प्रसादयेत्^४ ॥ १७ ॥

‘असनिहितजलदेशेऽप्यमौ विष्मूत्रमवश करोति सचैल स्नात्वा
गा स्पृष्टा शुध्यति’ ॥ १८ ॥

मत्पोषवसेत्^५ ॥ १९ ॥

^१ अहृते—अ

^२ Compare sūtras 14 to 16 with the following

विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्त्वतिकृच्छ्रो निपातने ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽद्यक्षाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते ॥ याज्ञवल्क्य , ३, २९२

अवगूर्य चरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्र निपातने ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रो कुर्वीत विप्रस्थोत्पाद्य शोणितम् ॥ मनु , ११, २०८

अवगूर्य चरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्र निपातने ।

कृच्छ्र चान्द्रायण चैव लोहितस्य प्रदर्शने ॥ बोधायन , २, १, ७

^३ प्रमादादेकब्राह्मणप्रहारे—क, प्रमादेन ब्राह्मण प्रहारे—अ

^४ cf ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वाच्यं वाससा ।

विवादे वा विनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ मनु , ११, २०५

गुरु हुकृत्य त्वकृत्य विप्र निर्जित्य वादत ।

बन्धा वा वाससा क्षिप्र प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ याज्ञवल्क्य , ३, २९१

^५ असनिहित^६—अ

^६ cf, विनाद्भिरप्यु वाप्यार्तं शरीरं सनिवश्य च ।

सचैलो बहिराप्लव्य गामालभ्य विशुध्यति ॥ मनु , ११, २०२

इदमकामविषयम् ॥ याज्ञ मिता , ३, २९२

^७ cf, कामतस्तु—

आपद्रुतो विना सोय शरीरं यो निषेवते ।

एवाह क्षपण कृत्वा सचैलो जलमाविशेत् ॥ यम , याज्ञ मिता , ३, २९२

मत्या सूर्योदये स्वप्ने तिष्ठन् सावित्री^१ जपन्नुपवसेत्^२ ॥ २० ॥

स्नानादिकर्मलोप उपवासः^३ ॥ २१ ॥

अष्टशतजपो वा 'जीर्णमलवद्वाससो धारणे'^४ ॥ २२ ॥

ऋतौ भार्याया अगमनेऽर्धकृच्छ्रम्^५ ॥ २३ ॥

दीपप्रशमनं पुंसः कूष्माण्डछेदनं स्त्रियः कुलक्षयकरं मवेदु-
चम्^६ ॥ २४ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने पञ्चदशोऽध्यायः

^१ सावित्रं—स.

^२ cf., तं वेदम्युदियात्सूर्यः शयानं कामचारतः ।

निम्लोषेद्वाप्यविज्ञानाजपपुण्यसेदिनम् ॥ मनुः, २, १२०.

सूर्याभ्युदितो ब्रह्मचारी तिष्ठेदहरभुञ्जानोऽभ्यस्तमितश्च रात्रिं जपन् सावित्रीम् ॥

गौतमः, २३, २१.

उत्र च सूर्याभ्युदितः सप्तहस्तिष्ठेत् । सावित्रीं च जपेत् ॥ वसिष्ठः, २०, ४-५.

^३ cf., वेदोदितानां निह्मतां कर्मणां समतिक्रमे ।

स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥ मनुः, ११, २०३.

निरयं क्षुचिः सुगन्धिः स्नानशीलः ॥ गौतमः, २, २.

^४ जीर्णमलवद्वाससोधारणे—क.

^५ cf., एतेषामाचाराणामेकैकस्य व्यतिक्रमे ग्राह्यश्चतुर्दशं जप्यं कृत्वा पूतो भवति ॥

[इति स्नातकव्रतमधिकृत्य] ऋतुः, याज्ञ. मिता., ३, २९२.

सति विभवे न जीर्णमलवद्वासः स्यात् ॥ गौतमः, ९, ३.

^६ cf., ऋतौ न गच्छेद्यो भार्या सोऽपि कृच्छ्रार्धमाचरेत् ॥

बृहस्पतिः, याज्ञ. मिता., ३, २९२.

^७ cf., सायणीये—

पुंसं दीपप्रशमनात् स्त्रीणां कूष्माण्डलण्डनात् ।

अधिरणेन कालेन वंशच्छेदो भविष्यति ॥ स्मृतिस्त्रायः, पृ. ३८१;

स्म. सु., पृ. ४६१.

षोडशोऽध्यायः

अस्नात्वा भोजने रिक्तकमण्डलुवहने^१ चोषवास^२ ॥ १ ॥

एकपङ्क्तौ^३ विषमेणान्नप्रदाने^४ नदीप्रवाहबन्धनादौ^५ विवाहविधौ
करणे समेषु विषमपूजाकरणे च भैक्ष्यान्नेन^६ प्राजापत्यं चरेत्^७ ॥ २ ॥

अमेध्यगन्धाम्राणे प्राणायामम्^८ ॥ ३ ॥

कुनखी श्यावदन्तकश्च^९ कृच्छ्रं चरित्वा^{१०} नखान्ताश्चोद्धरेत्^{११} ॥ ४ ॥

^१ रिक्तकमण्डलुदाने—अ

^२ cf वदन् कमण्डलु रिक्तमस्नातोऽक्षश्च भोजनम् ।

अहोरात्रेण शुद्धिं स्याद्दिनजप्येन चैनं हि ॥ हारीत , याज्ञ मिता ,

३, २९२, पृ ४६४

^३ एकपङ्क्त्या—क

^४ विषमेणान्नप्रदाने—क

^५ नदीप्रवाहबन्धनादौ—क

^६ भिक्ष्यान्नेन—अ

^७ cf न पङ्क्त्या विषमं दद्यान्न याचेत न दापयेत् ।

याचको दापको दाता न वै स्वर्गस्य भागिनः ॥

प्राजापत्येन कृच्छ्रेण मुच्यते कमणस्ततः ।

नदीसकमहन्तुश्च कन्याविघ्नकरस्य च ॥

समे विषमवर्तुश्च निष्कृतिर्नोपपद्यते ।

त्रयाणामपि चैतेषां प्रत्यापत्तिं च मार्गतामम् ॥

भैक्षलक्ष्येन च ज्ञेन द्विजश्चाद्रायणं चरेत् ॥

यम , याज्ञ मिता ३, २९२, पृ ४६४

^८ cf श्रुपस्थकृत पाप पद्मया वा यत्कृतं भवेत् ।

बाहुभ्यां मनसा वाचा श्रोत्रप्राणेन चक्षुषा ॥

सर्वं दहति नि शेष प्राणायामैस्त्रिभिः कृतैः ॥ बोधायन , २, ४, १८

^९ श्यावदन्तश्च—क

^{१०} अ MS is corrupt It reads नखान्तनाश्याधम्येन पतिता अपि चेदस्तेन
पतिनापि पङ्क्तिभोजने etc

^{११} cf कुनखी श्यावदन्तश्च कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वोद्धरेयाताम् ॥ वगिष्ठ , २०, ७

पतितादिपट्क्तिभोजन उपोष्य पञ्चगव्यम्^१ ॥ ५ ॥

नीलवस्त्रधारणे वैवम्^२ ॥ ६ ॥

कम्बले पट्टवस्त्रे^३ च नैत्यं^४ न दोषः^५ ॥ ७ ॥

‘पालाशकाष्ठकृतपादुकापीठाद्युपयोगे’ त्रिरात्रम्^६ ॥ ८ ॥

गुरुशिष्ययोः स्वाध्याये सांन्यास्यदोहनकाले^७ विवाहे वरकन्ययो-
रन्तरागमनेऽभ्यासे चान्द्रायणम्^{१०} ॥ ९ ॥

अनभ्यासे तूपवासः^{११} ॥ १० ॥

दुःस्वप्नारिष्टदर्शनादौ घृतं हिरण्यं च दद्यात्^{१२} ॥ ११ ॥

^१ cf., अवाहकेवस्य यः कथित् पट्त्तौ मुदके द्विजोत्तमः ।

अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ मार्कण्डेयः, याज्ञ. मिता., ३,
२९२; पृ. ४६४.

^२ cf., नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गेषु धारयेत् ।

अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ आपस्तम्बस्मृतिः, ६, ४.

^३ च—omitted by क.

^४ नित्यं—क.

^५ cf., कम्बले पट्टवस्त्रे च नीलीरागो न दुष्यति ॥ स्यु, याज्ञ. मिता., ३, २९२;
पृ. ४६४.

^६ पलाश for पालाश—क.

^७ त्रिरात्रोपयोगे—अ

^८ cf., अध्यास्य सयनं यानमासने पादुके तथा ।

द्विजः पलाशकृत्स्नं त्रिरात्रं द्वा व्रतौ भवेत् ॥ शङ्खः, १७, ५१-५२.

^९ विवाहवरं—अ.

^{१०} cf., होमकाले तथा दोहे स्वाध्याये दारसंमहे ।

अन्तरेण यदा गच्छेद्द्विजश्चान्द्रायणं वरेत् ॥ शङ्खः;

एतच्चाभ्यासविषयम् ॥ याज्ञ. मिता., ३, २९२; पृ. ४६५

^{११} cf., ‘शेषेयूगवसेदहः’ मनुः, ५, २०.

^{१२} cf., दुःस्वप्नारिष्टदर्शनादौ घृतं हिरण्यं च दद्यात् ॥

शङ्खः, याज्ञ. मिता., ३, २९२; पृ. ४६५.

नाभिं विनान्यगात्रेषु तृणवृक्षसमुद्भव ॥ १२ ॥

मूर्ध्नि ^२कास्थाना ^३चूर्णनम् ॥ १३ ॥

मुण्डनम् ॥ १४ ॥

नमता ॥ १५ ॥

मलिनाम्बरधारित्वम् ॥ १६ ॥

^४अभ्यङ्ग ॥ १७ ॥

^५उच्चात्प्रपतनम् ॥ १८ ॥

^६दोलारोहणम् ॥ १९ ॥

अर्जनं ^७पद्मलोहानाम् ॥ २० ॥

हयानां च ^८मारणम् ॥ २१ ॥

^९रक्तपुष्पद्रुमचण्डालवराहभल्लकृशरोष्ट्राणामारोहणम् ^{१०} ॥ २२ ॥

पद्ममासतैलकृशराणां भक्षणम् ॥ २३ ॥

नर्तनहासनविवाहगीतगानानि ^{११} ॥ २४ ॥

तन्त्रीवाद्यव्यतिरिक्तवाद्यवादनम् ॥ २५ ॥

^{१२}स्तोतोऽवगाहनम् ॥ २६ ॥

गोमयधारिस्नानम् ॥ २७ ॥

पद्मोदकमञ्जनम् ॥ २८ ॥

^{१३}महिषीतोयस्नानम् ॥ २९ ॥

नगाग्रेषु वा तृणं—अ, नाभौ वा गात्रेषु वा तृणं—क

^२ कास्यादीनां—क

^३ चूर्णम्—अ

^४ अभ्यङ्गनम्—क

^५ दिव्यारप्रपतनम्—अ

^६ आन्दोलनारोहणम्—क

^७ वजनम्—क ; मञ्जनम्—अ

^८ हरणम्—अ

^९ रक्तपुष्पद्रुम चण्डालं—अ

^{१०} चारोहणम् for आरोहणम्—क

^{११} नर्तनहासनविवाहगीतगानानि—अ

^{१२} श्रेतोपगूहगमनम्—अ

^{१३} महिषीतोयस्नानम्—क

मातुर्जठरप्रवेशः ॥ ३० ॥

शक्रध्वजचन्द्रसूर्याणां पतनम् ॥ ३१ ॥

दिव्यान्तरिक्षभौमोत्पातः ॥ ३२ ॥

देवब्राह्मणभूपालप्रजानां प्रकोपनम् ॥ ३३ ॥

^१कुमार्यालिङ्गनम् ॥ ३४ ॥

पुरुषमैधुनम् ॥ ३५ ॥

स्वगात्राणां^२ हानिः ॥ ३६ ॥

दक्षिणदिग्गमनम् ॥ ३७ ॥

व्याधिपीडनम् ॥ ३८ ॥

^३फलापहरणम् ॥ ३९ ॥

शाडूलशोषणम्^४ ॥ ४० ॥

गृहपतनम् ॥ ४१ ॥

पिशाचकव्यादवानरैः क्रीडनम् ॥ ४२ ॥

परादभिभवः ॥ ४३ ॥

व्यसनम् ॥ ४४ ॥

काषायनेत्रधारणम् ॥ ४५ ॥

^१ कुमार्यां लिङ्गदर्शनम्—अ.

^२ स्वगोत्राणां—अ.

^३ फलापहरणम्—क.

^४ Compare sūtras 33 to 40 with the following.

देवद्विजादिभूतानां प्रजानां मोघ एव च ।

आलिङ्गनं कुमार्याणां प्राणिनां चैव मैधुनम् ॥

हानिश्चैव स्वगात्राणां नीरकण्ठमनःप्रियम् ? ।

दक्षिणाद्याभिगमनं व्याधित्वाभिभवस्तथा ॥

फलापहरणं तथा तथा शाडूलशोषणम् ॥

इत्यशुभस्वप्राधिकारे स्कन्धप्रकाशिका, पृ. ७५.

काषायद्रव्यक्रीडनम् ॥ ४६ ॥

^१ स्नेहावगाहनम् ॥ ४७ ॥

^१ स्नानम् for स्नेहावगाहनम्—क

^२ Compare sūtras 45 to 47 with the following

वापायवस्त्रधारित्व तद्वस्त्रीडनके तथा ।

स्नेहपानावगाहौ च रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ स्वप्नप्रकाशिका, पृ ७६.

Compare sutras 12 to 47 with the following

इदानीं कथयिष्यामि निमित्तं स्वप्नदर्शने ।

नार्भि विनान्यगत्रेषु तुण्वृक्षसमुद्भव ॥

घूर्णने मूर्ध्नि कास्याना मुण्डनं नम्रता तथा ।

मलिनाम्बरधारित्वमस्यत्र पङ्कदिग्धता ॥

उच्चात्प्रपतनं चैव दोलारोहणमेव च ।

अर्जनं पङ्क(पद्म)लोहानां हयानामपि मारणम् ॥

रक्तपुष्पहृमाणा च मण्डलस्य (चण्डालस्य) तथैव च ।

वरादेश्छरोट्टाणां तथा चारोहणक्रिया ॥

भक्षणं पक्षिमत्स्यानां (पक्वमासानां) तैलस्य कृसरस्य च ।

मर्तनं हसनं चैव विवादो भीतमेव च ॥

तन्त्रीवाद्यविहीनानां वासानामभिवादनम् ।

छोटोऽवगाहगमनं स्नानं गोमयवारिणा ॥

पद्मोदकेन च तथा महीतोयेन चाप्ययम् ।

मातुः प्रवेशो जठरे चितारोहणमेव च ॥

शक्रध्वनाभिपतनं पतनं शशिसूर्ययोः ।

दिव्यान्तरिक्षभौमानामुत्पातानां च दर्शनम् ॥

देवद्विजातिभूपालगुरुणा क्रोध एव च ।

आलिङ्गनं कुमारीणां पुण्डरीकाणां च मेथुनम् ॥

हानिधैव स्वगात्राणां विरेकवमनक्रिया ।

क्षिणाश्लभिगमनं व्याधिनाभिमवस्तथा ॥

फलपहानिधेयं तथा पुण्ड्रानिम्नतथैव च ।

गृहाणां चैव पातय गृहममार्जनं तथा ॥

क्रीडां पिशाचकव्यादवातरक्षनैरपि ।

परुदमिमवधैर तस्माच्च व्यक्नोद्भव ॥

एवमादिषु दुःस्वप्नेषु सहिरण्याज्यपात्रे यन्मे मन इति मुखमवलोक्य^१ ब्राह्मणाय दद्यात्^२ ॥ ४८ ॥

अनुहवं परिहवमिति सहस्रकृत्यो वा जपेत्^३ ॥ ४९ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने षोडशोऽध्यायः

सप्तदशोऽध्यायः

अज्ञवज्रकलिज्जदेशान् गत्वा पुनःसंस्कारमर्हति^४ ॥ १ ॥

कापायवस्त्रधारित्वं तद्वत्स्त्रीकीर्णं तथा ।
स्नेहपानावगाहौ च रक्षमाल्यालुपनम् ॥
एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत् ॥

मत्स्यपुराणम्, २४२, २-१५.

^१ मुखमवेक्ष्य—क.

^२ cf., दुःस्वप्नारिष्टदर्शनादौ घृतं सुवर्णं च दद्यात् ॥ शङ्खः, याज्ञ. मिता., ३, ११२; ३. ४६५.

^३ Compare sūtras 48 and 49 with the following :

दुःस्वप्नानेवमादीन्वे दृष्ट्वा नृणां कस्यचिद् ।

ज्ञानं कुर्यादुषस्वेव दद्याद्वैमतिलानि यः ॥

षष्ठेस्तोत्राणि देवानां राधौ देवालये पठेत् ।

कृत्वैवं त्रिदिनं विप्रो दुःस्वप्नात्परिमुच्यते ॥ स्वप्नप्रकाशिका, पृ. ७५.

एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत् ।

तेषामकथनं धन्यं भूयः प्रस्वापनं तथा ॥

कल्कस्नानं तिलैर्होमो ब्राह्मणानां च पूजनम् ।

स्तुतिश्च वायुदेवस्य तथा तस्यैव पूजनम् ॥

नानेन्द्रमोक्षयवणं श्रेयं दुःस्वप्ननाशनम् । मत्स्यपुराणम्, २४२, १५-१७.

^४ cf., शिन्धुसौवीरसौराष्ट्रान् तथा प्रत्यन्तमासिनः ।

अज्ञवज्रकलिज्जाथ गत्वा संस्कारमर्हति ॥ देवलः, श्लो. १६.

आत्मनः 'शकृद्वीक्षेत चेत् सूर्यं ब्राह्मणं गा वा पश्येत्' ॥ २ ॥

अग्निं^१ सट्टादेरथ कृत्वा दर्मैश्च पादौ संमृज्योपवसेत्^२ ॥ ३ ॥

क्षत्रियवैश्ययोरभिवादाने तूपवासः ॥ ४ ॥

शूद्राभिवादाने तु त्रिरात्रम्^३ ॥ ५ ॥

^१ शकृद्वीक्षेत चेत्—अ; शकृद्वीक्षेपथेत्—क

^२ cf, प्रत्यादित्य न मेहेत न वीक्षेदात्मन शकृत् ।

दृष्ट्वा सूर्यं निरीक्षेत गामग्निं ब्राह्मणं तथा ॥ यम, याज्ञ. मिता., ३, २९२; ४, ४६५.

^३ The text is printed here as found in क MS. The MS omits sūtras 3 to 11 of this chapter here except the words 'अग्निं' (XVII, 3) and 'सावित्रीसदृशमप्यु जपेत्' (XVII, 11) and cite them between the words 'नद्यां स्नात्वा' and 'प्राणायामत्रयम्' of sūtra 1 of chapter XVIII. Sūtras 12 to 17 of chapter XIX are cited here between the words 'अग्निं' (XVII, 3) and 'सावित्रीसदृशमप्यु जपेत्' (XVII, 11). Only the word 'अप्यायुत' (XIX, 12) is omitted here. Sūtras 13 to 17 are repeated in chapter XIX. Thus the MS. reads as follows

आत्मनः शकृद्वीक्षेत चेत् सूर्यं ब्राह्मणं गा वा । पश्येदग्निं तथा देवीं सर्वकल्पप-
नाशिनीम् । लक्षं जप्त्वा तु तां देवीं महापातकनाशनीम् ॥ सुवर्णस्तेयहृदिप्रो महादा
गुणलक्षणं । मुरापथ विशुष्यन्ति लक्षं जप्त्वा सशय ॥ एकादशाना शत्रानुवाकानां समूहो
रक्षकादशिनी । सा च विशेषतः सर्वपापहृता । एकादश गुणान्वापि द्यानास्त्य धर्मवित् ।
महद्गुणश्च तु पापेभ्यो मुच्यत नात्र सशयः ॥ इति । महापातकमेवेकादशाहुतिरथनादति-
पातकादिषु चतुर्थांशो ह्यसः । सावित्रीसदृशमप्यु जपेत् । कण्डालरजकादिस्पर्शे etc.

^४ cf, पादप्रतपनं कृत्वा कृत्वा बह्निमधस्तथा ।

कुशं प्रमृज्य पादौ तु दिनमेकं षती भवेत् ॥ शङ्ख, १७, ४१-५०.

नामेभ्यः प्रक्षिपेदग्नौ न च पादौ प्रक्षापयेत् ॥

अधस्ताद्वोपध्याय न येनमभिलक्षयेत् । मनु, ४, ५३-५४

स्नातवत्प्रतलोपे न प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥ मनु, ११, २०३

^५ Compare sūtras 4 and 5 with the following

क्षत्रियाभिवादानेऽद्वोरात्रमुपवसेत् । वैश्याभिवादाने द्विरात्रम् । शूद्रस्याभिवादाने
त्रिरात्रमुपवासः ॥ हारीशः, याज्ञ. मिता, ३, २९२, ४, ४६५.

शय्याखट्वापादुकोपानहारोपितपादोच्छिष्टान्धकारस्थ^१ श्राद्धकृज्जपहोम
देवता^२ पूजानिरताज्यसमित्पुष्पकुशान्यम्बुमृदक्षपाणिक^३ विप्रसमूहस्थ चामि
वाद्य त्रिरात्रम्^४ ॥ ६ ॥

एतत्प्रायश्चित्तमभिवाद्याभिवादकयोरपि^५ समानम् ॥ ७ ॥

अशुचिर्नाभिवादयेत् ॥ ८ ॥

पितृकार्याणि कुर्वन् ॥ ९ ॥

शयानश्च^६ ॥ १० ॥

^१ श्राद्ध—omitted by अ, श्राद्धकृतो जप—क

^२ *पूजास्तमि'पुष्प'—अ, *पूजा'ज्यसमित्पुष्प'—क

^३ विप्र समूहस्थ—क

^४ cf शय्याखट्वे पादुकोपानहारोपितपादोच्छिष्टान्धकारस्थश्राद्धकृज्जपदेवपूजानिरता
मिवादाने त्रिरात्रमुपवास स्थादन्यत्र निमन्वितेनान्यत्र भोजनेऽपि त्रिरात्रम् ॥ हारीत,
वाङ् मिता, ३, २९२, पृ ४६५

समित्पुष्पकुशान्यम्बुमृदक्षपाणिकम् ।

जप होम च कुर्वाण नाभिवादयेत् वै द्विजम् ॥ आपस्तम्ब, याज्ञ मिता, ३,
२९२, पृ ४६५

जपमङ्गलस्यश्च समित्पुष्पकुशानलान् ।

उदकुम्भ च भैक्ष न वहन्त नाभिवादयेत् ॥ हारीत, कुल्लुक्यतौ
प्रह्लाचारिकाण्डम्, पृ १९५

^५ अभिवादयोरपि for अभिवादकयोरपि—ब

^६ Compare sutras 7 to 10 with the following

सोपानत्कथशनापनाभिवादवनात्कारान् यजयेत् ॥ गौतम, ९, ४७

चशब्दात् पादुकास्थश्च ॥ मत्सरी

अभिवादकस्यापीदमेव प्रायश्चित्तम्—“नोदकुम्भहस्तोऽभिवादयेत् । न भैक्ष
चरन् । न पुष्पाज्यादिहस्त । नाशुचि । न जपन् । न दक्षपितृसार्थं कुर्वन् । न
शयान् ॥ इति तस्यापि शङ्खेन प्रतिषेधात् ॥ याज्ञ मिता ३, २९२, पृ ४६५

सकान्त्यादिनिषिद्धकालेऽभ्यङ्गभोजनमैशुनादौ सावित्रीसहस्रमण्डु
जपेत्^१ ॥ ११ ॥

चण्डालरजकादिस्पृष्टस्पर्शे^२ तूपवास^३ ॥ १२ ॥

अभ्यासे त्रिरात्रम्^४ ॥ १३ ॥

यूप^५ चण्डाल देवलक वित्तार्थं देवपूजक ब्राह्मण च स्पृष्ट्वा
‘सचेलस्नानम्’^६ ॥ १४ ॥

‘एतद्विष्ण्वर्चकविषयम्’ ॥ १५ ॥

सूर्यचन्द्रार्चकानां^७ सद्यःपतनम् ॥ १६ ॥

^१ cf कान्त्यादिनिमित्तेष्वस्नात्वा भोजनेऽष्टसहस्र गायत्रीजप ॥ प्रायश्चित्तेन्दु-
शेखर, पृ २१

^२ चण्डालरजकादिस्पृष्टे—अ

^३ cf चण्डालरजकादिस्पृष्टस्पर्शनिमित्ते त्वस्नात्वा भोजने तूपवास ॥ प्रायश्चित्तेन्दु
शेखर, पृ २१

^४ cf यत्तु देवलेनोक्तम्—

अशुद्धान् स्वयमप्येतानशुद्धय यदि स्पृशेत् ।

विशुध्य-युपवासेन त्रिरात्रेण तत शुचि ॥

इति, तत् सङ्गोपवेशनशयनादिना चिरस्पर्शविषयम् ॥ परा मा-प्रा, पृ ५३

^५ चण्डालदेवलक—अ

^६ सचेल स्नानम्—क

^७ cf, चैलाशुभधितिर्यूपचण्डाल सोमविक्रयी ।

एतास्तु ब्राह्मण स्पृष्ट्वा सदासा जलमाविशेत् ॥ परात्म, १२, २७

धितिं च वितिकाष्ठं च यूपं चण्डालमेव च ।

स्पृष्ट्वा देवलम् चैव सदासा जलमाविशेत् ॥ अनुविशतिमतम्, १५ मा प्रा,

पृ ८३

वृत्तार्चनपरो विप्रो वित्तार्थी वत्सरत्रयम् ।

अमौ देवलको नाम हव्यकव्येषु गृहित ॥ स्मृत्यन्तरे, वीरमिश्रोऽयं शुद्धि

प्रकारो पृ १४९ आश्वमेधिके इति स्पृतिरज्ञाकर, पृ ३१

^८ एतद्विष्ण्वर्चनविषयम्—अ

^९ सूर्यचन्द्रार्चने—अ

तीर्थयात्रां विना शतयोजनादधिकदूरदेशगो महापथिकः^१ ॥ १७ ॥
 ग्रहसनेऽनृतभाषणे^२ अधोवायुसमुत्सर्गे^३ मार्जारस्पर्शे कर्म कुर्वन्नप
 उपस्पृशेत्^४ ॥ १८ ॥

इति द्वितीयपत्रे सप्तदशोऽध्यायः

अष्टादशोऽध्यायः

भुञ्जानस्य मस्तकेऽमेध्यपतने तदन्नं त्यक्त्वा नद्यां स्नात्वा^५ प्राणा-
 यामत्रयम्^६ ॥ १ ॥

^१ तीर्थयात्रामन्तरेण देशान्तरगमने देवलः प्रायश्चित्तमाह ॥ परा. मा. प्रा., पृ. ४४७.

^२ ग्रहसेऽनृतभाषणे—क.

^३ अधोवायुविसर्जने—क.

^४ cf., मुत्वा मुत्वा च मुत्वा च निष्ठीव्योक्त्वानृतानि च ।

पीत्वापोऽध्येयमाणश्च आचामेत्प्रयतोऽपि सन् ॥ मनुः, ५, १४५.

अधोवायुसमुत्सर्गे त्वाकन्दे क्रोधसंसर्गे ।

मार्जारस्पर्शे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥

निमित्तेष्वेव सर्वेषु कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ बृहस्पतिः, स्मृतिरक्षाकरः, ४ ६५.

^५ MS. अ reads thus :

नद्यां स्नात्वा छद्गुरीरथं कृत्वा दर्भेभ्यः पादं संस्पृश्योपवसेत् । धात्रियवैश्ययोर्मि-
 वादने तुरवातः । शूद्राभिवादाने तु त्रिरात्रम् । दायशक्यपादुकोषानदारोपितपादोच्छिद्याम्घ-
 कारस्थकृतो जपहोमदेवतापूजास्समित्पुष्पकुशाम्यम्बुमृदप्रमाणिकं विप्रसमूहस्थं चाभिवाद्य
 त्रिरात्रम् । एतत्प्रायश्चित्तमभिवाद्याभिवादकयोरपि समानम् । अशुचिर्नाभिवादयेत् । स्त्रि-
 कार्याणि कुर्वन् । दायान्ध । संक्रान्त्यादिनिषिद्धकालेऽभ्युज्जयोजनमेधुनानि प्राणायामत्रयम् ।
 भुञ्जानस्यासंगोत्रस्पर्शे etc. See foot-note on XVII, 3, p. 79.

^६ cf., भुञ्जानस्य तु विप्रस्य विद्या चेन्मस्तके पतत् ।

अथं त्यक्त्वा नदीस्नातः प्राणायामं त्रिरन्वसेत् ॥ बृहस्पतिवचनम्,

अपराकः, ४. ११७१.

भुञ्जानम्यासगोत्रस्पर्शने तदन्न त्यक्त्वोदकं स्पृशेत् ॥ २ ॥

गोत्रस्पर्शे तु भोजनाद्विरम्य शुद्धिः^१ ॥ ३ ॥

^१भुञ्जानम्योच्छिष्टस्पर्शने स्नानं जपं च कृत्वा दिनान्ने घृतप्राशनम्^२ ॥ ४ ॥

चण्डालादिस्पर्शे 'त्वस्नात्वा भोजने चान्द्रायणम्'^३ ॥ ५ ॥

असमाप्यै समापणे पुण्यकृतो मनसा ध्यायेत् ॥ ६ ॥

ब्राह्मणं वा समापेत्^४ ॥ ७ ॥

विना यज्ञोपवीतेनामत्याब्मक्षणे प्राणायामत्रयम् ॥ ८ ॥

भोजने नक्तम्^५ ॥ ९ ॥

भुक्त्वानाचम्योत्थाने 'सद्यः स्नानम्'^६ ॥ १० ॥

^१ Compare sūtras 2 and 3 with the following

भुञ्जानस्यानुच्छिष्टेन सगोत्रेणासगोत्रेण वा स्पर्शे भोजनाद्विरम्य शुद्धिः ॥ प्रायश्चित्तेन्दुशेखर, पृ. २५.

^२ भुञ्जानस्योच्छिष्टस्पर्शने जपं च—अ

^३ cf., भुञ्जानस्योच्छिष्टेन सवर्णेन स्पर्शे स्नानं जपो वा ॥ प्रायश्चित्तेन्दुशेखर, पृ. २५

^४ त्वस्नानभोजने—अ, अस्नात्वा भोजने—क

^५ cf., चण्डालादिस्यस्पर्शनिमित्तेष्वस्नात्वा भुक्त्वा त्रिष्वकं कायं वा । मृत्या चान्द्रायणं ॥ प्रायश्चित्तेन्दुशेखर, पृ. २३

^६ Compare sūtras 6 and 7 with the following

न म्लेच्छाशुच्यधार्मिके सह समापेत् । समाप्य पुण्यकृतो मनसा ध्यायेत् । माह्वणेन वा सह समापेत् ॥ गौतम, ९, १७-१९

^७ Compare sūtras 8 and 9 with the following

पितृतो मेहतथैव भुञ्जतोऽनुपवीतिनः ।

प्राणायामत्रिकं षट्कं नक्तं च त्रितयं क्षमात् ॥ स्मृत्यन्तरे, याज्ञ. मिता,

३, २९२

^८ वा सद्यः स्नानम्—अ

^९ cf. यद्युत्तिष्ठत्यनाचान्तो भुक्त्वा वनिशनात्ततः ।

सद्यः स्नानं प्रकुर्वीत सोऽयथा पतितो भवेत् ॥ स्मृत्यन्तरे, याज्ञ. मिता,

३, २९२.

इन्द्रचापं 'पलशामि परस्मै दर्शयित्वोपोष्य धनुर्दण्डं दक्षिणा च दद्यात्' ॥ ११ ॥

अप्सु स्वप्रतिविम्बं दृष्ट्वा मयि तेज इति 'जपेत्' ॥ १२ ॥

क्षुत्वा भुक्त्वा 'मुत्स्वानृतेऽपि 'वाचामेत्' ॥ १३ ॥

इति 'प्रकीर्णकप्रायश्चित्तम् ॥ १४ ॥

इति द्वितीयब्रह्मे ऽष्टादशोऽध्यायः.

एकोनविंशोऽध्यायः

^१अनृतं मद्यगन्धं ^{११}दिवा स्वापं दिवा मैथुन ^{१२}नगस्त्रीदर्शनं

^१ पलशामि—अ.

^२ cf., इन्द्रचापं पलशामि यदन्यस्य प्रदर्शयेत् ।

प्रायश्चित्तमहोरात्रं धनुर्दण्डश्च दक्षिण्य ॥ कप्यब्राह्मणः, याज्ञ मिता., ३, २६२.

^३ जप्त्वा—अ.

^४ cf., मयि तेज इति दृष्ट्वा यो स्यां दृष्ट्वाभ्युपगतो जपेत् ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, २७९.

^५ क्षुत्वा आनृतेऽपि—क.

^६ वाचामेत्—अ.

^७ cf., क्षुत्वा भुक्त्वा च क्षुत्वा च निहीभ्योस्तत्त्वावृतानि च ।

पीत्वापोऽप्येव्यमाणश्च आचामेत्प्रयतोऽपि मन् ॥ मनु., ५, १४५.

^८ इति—omitted by क.

^९ विप्रकीर्णकप्रायश्चित्तम्—अ.

^{१०} अनृतममेध्यगन्धं—अ.

^{११} दिवा स्वापनं—अ.

^{१२} नगस्त्रीदर्शनं पश्चादित्यं दृष्ट्वा—omitted by क.

श्वादिसग दृष्टा वृषलान्न च ^१पुनाति ^२बहि सध्या क्षुपासिता ^३ ॥ १ ॥

अग्नेर्मन्वेति सूक्त जलमध्ये स्थित सन् जपेत् ॥ २ ॥

^४‘वितन्तुगमनदोषान्मुच्यते’ ॥ ३ ॥

अथ ^५सर्वपापक्षयकरा मन्त्रा ॥ ४ ॥

विश्वानि देव सवितरिति ॥ ५ ॥

आकृष्णनेति ॥ ६ ॥

ऋच वार्चं प्रपद्ये मनो यजु प्रपद्य ^७ऋत प्रपद्य इति ॥ ७ ॥

तथा ^८गायत्रीसहस्र महापातकेषु ^९ ॥ ८ ॥

^१ पुनाति—क

^२ बहि सध्यामुपासीत—अ

^३ cf अवृत मद्यगन्ध च दिवा मैथुनमेव च ।

पुनाति वृषलस्यान्न बहि सध्या क्षुपासिता ॥

शातातप, याज्ञ मिता, ३, ३०७

निशाचा वा दिवा वापि यदज्ञानकृत भवेत् ।

त्रैकाल्यसध्याकरणात्तत्सर्वं विप्रणश्यति ॥ याज्ञवल्क्य, ३, ३०७

^४ वितन्तुगमने दोषान्मुच्यते—अ

^५ Compare with sūtras 2 and 3

अग्नेर्मन्वेऽनुवाक तु जपेदेनमनुत्तमम् ।

सिद्धिमे मन्युरित्येतमनुवाक जपेद्विज ॥

जप्त्वा पापे प्रमुच्येत बौधायनवचो यथा । चतुर्विंशतिमतम्,

स्मृ सु, ४ ३४८

^६ अथ—omitted by क

^७ ऋत प्रपद्ये—omitted by क

^८ तथा—क

^९ cf सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य बहिरेतत्त्रिक द्विज ।

महतोऽप्येनसो मोहात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥ मनु, २, ७९

सावित्री वा सहस्रकृत्व आबर्हयत्युपनीते देवात्मानम् ॥ गौतम, २४, १३

प्रकीर्णकादिषु 'शतम्' ॥ ९ ॥

अथाप्युदाहरन्ति ॥ १० ॥

शतजप्या महादेवी सर्वपापप्रणाशिनी ।

सहस्रजप्या च तथा उपपातकनाशिनी ॥ ११ ॥

जप्यायुतं तथा देवी सर्वकल्मषनाशिनी ।

लक्षं जप्या तु सा देवी महापातकनाशिनी ॥ १२ ॥

सुवर्णस्तेयकृद्भिषो ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

सुरापश्च विशुष्यन्ति लक्षं 'जप्त्वा न संशय इति' ॥ १३ ॥

'एकादशानां रुद्रानुवाकानां समूहो रुद्रैकादशिनी ॥ १४ ॥

^१ From शतम् to the end of sūtra 12 is omitted by अ. See footnote XVII, 3, p. 79.

^२ Compare sūtras 4 to 9 with the following :

शुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।

सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ याज्ञवल्क्यः, ३, ३०८.

शुक्रियं नाम आरण्यकविशेषः 'विश्वानि देव सवितः' इत्यादि वाजपेयके पठ्यते । आरण्यकं च यजुः 'ऋचं वाचं प्रपद्ये मनो यजुः प्रपद्ये' इत्यादि सत्रैव पठ्यते तथोर्जपः सकलमहापातकादिहरः । तथा गायत्र्याश्च महापातकेषु लक्षमहापातकेषुपातक-
योर्दशसहस्रमुपपातकेषु सहस्रं प्रकीर्णकेषु शतमित्येवं जपः सर्वपापहरः ॥ याज्ञ. मिता., ३, ३०८.

^३ जप्तुम्—अ.

^४ Compare sūtras 10 to 13 with the following :

शतं जप्त्वा तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ।

सहस्रं जप्त्वा तु तथा पातकेभ्यः समुद्धरेत् ॥

दशसाहस्रं जप्त्वा तु सर्वकल्मषनाशिनी ।

[लक्षं जप्त्वा तु सा देवी महापातकनाशिनी ॥]

सुवर्णस्तेयकृद्भिषो ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।

सुरापश्च विशुष्यन्ति लक्षजप्याश्च संशयः ॥ शङ्खः, १२, १५-१७.

Also see याज्ञ. मिता., ३, ३०८.

^५ एकादशरुद्रानुवाकानां—क.

सा च विशेषतः सर्वपापहरा ॥ १५ ॥

एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य धर्मवित् ।

महद्भयं 'स तु पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः' ॥ १६ ॥

'महापातकेष्वेकादशावृत्तिकथनादतिपातकादिषु 'चतुर्थोऽसौ हास-
कल्प्यः' ॥ १७ ॥

इति द्वितीयप्रश्न एकोनविंशोऽध्यायः.

विंशोऽध्यायः

पाकयज्ञा विधियज्ञा सर्वे ते जपयज्ञस्य षोडशी कला नाहन्ति^१ ॥

^१ च for स—अ

^२ cf, एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य धर्मवित् ।

महापापैरुपसृष्टो मुच्यते नात्र संशयः ॥

सुरापो यदि वा चोरो भ्रूणहा गुरुतल्पग ।

मुच्यते सर्वपापैस्तु रुद्रास्तु सततं जपन् ॥ अत्रिरा, अपराधं, पृ १२१९

^३ महापातकेष्वेकादशकथना—क

^४ चतुर्थोऽसौ हासक —क

^५ Compare sūtras 14 to 17 with the following

तथा रुद्रादशिनी—एकादशना दशनुवाचाना समानाहरो रुद्रादशिनी । ता च
विशेषतो जप्ता सर्वपापहरा ।

एकादशगुणान्वापि रुद्रानावृत्य धर्मवित् ।

महद्भयं स तु पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥

इति महापातकेष्वेकादशगुणावृत्तिदर्शनादतिपातकादिषु चतुर्थचतुर्थोऽसौ हासो योज-

नीय ॥ याज्ञ मिता, ३, ३०८

^६ cf, ये पाकयज्ञावृत्यारो विधियज्ञमभिव्यक्ता ।

सर्वे ते जपयज्ञस्य कला नाहन्ति षोडशीम् ॥ मनु, २, ८६, विष्णु, ५५,
२०, वसिष्ठ, २६, ११

सर्वेषा यज्ञानामुत्तमो जपयज्ञ^१ ॥ २ ॥

• ^२ यक्षराक्षसपिशाचा अतिभीषणा ग्रहाश्च जपिन नोपसर्पन्ति ॥ ३ ॥

दूरादेव च प्रयान्ति^३ ॥ ४ ॥

^४ ससागरकाञ्चनसपूर्णपृथिवीदानादधिक पुण्य सकृद्रुद्रजपात् ॥ ५ ॥

^५ सहस्राब्दतपश्चर्यादधिकं पुण्य सहृद्रुद्रजपाद्भवति ॥ ६ ॥

^६ कोटिगोदानादधिक पुण्य सकृद्रुद्रजपात् ॥ ७ ॥

सर्वयज्ञतपोदानतीर्थानि रुद्रजपस्य षोडशीं कला नार्हन्ति^७ ॥ ८ ॥

^१ cf, विधियज्ञाजपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणे ॥ मनु, २, ८५, विष्णु, ५५, १९
आरम्भयज्ञाजपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणे ॥ पतिष्ठ, २६, १०

^२ यक्षराक्ष पिशाचा अतिभीषणग्रहाश्च—क

^३ Compare sūtras 3 and 4 with the following

यक्षराक्ष पिशाचाश्च ग्रहा सर्वे विभीषणा ।

आपिन नोपसर्पन्ति दूरादेवापयान्ति ते ॥ हारीत, स्मृ सु, पृ ३०२

^४ ससागरसपूर्णकाञ्चनपृथिवीदानादधिक—क, ससागरकाञ्चनसपूर्णवृद्धिविधानाद-
धिक—अ

^५ सहस्रादि for सहस्राब्द—क

^६ कोटिदानादधिक—अ

^७ Compare sūtras 5 to 8 with the following

पृथ्वीं ससागरा यो हि कृत्स्ना दौलभमन्विताम् ।

दद्यात्काञ्चनसपूर्णं द्वैमीनौषधिसमुताम् ॥

तस्याधिकफल नून रुद्रजापो सकृद्रुद्रज ॥

तपस्तप्यति वात्सर्ष्य सहस्राब्दानि मयमा ।

न स तत्फलमाप्नोति यत्सकृद्रुद्रजापक ॥

गवा कोटिप्रदान य करोति विधिवद्गुरौ ।

न स तत्फलमाप्नोति यत्सकृद्रुद्रजापक ॥

यज्ञास्तपसि दानानि तीर्थानि विविधानि न ।

एतानि रुद्रजापस्य कल्प नार्हन्ति षोडशीम् ॥ व्यास, स्मृ सु, पृ ३४९

कृष्णाजिने ^१सर्पिर्मधुहिरण्यतिलान्निक्षिप्य यस्तु विप्रायः ददाति
स सर्वं दुष्कृतं तरति^२ ॥ ९ ॥

त्वादौ वेदस्वीकरणं विचारोऽभ्यसनं जपो दानं विप्रेभ्य इति
वेदाभ्यास पञ्चधा^३ ॥ १० ॥

ब्रह्माहमस्मीति लक्षणं यं बुर्यादात्मचिन्तनं सर्वपातकं ^४हरति
यथा तम सूर्योदये सूर्योदये^५ ॥ ११ ॥

इति द्वितीयप्रश्ने विंशोऽध्यायः

अनुक्रमणिका

पाकयज्ञा विधियज्ञा । ^१अनृतं मद्यगन्धम् । सुज्ञानस्य मस्तकेऽमे-
ध्यपतने । अङ्गवज्रकलिङ्गदेशान् गत्वा । अस्नात्वा भोजने । धान्ये गृहस्थिते

^१ सर्पिर्मधु हिरण्य तिलान्निक्षिप्य—अ

^२ cf, कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ।

ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥ वसिष्ठ, २८, २२

^३ cf, वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं तन ।

उद्दानं चैव सिध्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥ याज्ञ मिता, ३, ३१०

^४ हन्ति for हरति—अ

^५ cf वेदाभ्यासरतं क्षान्तं पञ्चयज्ञक्रियापरम् ।

न स्पृशन्तीति पापानि महापातकजान्चपि ॥ याज्ञवल्क्य, ३, ३१०

यद्यकायशतं सप्त्यं कृतं वेदस्य धार्यते ।

सर्वं सप्तम्यं वेद्यभिर्दहत्यग्निरिषेन्धनम् ॥ वसिष्ठ, २७, १

सर्वेषामपि धैतेयमात्मज्ञानं परं स्मृतम् ।

तद्व्याप्त्यं सर्वविघ्नानां प्राप्यते ह्यमृतं ततः ॥ मनु, १२, ८५.

^६ अनृतममेध्यगन्धम्—अ

गृहदाहे^१ । अग्रतम्यान्नम् । 'निगलेन बद्धस्य^२ कदर्यस्य । म्लेच्छादीनां पुष्करिण्यां^३ हृदे । अनिर्देशाद्गोमहिषीक्षीरपाने^४ । श्वजम्बूकरासभैर्दष्टा^५ । कामतः^६ स्वैरिशद्वागमने । कामतो गुरुतल्पगामी । सुरापः सुराम्बुवृतगो-
मूत्रपयसाम्^७ । मातृगमनदुहितृगमनस्नुषागमनानि । अथ^८ ब्रह्महत्यासमम् । ब्रह्महा कुप्री स्यात् । ब्रह्महा^९ क्षयरोगी ।^{१०} अथवा वेदमभ्यसन् । अथातो घर्मशेषान् व्याख्यास्यामः^{११} ॥

इति गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टे द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः

^१ गृहदाहे सति—क.

^२ कदर्यस्य—omitted by क.

^३ क्षीरपाने—omitted by अ.

^४ स्वैरिशद्वा गमने—क ; स्वैरिशद्वागमने—अ.

^५ गोमूत्रपयसाम्—omitted by क.

^६ मातृगमनदुहितृगमने । अथ—अ.

^७ ब्रह्महत्यासमं पातकं वक्ष्यामः—क.

^८ क्षयरोगी स्यात्—क.

^९ अथ पदं चैव वेदमभ्यसन्—अ.

^{१०} व्याख्यास्यामः । हरिः ओम् । तत्सत् । गौतमसूत्रस्य द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः ।

धीदक्षिणामूर्तिगुरुपरमद्वार्षणमस्तु । ओं तत्सत् । आबालमुखावधानुगारि पुस्तुक्कम्—अ ;

व्याख्यास्यामः । हरिः ओम् । धीकृष्णार्पणमस्तु—क.

^१ निगले निबद्धस्य—क.

^२ हृदे—क.

^३ दष्टा—omitted by अ.

गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टस्थपदसूची

अ

अकामतः, २, ७; ४, ५; ६, १६; ७,
३; ८, ३; ८, २०; ११, १९;
१४, ४

अकामात्, १२, ४

अकामेन, ७, १२

अकार्षण्य, १, ११

अगमने, १५, २३

अष्टदीताधमित्वम्, ५, ३९

अग्नि, ३, २७; १७, ३

अग्नि, १७, ६

अग्निद, १०, ११

अग्निदौ, ४, ४

अग्निपतनं, ६, १७

अग्निप्रवेशः, ८, ७

अग्निस्पर्शात्, ७, १

अग्निहोत्रिणः, १, १०

अग्नेर्मन्त्रे, १९, २

अग्नौ, ९, ५; ९, ७; ९, ९; १०, ३;

१२, १३; १५, १८

अग्न्युत्सादी, ४, ४९

अग्नेयमद्ययोः, ६, ३

अह्न, १७, १

अह्नदीनः, ४, ५९

अज, २, ९; ६, ४

अजगरः, ४, ५३

अजावर्ज, ११, २

अजीर्णाग्निः, ३, ७

अज्ञानात्, ७, ५; ७, ६; ११, ३०

अज्ञलौ, ८; १

अतः, १, १; ६, ७

अतिकृच्छ्रम्, ९, १३; १५, १५

अतिकृच्छ्रे, १५, १६

अतिधिप्रियः, २, २

अतिदरिद्रः, ४, ३९

अतिपातकादिषु, १९, १७

अतिपातकानि, ६, १

अतिभीषणः, २०, ३

अत्यन्ताभ्यासे, ८, ७; ८, १३

अत्र, १९, १६

अथ, १, १; ५, १; ५, २; ५, ३;

५, ४; ५, ५; ६, ८; १९, ४;

१९, १०

अथवा, २, १

अदत्तादाननिरतः, १, ५

अदत्तादाने, १०, १८

अदत्तादायी, ४, ४७	अनस्त्विमरां, ९, १५
अदाता, ११, ८	अनाचम्य, १८, १०
अद्भिः, १०, ३	अनापदि, १३, ६
अघात, १४, ६; १४, ७	अनायास, ९, ११
अधःकृत्वा, १७, ३	अनाद्युष्यं, १५, ९
अधस्तात्, १२, २	अनात्विज्य, १४, ५
अधिकं, २०, ५; २०, ६; २०, ७	अनावृत्ति, ८, १
अपिक, ५, १५	अनादितामितयां, ८, ११
अधिकदूरदेशयः, १७, १७	अनादितामित्यम्, ५, १०
अधिकान्नस्य, १५, ५	अनिबद्धप्रलापी, १, ४
अधिश्चरिता, ५, ४२	अनिमन्त्रितभोजी, ४, २९
अधिकारे, ५, १०	अनिर्देशाद्, ११, १
अधिशेषः, ५, १	अनिदेय, १२, १५
अधिगच्छति, १, ७	अनिश्चयि, १, ३
अधिगच्छेत्, ९, ५; ९, ७; ९, ९	अनुक्त, ६, ७
अधीतस्य, ५, १	अनुक्तनिष्कृतीनां, ९, १५
अधीदिशे, ९, १८	अनुपनीतता, ५, ६
अधीकानुपमुन्मर्मे, १७, १८	अनुपातघनि, ६, २
अध्ययनप्रहणम्, ५, १३	अनुभूय, २, ३; ३, ५
अध्ययने, ४, ६४	अनुवाकेन, १५, ४
अध्यापक, ५, १३	अनुवाक्येत्, ९, ६
अध्यापनं, ५, १४	अनुवचं परिहृयमिति, १६, ४९
अनध्याये, ४, ६४	अनुत्तरेषु, १४, १४
अननुज्ञाताध्यायी, ३, ८	अनुत्तं, १९, १
अनन्तरं, ३, ५	अनुत्तमापणं, ५, २
अनपत्यः, ४, २७	अनुत्तमापणे, १७, १८
अनपाकरणम्, ५, ८	अनुत्तयादी, १, ४; ४, २३
अनपाक्ये, ८, ११	अनुत्ते, १८, १३
अनम्यासि, १२, ८; १६, १०	अनुत्तौ, ८, १९
अनपुसा, १, ११	अनेन, ७, ९

- अन्तरागमने, १६, ९
 अन्तरिक्ष, १६, ३२
 अन्तर्जाले, ९, १८
 अन्त्य, १, २
 अन्त्यजसंवेगभात्, ११, ३१
 अन्त्यजैः १२, ७
 अन्त्यासु, १, ३
 अन्धः, ४, ६; ४, ३१
 अन्धकारस्थ, १७, ६
 अर्धं, ११, ३; ११, ४; ११, २०;
 ११, २२; १२, १३; १२, २४;
 १३, ९; १३, ११; १३, १२; १४,
 १; १५, ४
 अज्ञपाणिकं, १७, ६
 अज्ञप्रदाने, १६, २
 अग्रहर्ता, ३, ७
 अग्ने, १५, ४
 अन्यरात्रेषु, १६, १२
 अन्यद्, ६, ७; ६, ९
 अन्यतमं, ७, १
 अन्यत्र, ४, ७
 अन्यस्थ, ६, ९
 अन्येषां, १४, १३
 अन्योन्यस्पर्शो, १०, १०
 अपः, ११, ३; १५, ११; १७, १८
 अपत्न, १०, १३
 अपत्यानां, ५, २०
 अपविद्ध, १३, १; १३, ७
 अपस्मारी, ४, ५; ४, ३६
 अपहरणं, ५, ३; ५, २१
 अपहृत्य, ३, १४
 अपात्रीकरणम्, ६, ५
 अपि, ४, ६६; ५, १; ७, ११; ११,
 २२; १२, २२; १३, ७; १४,
 १६; १४, २०; १५, ५; १७, ७;
 १८, १३; १९, १०; १९, १६
 अपुण्यं, १५, ९
 अपुत्रस्य, १४, १
 अपूजकः, १३, ७
 अपूप, १२, १५
 अप्रतिप्रद्वेण, २, २
 अप्सु, १५, १८; १७, ११; १८, १२
 अश्वक्षणे, १८, ८
 अश्वक्षयभक्षकः, ४, १४
 अभिजायते, १, ५
 अभिभवः, १६, ४३
 अभिमन्त्रितजलैः, १५, ४
 अभिमन्त्रितैः, १५, ४
 अभिमामिनीः, १, १३
 अभिवादकयोः, १७, ७.
 अभिवादाने, १७, ४; १७, ५
 अभिवादयेत्, १७, ८
 अभिवाय, १७, ६; १७, ७
 अभोजनम्; ११, १; १२, १८; १२,
 १९; १४, १
 अभोज्यम्, ११, १६; १२, १३; १३,
 ९; १३, १२
 अभ्यक्त, १२, १९
 अभ्यङ्गः, १६, १७
 अभ्यङ्ग, १७, ११

अभ्युक्तशिष्टं, ११, १५

अभ्युक्त्य, ९, ६

अभ्युक्त्य, २, १

अभ्युक्त्य, २०, १०

अभ्युक्ते, ९, १२; ११, १७; १२, ७;

१६, ९; १७, १३

अभ्युक्त्यात्, १५, २

अभ्युक्त्य, १५, ४

अभ्युक्त्या, १५, १२; १८, ८

अभ्युक्त्य, ११, १८

अभ्युक्त्यान्धाग्राणे, १६, ३

अभ्युक्त्यपत्ते, १८, १

अभ्युक्त्य, ७, १; १७, ६

अभ्युक्त्यारिणां, २, ११

अभ्युक्त्यदकात्, १४, १९

अभ्युक्त्य, १, २

अभ्युक्त्यादि, २, १

अभ्युक्त्याजकः, ४, २८

अभ्युक्त्यानां, ५, २२

अभ्युक्त्य, १९, १२

अभ्युक्त्य, ३, १५

अभ्युक्त्यदर्शनादौ, १६, ११

अभ्युक्त्य, १२, १७

अभ्युक्त्य, १, ११

अभ्युक्त्यादि, १, १४

अभ्युक्त्य, १६, २०

अभ्युक्त्युक्त्य, १५, २३

अभ्युक्त्यप्रायश्चित्तं, ७, ८

अभ्युक्त्य, ११, १९

अभ्युक्त्य, १५, ८

अभ्युक्ति, १७, १

अभ्युक्ति, ७, ५; २०, १; २०, ८

अभ्युक्त्य, १४, २

अभ्युक्त्याशये, ११, ३१

अभ्युक्त्य, ४, २३

अभ्युक्त्या, १५, ११

अभ्युक्त्या, ४, २७

अभ्युक्त्य, ११, १८

अभ्युक्त्य, १३, ११

अभ्युक्त्य, १०, ३

अभ्युक्त्य, १६, ४८

अभ्युक्त्य, १५, १८

अभ्युक्त्यात्, २, १

अभ्युक्त्य, १, १३

अभ्युक्त्य, २, ९; ६, ४

अभ्युक्त्यविक्रयी, ४, ६०

अभ्युक्त्यानेन, १, ५

अभ्युक्त्य, १४, १

अभ्युक्त्य, १२, २; १७, ८

अभ्युक्त्य, १२, १२

अभ्युक्त्य, ४, ४३

अभ्युक्त्यात्, १०, १९; १४, ९

अभ्युक्त्य, ८, १२

अभ्युक्त्यान्तस्य, १३, ११

अभ्युक्त्य, ३, ३१

अभ्युक्त्य, ५, ३; १०, ११

अभ्युक्त्यप्रायश्चित्तं, १२, १७

अभ्युक्त्यान्, १५, ३

अभ्युक्त्य, ८, २६

अभ्युक्त्यान्तस्य, १५, २२

अष्टौ, ७, १४
 असंनिहितजलदेशे, १५, १८
 असंभाव्यैः, १८, ६
 असंगोत्रस्पर्शने, १८, २
 असच्छास्त्राभिगमनम्, ५, ४१
 असत्कार्यनिरतः, १, ७
 असहोषसंकीर्तनः, ३, १२
 असम्भ्यभाषणं, ६, ५
 अष्टकूपते, १५, १६
 असौ, १, ९; १, १४
 अस्तु, १५, ४
 अस्थिमतां, ९, १५
 अस्तात्वा, १६, १; १८, ५
 अष्टद्वेष्टे, १, ११
 अहं, ५, २
 अहः, १, ११; १२, १४
 अहर्निशम्, १०, १९
 अदि, २, ११; ६, ४
 अहुतं, ३, १४
 अहोरात्रं, ११, २०
 अहोरात्र, १२, १६
 अहोरात्रम्, १२, ३

आ

आकरेषु, ५, ४२
 आ कृष्णेन, १९, ६
 आक्रोशका, ४, ३; ४, २२
 आचम्य, १२, ७
 आचामेत्, १८, १३
 आग्य, १७, ६
 आदकं, १५, ३

आत्मचिन्तनं, २०, ११
 आत्मज्ञः, १, ६
 आत्मतत्त्वज्ञाननिष्ठः, २, २
 आत्मनः, १७, २
 आत्मनोऽर्थे, १०, ७
 आत्मविक्रयः, ५, ३५
 आत्मानं, १३, २
 आत्मार्यं, ५, २६
 आदौ, २०, ११
 आधाय, ८, १
 आप्नुयात्, ६, १३; ७, १
 आयसं, ७, ९
 आयसानां, १४, २१
 आरम्भी, १, ७
 आराम, ५, २४
 आरिष्टं, ७, २
 आरोग्य, ९, ६
 आरोग्यम्, १६, २२
 आर्जयन्ति, ८, १४
 आर्य, ५, २९
 आर्द्रवासाः, ७, ९
 आवर्तनम्, १४, १८
 आविष्टः, १, ९
 आहूतं, ५, ४६
 आहूय, १९, १६
 आशाकर, १३, ८
 आह, ९, ११
 आहुः, १३, ५

इ

इष्टु, ५, ३४

इक्ष्वादि, २, २८

उत्थितः, ११, २१

इति, ५, २; ६, ३; ६, ६; ६, ७;

उत्पादनम्, ५, १६

७, ९; ७, १०; ७, २०; ८, २६;

उत्पातः, १६, ३२

९, ६; ९, ११; १०, १२; ११,

उदकं, १८, २

२०; १२, २५; १३, २; १३, ३;

उदकी, १४, १७;

१३, ४; १३, ७; १५, ३; १५, ४;

उदकुम्भं, ९, १

१६, ४९; १८, १४; १९, २; १९,

उदकेन, १४, १७

५; १९, ६; १९, ७; १९, १३;

उदाहरन्ति, १२, २२; १९, १०

२०, १०; २०, ११

उदुम्वर, ७, ६

इदं, ७, ९

उद्भवेत्, १६, ४

इन्द्रचार्यं, १८, ११

उद्भूत्य, १५, ४

इन्धन, ६, ६

उन्मत्तौ, ४, ४

इम, ६, ४

उपगच्छन्ति, ४, ६६

इह, १, १०; १, १२; २, ३; ९, ११

उपजीवनम्, ५, १८

ई

ईर्ष्यालिः, ४, ३५

उपतिष्ठेत्, ७, ९

उ

उपनयनात्, १५, ८

उचिते, १३, ३

उपनयेत्, ८, १३

उच्चात्, १६, १८

उपपातकनाशनी, १९, ११

उच्चैःस्वरः, ३, २९

उपपातकम्, ५, ४४; ५, ४६

उच्छिष्टं, ११, ५; ११, ११

उपपातकानि, ५, ५

उच्छिष्ट, १७, ६

उपपातके, ५, ४५

उच्छिष्टस्पशने, १८, ४

उपनयेत्, १२, १४; १५, १९; १५,

उच्छिष्टाक्षमशणे, ११, १२

२०; १७, ३

उच्छिष्टे, १२, २०

उपवासः, ११, २०; १२, १५; १३,

उच्यते, ६, ६; १०, १२; १२, २५

१६; १४, ४; १४, ५; १५, १३;

उत्तमः, २०, २

१५, २१; १६, १; १६, १०; १७,

उत्तमवर्णायाः, ६, २

४; १७, १२

उत्तरायण, १, ११

उपवासेन, १२, ५; १२, ६

उत्पाने, १८, १०

उपतर्पन्ति, २०, ३

उपस्पृशेत्, ११, ३; १७, १८

उपानहरोपितपाद, १७, ६

उपार्जितधनः, २; २

उपासिता, १९, १

उपोषणं, ८, २३

उपोष्य, ९, ३; १५, १७; १६, ५;

१८, ११

उष्ट्रः, ३, १९

उष्ट्र, २, १; १३, १३

उष्ट्रयोर्नि, २, ४

उष्ट्राणां, १६, २२

ज-

जर्गा, ८, १२

ऊर्ध्वदिशे, ९, १९

ऊपरलवणं, १४, २

क-

कचं वाचं प्रपद्ये, १९, ७

कृणानां, ५, ८; ८, ११

कृतं प्रपद्ये, १९, ७

कृतकालविषयम्, ८, १८

कृतौ, १५, २३

कृषि, ५, ९

ए-

एकं, ८, २१; ११, ५; १२, १८

एकः, ११, २२

एकदेशजलं, १२, १

एकपक्षी, १६, २

एकपक्षपुपविष्टानां, ११, २२

एकपुरुषभारं, १४, २३

एकपुरुषोद्धरणभाराधिक, १४, २२

एकपुरुषोद्धरणभाराधिकानां, १४, १३

एकादश, ७, २

एकादशगुणान्, १९, १६

एकादशसु, १४, १५

एकादशानां, १९, १४

एकादशावृत्तिकथनात्, १९, १७

एकाहम्, ११, ९

एकोन, १४, ९

एकैकं, ५, ४४

एकोपवासः, १४, ५

एतत्, ३, १३; ६, ६; ८, ६; ८, १८;

१७, ७; १७, १५

एतदर्थं, १५, ४

एतदेव, ११, २

एतादृशैः, ४, ६६

एतावि, ६, ३

एतेषां, ४, ६६; १३, ९९;

एवं, ५, ४७; ७, १०; ९, ११; १५,

५; १५, १०

एव, १, १३; २, १२; ४, ६६; ६,

९; ६, १२; ८, १९; १०, ४

एवम्, १६, ६

एवमादिषु, १६, ४८

ऐ-

ऐक्षवं, ७, २

ऐन्दवं, १२, १७

ऐन्दवम्, ८, ९

औ-

औषधं, ५, ३३

क

कक्षवनवाही, ४, ४४

कश्यपे, ६, ७; ६, ८

कदम्ब, १२, १७

कदर्यः, १३, २

कदर्यस्य, १३, १

कनीयसः, ५, १२

कन्यादूषकः, ४, ३४

कन्यादूषणम्, ५, २५

कन्यादूषणे, १०, ६

कपाली, ४, १९

कम्बले, १६, ७

करनिर्मथितं, १०, १९

करभोदरः, ४, २२

करोति, १३, ३; १५, १८

कर्पूरवर्जित, १४, २

कर्म, ६, ९; १३, १३; १७, १८

कर्मशत, १, ६

कर्मणा, ८, १४

कश्यपे, २०, १; २०, ८

कलिङ्गदेशान्, १७, १

कल्प्यः, १९, १७

कथित, ७, ६

कांस्यहारी, ३, ३०

कांस्यदेः, १४, १८

कांस्यानां, १६, १३

काकः, ३, २२

काक, ९, १८

काकादिस्तृष्टे, १५, ४

काकोच्छिष्टं, ११, ५

काणः, ४, १०

कामतः, २, ८; ९, १७; ७, २; १; ८, ४; ९, १; ९, १२; १४; १२, ३; १२, ९

कामात, ७, १२; ११, २६

कायकर्मभिः, १, २

कारयित्वा, ९, ६

कारिताः, १३, १३

कार्यम्, १२, १२

कार्येषु, १०, १२

काले, ५, ६; १३, ३

काषायद्रव्यकीटनम्, १६, ४६

काषायवसंधारित्वम्, १६, ४५

किञ्चित्, ८, २५; ८, २६; ९, १४

कितान, १०, १३

कीटः, १, १४

कीट, २, ६; २, १०

कीटघातनं, ६, ६

कीटविशेषः, ३, ११; ३, २३; ३, २९

कीर्तितः, १३, ७

कुक्कुटं, १३, ५

कुक्कुटादीनाम्, १३, १

कुटी, ६, ९

कुम्हाडी, ४, ८

कुनखिसंस्तृष्टानि, ११, १८

कुनखी, ३, ३; १६, ४

कुमारी, ५, ४

कुमार्यालिङ्गनम्, १६, ३४

कुम्मी, १२, १७

कुम्भीफल, १४, २

- कुंठ, ११, २०
 कुन्ते, १०, ९; १२, २३
 कुर्यात्, १०, ३; १४, १०; २०, ११
 कुर्वन्, १७, ९; १७, १८
 कुर्वीत, ६, १४
 कुलक्षयकरं, १५, २४
 कुश, १७, ९
 कुशोदकं, ७, ६
 कुष्ठि, ११, १८
 कुष्ठी, ४, १
 कुसीदजीवनं, ६, ५
 कुसुम, ६, ६
 कुसूलगर्भस्थं, १५, २
 कूटघ्नर, १०, १३
 कूटसाक्षी, ४, २५
 कृप, ११, २६
 कृपवत्, ११, ३१
 कृपस्थं, ११, २४
 कृपादिषु, १२, ७
 कृष्माण्डछेदनं, १५, २४
 कृकलासादीनां, ९, १५
 कृच्छ्रं, ९, १४; ११, १८; ११, २३;
 १६, ४
 कृच्छ्र, १५, १६
 कृच्छ्रम्, ८, ८; १५, १४
 कृच्छ्रेण, १०, १०
 कृतं, ७, ९; ७, १२
 कृत्वा, ६, ९; ७, १; ९, १८; १०,
 ८; १०, १३; १८, ४
 कृमिः, १, १४; २, ६; २, १०; ४, ४६
 कृमि, ६, ६
 कृष्णपक्ष, १, १३
 कृष्णलः, ७, १८
 कृष्णाजिने, २०, ९
 कृष्यर्थं, ९, १७
 कृसर, १२, १५
 कृसरानां, १६, २३
 केवलं, १२, ९
 केश, ८, १२; ११, ३; १५, १०
 केसरि, ८, १२
 कोटिगोदानात्, २०, ७
 कोविन्दार, १२, १७
 कौटिल्यं, ५, २
 कौमारदारल्यागी, ४, १२
 कौशिकः, ४, २०
 कर्तुर्विक्रयि, १३, १
 कमेण, १०, १०
 कव्याद, १६, ४२
 कव्यादानां, २, १२
 कियते, १२, १३
 क्रियारम्भे, १०, ७
 कीडनम्, १६, ४२
 कूर, १३, १
 कूरकर्मकृतां, २, १२
 कूरकर्मा, ४, १६
 कूरकृत्, १, ८
 क्लिप्तं, ११, २४
 क्षत्रियं, ९, ९
 क्षत्रियः, ९, ९; ११, १३; ११, २७
 क्षत्रिय, १७, ४

- क्षत्रियागमने, १, ३
 क्षणकः, ४, १८
 क्षयरोगादियुष्माः, ३, ५
 क्षयरोगी, ३, १
 क्षयी, ४, २१; ४, ५२
 क्षान्ति, १, ११
 क्षीरं, ३, २२
 क्षीर, ८, १२
 क्षीरपाने, ११, १
 क्षीरहारी, ४, ५८
 क्षीराणि, १५, ६
 क्षीरि, १२, २०
 क्षुत्वा, १८, १३
 ख
 खट्वदेः, १७, ३
 खपोतः, ४, ४४
 खरं, ९, ६
 खर, २, ५; २, ९; १३, १२; १५,
 ४; १६, २२
 खरातोढर्गं, ९, १०
 खलतिः, ४, ३
 खानितेष्टु, १२, ७
 खारी, १५, ३
 खार्कं, ७, २
 ग
 गच्छन्ति, १, १०
 गजारोहणशक्ति, १०, ११
 गणः, १२, २५
 गणाजं, १२, २१
 गण्यज्ञोपजीवि, १०, ११
 गणिद्ध, १२, २३
 गणित्यग्रं, १२, २१
 गण्डमाली, ४, १४
 गत्वा, ८, २७; १०, १८; १५, ११;
 १७, १
 गन्ध, ८, १२
 गन्धान्, ३, १७
 गमनं, ६, २
 गमने, ८, ६; ९, १२
 गरद, ४, ४; १०, ११
 गर्दभः, ४, ६२
 गर्भकरणे, ८, २८
 गर्भान्, १२, २३
 गर्भोत्पत्तौ, ९, ४
 गर्हितेन, ८, १४
 गलितं, १०, ३
 गन्धप्राप्तं, ११, ५
 गवादिप्राणिर्हिंसनरूपं, १३, १३
 गव्यं, १२, २०
 गो, ३, २६; १५, १८; १७, २
 गानानि, १६, २४
 गायक, १२, २१
 गायत्र्यष्टतद्वलं, १०, ९
 गायत्रीशतं, ९, १६
 गायत्रीवहलं, १९, ८
 गीत, १६, २४
 गुड, १५, ७
 गुणवतीगमने, ८, १७
 गुहं, ४, ५

गुह्यतत्त्वम्, १२, ७; २, १२; ३, ४;	गौरः, ७, १६
गुह्यतत्त्वसमी, ८, १	गौरखरारोहणम्, ९, ८
गुह्यतत्त्वसमं, ५, ४	ग्रहाः, २०, ३
गुह्यतत्त्वसमे, ८, ४	ग्रामं, ६, ११
गुह्यतत्त्वस्योः, १६, ९	ग्रामकुण्डम्, ५, १२; १५, ४
गुरुणां, ५, १; १३, ७	घ
गुल्म, २, ७; २, १२; ९, १६	घातयस्व, ७, ९
गुह्यतत्त्वसमं, ५, २	घृतं, ९, १८; १२, १८; १२, २०;
गुह्यः, ३, २५; ४, ६०; १०, १८	१४, ६; १४, ९; १६, ११
गुह्यादि, ९, १८	घृत, ७, १; ८, १२; १५, ६
गुह्यदाहे, १५, १	घृतपात्रदानं, ८, २३
गुह्यपतनम्, १६, ४१	घृतप्रारणम्, १८, ४
गुह्यस्थः, २, २	घ्रातिः, ६, ३
गुह्यस्थिते, १५, १	च
गुह्योपस्करमुसलादि, ३, २३	च, १, ५; १, ९; १, ११; २, १;
गुह्ययात्र, १०, १५; १०, १६	२, ७; २, १०; २, ११; २, १२;
गो, २, ९; ६, १५; ११, १; १२,	३, ५; ३, १३; ३, १४; ३, १५;
२५; १३, ७; १५, ४	४, ६; ४, १७; ५, १; ५, २;
योगामी, ४, ६३	५, ९; ५, १४; ५, २२; ५, ३१;
गोमः, ४, ६	६, ३; ८, ६; ८, १२; ८, १३;
गोवर्षणं, १८, ३	८, १५; ८, २३; ९, १३; १०,
गोधा, ९, १४	१५; ११, ४; ११, १३; ११, १५;
गोधाख्यः, ३, २६	१२, १; १२, ७; १२, ११; १२,
गोमयवारिस्नानम्, १६, २७	१३; १२, १६; १२, २१; १२,
गोमांसमक्षणैः, १४, ७	२३; १३, २; १३, ३; १३, ४;
गोमूत्र, ७, १	१३, ८; १३, १३; १४, ४; १४,
गोरसं, १२, १८	९; १४, १३; १४, १७; १५, ३;
गोवधः, ५, ७	१५, ४; १५, ९; १६, १; १६,
गोहर्ता, ४, ५१	

२; १६, ४; १६, ६; १६, ७;	१०, ८; ११, १८; ११, २३; १२,
१६, ११; १६, २१; १७, ३;	९; १२, १७; १२, २४; १३, १०;
१७, ६; १७, १०; १७, १४;	१६, २
१८, ४; १८, ११; १८, १३;	चर्म, ८, १२
१९, १; १९, ११; १९, १३;	चान्द्रायणं, ८, १०; ८, ११; ८, १२;
१९, १५; २०, ३; २०, ४	१०, ४; १०, ६; ११, १२; ११,
चक्रवत्, १, ९	१७; १२, २४; १३, १०; १६,
चण्डालं, १७, १४	९; १८, ५
चण्डालः, १३, ८	चान्द्रायणद्वयम्, ८, ५
चण्डाल, २, ९; ११, १२; ११, १८;	चान्द्रायणव्रतम्, १०, ८
११, २६; १३, १३; १४, १७;	चिकित्साक, १३, १
१६, २२; १७, १२	चित्रवस्त्रेषु, १४, १५
चण्डालादिगमने, ८, ४	चिन्तयन्, १, ३
चण्डालादिस्पर्शे, १८, ५	जीर्वालयः, ३, २९
चण्डालादिस्पृष्टे, १४, २२	चूर्णनम्, १६, १३
चण्डालादिस्पृष्टानां, १४, १३	चेत, ६, १७; ७, ३; ९, ५; ९, ७;
चण्डाली, ४, ५३; ५, ४	९, ९; १०, १६; १२, १; १२,
चण्डालेषु, १०, १८	१०; १४, ७; १५, १२; १७, २
चतुर्गुणम्, ९, २०	चौरेण, १२, २५
चतुर्थकालाक्षरः, ९, २	
चतुर्पाशः, १९, १७	
चतुर्वेदवित्, ५, २	
चतुर्व्यभिचारि, ८, २२	
चतुष्पथे, ४, ३३	
चन्द्र, १६, ३१	
चन्द्रमाः, १, १३	
चन्द्रायणार्चनां, १७, १६	
चरित्वा, १६, ४	
चरेत्, ७, ३; ७, ८; ८, ३; ८, २७;	जम्घ्या, ३, १४; १०, १९
९, ४; ९, ११; ९, १४; १०, ४;	जटी, ६, १०; ७, ३

अद्यप्रवेशः, १६, ३०
 अन्तूनां, ४, ६६
 जननसमये, ३, ५
 जन्म, १, ७
 जन्मानि, १०, १८
 जपं, १८, ४
 जपः, २०, १०
 जप, १७, ६
 जपति, १३, ४
 जपन्, १५, २०
 जपयज्ञः, २०, २
 जपयज्ञस्य, २०, १
 जपिनं, २०, ३
 जपेत्, १, १६; १६, ४९; १७, ११;
 १८, १२; १९, २
 जप्त्वा, १९, १३
 जप्त्वा, १९, १२
 जप्येन, ८, १४
 जम्बूकः, १०, १८
 जम्बूक, १०, १
 जलं, ३, २१; ११, २४; ११, २६;
 १२, ५; १४, १२
 जल, १, १३
 जलचर, ६, ६
 जलजसूदनं, ६, ६
 जलप्लवः, ४, ४२
 जलमग्नौ, १९, २
 जलहारी, ४, ५७
 जलाम्बाम्, १४, २१
 जलदादीनां, ९, १५

जलेः, १५, ४
 जलोदर, ४, २४
 जातिभ्रंशकराणि, ६, ३
 जातिभ्रंशकरादिभिः, ५, ४७
 जातिमात्र, ८, १६
 जातुद्वयं, १२, १
 जायते, १, ३; १, ४; ३, १७; १०,
 १८
 जायन्ते, २, ३
 जालमूर्त्यमरीचिस्थं, ७, १३
 जीर्ण, १५, २२
 जीवः, १, २
 जीवति, १२, २५
 जीवन्, ७, ११
 जीवनम्, ५, ३२; ५, ३३
 जुहोति, १३, ३
 जेष्ठाग्रं, ६, ३
 ज्ञानतः, ७, ७
 ज्येष्ठस्य, ५, १२; ११, ११
 ज्वलितां, ८, १
 ४
 दाम्भिकः, १३, १
 ४
 तं, १३, ५
 तक, ८, १२
 तटाक, ५, २४; १२, ७
 तण्डुलावयवान्, ७, ४
 तत्, ३, १४; ७, १२; ११, ३; ११,
 ४; ११, १६; ११, २४; १२,
 १३; १५, १

ततः, ६, १४; ६, १६; १४, १६:	ताडने, १५, १५
तत्र, २, ३; ९, ३; ९, १३; ९, १५;	ताडनेन, ७, १०
११, २०; १३, १३; १५, १	तामसः, १, ८
तत्स्त्रीभिः, १३, १३	तामिस्रादि, २, ३
तत्स्त्रीणां, १३, १३	ताम्रस्य, १४, १६
तथा, १, ३; १, ११; ५, ९; १२,	तामे, १२, २०
२२; १३, १३; १४, ११; १९,	तालं, ७, २
८; १९, ११; १९, १२	तिन्दुकपर्णयोः, १२, १७
तदर्थं, १८, १; १८, २	तिर्यां, २, ११
तदर्थ, ११, २८	तिर्यक्स्वं, ३, १४
तदलामे, ६, ९	तिर्यक्त्वप्राप्त्यन्तरं, ३, १३
तदुच्छिष्टभोजनं, १३, १३	तिर्यग्जन्तुषु, १, ८
तदेव, १०, ७	तिर्यग्योनिषु, २, ३
तद्रामे, ८, २३; ८, २५	तिल, ५, ३४; ६, १५
तद्व्योत्सर्गेण, ८, १४	तिलसंबद्धं, १२, ११
तन्त्रीवाद्यव्यतिरिक्तः, १६, २५	तिलान्, २०, ९
तन्मात्रहरणं, ७, २१	तिलानां, ८, ९
तपः, २०, ८	तिष्ठतः, ५, १२
तपसा, ८, १४	तिष्ठन्, १५, २०
तपस्वी, १, ६	तिस्रः, ७, १५
तपोयुक्ताः, १, १३	तीर्थयात्रां, १७, १७
तप्तकृच्छ्रार्थं, ९, १५	तीर्थानि, २०, ८
तमा, २०, ११	तु, २, ११; २, १२; ७, ५; ८, ७;
तमसा, १, ९	८, १९; ८, २१; ९, १३; ९,
तरति, २०, ९	१९; ९, २०; ११, ९; ११, १३;
तद्व्योपजीवनम्, ५, ३०	११, २१; ११, ३०; १२, १४;
तस्य, ९, ११; ११, २१	१२, २५; १३, ४; १३, ८; १५,
तस्याः, १२, २४	१५; १५, १७; १६, १०; १७,
तस्कर, १०, ११	४; १७, ५; १७, १२; १८, ३;
ताः, ७, १५	१८, ५; १९, १२; १९, १६; २०, ९

सुरीयं, ५, ४५
 तुल्यं, १४, ७
 तृण, २, ७; १६, १२
 ते, ७, १६; ७, १८; ७, १९; ७,
 २०; ८, १४; २०, १
 तेन, १०, ३
 तेषां, १, १२
 तैः, १, ११
 तैजसापहारी, ४, २
 तैलं, ११, १५; १४, ६; १४, ९
 तैल, ८, १२; १६, २३
 तैलपायी, ३, ११
 तैलहर्ता, ३, ११
 तोयं, ७, ६
 त्यक्त्वा, १८, १; १८, २
 त्यजति, १३, ८
 त्यजेत्, ११, २२
 त्याग्यम्, १५, १
 त्रपु, ५, २१; १४, २१
 त्रयः, ७, ५; ७, १६; ७, १८
 त्रयोणः, ७, १३
 त्रिदिनं, ९, ३
 त्रिरात्रं, ८, १५; ११, २४; १२, ९;
 १२, १९; १४, १; १४, १०
 त्रिरात्र, ८, २३; १५, १३
 त्रिरात्रम्, ११, ८; १६, ८; १७, ५;
 १७, ६; १७, १३
 त्रिरात्रेण, ७, ६
 त्रिवर्ष, ७, ४
 त्रिःसप्त, १४, १७

वैमासिकं, ८, १९
 वैवार्यिकम्, ८, १७; १०, १३
 ज्यहेण, ११, ३०
 द
 दंशः, ३, २४
 दंष्ट्रिणां, २, १२
 दक्षिणदिग्गमनम्, १६, ३७
 दक्षिणां, ८, १; १८, ११
 दक्षिणायन, १, १३
 दध्ने, १५, १
 दण्डाग्रसमारोपितं, ६, ९
 दण्डोद्यमे, १५, १४
 दत्तं, १४, ९
 दत्ता, ५, ३३
 ददाति, १३, ३; २०, ९
 दद्यात्, ६, १५; ८, २५; ९, १; ९,
 ३; ९, १४; ९, १५; १०, १३;
 १०, १६; ११, १०; १६, ११;
 १६, ४८; १८, ११
 दद्युः, ११, २०
 दधि, ८, १२; १०, १९; १२, ५
 १२, ११; १५, ६
 दम्भरहिताः, १, ११
 दम्भार्थ, १३, ४
 दया, १, ११
 दस्त्रिः, ४, ५६
 दर्भैः, १७, ३
 दर्शयित्वा, १८, ११
 दश, १०, १८
 दष्टः, ९, १८

दद्या, १०, १,
 दस्युभिः, १३, १३
 दातुः, १३, ८
 दानं, २०, १०
 दान, १, १३; २०, ८
 दानपराः, १, ११
 दानेन, १०, १०; १२, ६
 दान्ताः, १, ६
 दारत्यागी, ४, २४
 दारान्, १३, २
 दारुणं, ३, ५
 दारुणान्, २, ३
 दाहशक्तिकं, ७, १
 दिनं, १२, १८
 दिनान्ते, १८, ४
 दिवा, १५, ११; १९, १
 दिव्य, १६, ३२
 दिशं, ८, १
 दीपप्रशमनं, १५, २४
 दीपापहारी, ४, २०
 दीपोच्छिष्टं, ११, १५
 दीयते, १२, १३
 दीर्घक्रीडः, ४, ५५
 दुःखं, ३, ५
 दुःखप्रसुरेषु, ३, ६
 दुःखबहुल, २, ३
 दुःखबहुल्योक्तिषु, २, ८
 दुरितशोषेण, ३, ५
 दुर्गन्धनातिकः, ३, १०
 दुर्गन्धवदनः, ३, १२

दुर्मगः, ४, १२
 दुश्कर्मा, ३, ४
 दुष्कृतं, २०, ९
 दुष्टवृत्तस्य, १३, ११
 दुःस्वप्न, १६, ११
 दुःस्वप्नेषु, १६, ४८
 दुहितृगमन, ६, १
 दुरात्, २०, ४
 दूषितं, ११, ३
 दृश्यते, ११, २४
 दृष्ट्वा, १८, १२; १९, १
 देव, ४, ३; ४, ९; ५, १; १२, १५;
 १६, ३३
 देवताः, १, १३
 देवतापूजाविरत, १७, ६
 देवतार्चनादि, १३, ३
 देवत्यागी, १३, ७
 देवपूजकं, १७, १४
 देवयोनितं, १, ६
 देवलकं, १७, १४
 देवलक, १०, १३
 देवाः, १३, ५
 देवी, १९, १२
 देवो, ३, १५
 दोलरोहणम्, १६, १९
 दोषः, ९, १७; १२, १०; १६, ७
 दोषैः, १, २
 द्रव्यं, ८, १४
 द्रव्यग्रहणेन, ५, ३५
 द्रष्टव्यम्, ३, १३

नक्तम्, १८, १
 नक्तेन, ११, १५
 नक्षत्रोपजीवि, १०, ११
 नखच्युतम्, १४, ६
 नखादिकम्, १५, १०
 नखान्तान्, १६, ४
 नमता, १६, १५
 नमस्त्रीदर्शनं, १९, १
 नम्रां, ९, ६
 नदीप्रवादबन्धनादी, १६, २
 नशां, १८, १
 नपुंसकः, ४, ६१
 नर, १५, १
 नरकं, ४, ४५
 नरकारः, २, ३
 नरकेषु, ३, ५
 नर्तनं, १६, २४
 नववार्षिकं, ८, ४
 नार्भि, १६, १२
 नामेः, ९, १८
 नाम, ३, १७
 नारी, १२, २३
 नासीनां, १०, ८
 नालिकेरजं, ७, २
 नाशनं, ५, १
 नास्त्य, ९, ११
 नास्तिकः, १, ८
 नास्तिक्यं, ५, १९
 निक्षिप्तायाश्च, ६, २
 निक्षिप्य, २०, ९

निक्षेप, ५, ३
 निगलेन, १३, १
 नित्यं, १२, २५
 निराह्णः, १, ८
 निधाय, ७, ९
 निन्दितार्थ, ५, १८
 निन्दितेभ्यः, ६, ५
 निराहारा, १०, १
 निर्जले, ३, १५
 निर्जित्य, १५, १३
 निर्दिष्टम्, ६, १७
 निर्वाजी, ४, १५
 निर्यासान्, १४, २
 निशि, ७, ४; १२, ११
 निषिद्धानि, ७, २
 निष्कृतिः, ९, ११; १२, ५
 निष्ठपनं, १०, ३
 नीलवस्त्रधारणे, १६, ६
 नूतनेषु, १४, १६
 नैल्यं, १६, ७
 न्यस्तकर्मा, २, १
 न्यासापहारी, ४, १७
 न्यूनात्वाच्च, १४, १६

५

पक्षमांस, १६, २३
 पक्षं, ११, ५
 पक्षपातं, १३, ५
 पक्षि, १, २; २, ९; ६, ६
 पक्षिणां, २, १०

पक्षिभिः, ९, १८

पक्षिषु, १, ४

पक्षोदयमञ्चनम्, १६, २८

पक्षुः, ३, ३१

पक्ष, ७, १९; ११, १०

पक्षगव्यं, ११, ६

पक्षगव्यम्, १२, ८; १६, ५

पक्षगव्येन, १०, १; १२, १६

पक्षधा, २०, १०

पक्षपादं, ७, ७; १०, १

पक्षराशम्, ११, ७

पक्षगव्यमिचारे, ८, २४

पक्षरक्षे, १६, ७

पक्षपूर्व, ५, १३; ५, १४

पक्ष्यत्वेन, ५, २०

पक्ष्येषु, १४, १४; १४, १६

पक्षत्रा, ४, १७

पक्षत्र, २, १०

पक्षत्रयोनिम्, २, ६

पक्षनम्, १६, ३१

पक्षिणः, १३, ६

पक्षित, ११, १८; १३, १

पक्षितादिगणभोजने, १६, ५

पक्षितादीनां, ११, १२

पक्षिम्, १२, २३

पक्षपादं, ३, १६

पक्ष, ७, ६; १२, १७; १६, २०

पक्ष, ७, ७; ११, २४; १२, ५

पक्षी, ७, १

पक्ष, ८, १४

परकर्म, १३, ६

परदारगः, १, ५

परदासीकरणस्य, ५, ३५

परद्रव्यं, ३, १४

परद्रव्याणि, १, ३

परद्रव्यापहारी, ४, ६५

परप्रेष्यः, ४, ६५

परमपदं, १, ११

परस्मी, १८, ११

परस्य, ३, १५

परस्यं, १२, २५

परां, २, १

परान्, १६, ४३

परान्नपिष्टुता, ५, ४०

परिचारकः, १०, १३

परित्यज्य, १३, ६

परिवात्य, ८, १

परिप्लव्य, ८, २

पक्षः, १, ४

परमिहरणं, १४, १२

परमिहरणम्, १५, ७

परमिहृत्वा, १५, ४

परुपितं, १२, ९

परुपितभोजी, ४, ४६

पक्ष, १५, ३

पक्ष, ५, ३

पक्ष, ७, ६

पक्षपादेषु, १२, १७

पक्षपादि, १८, ११

पक्षपादः पक्षपादः, १५, ४

पञ्च, ५, २१; १०, १२; १४, ५
 पञ्चमरणे, १५, १
 पशौ, ६, ३
 पश्चात्, १२, २३
 पश्येत्, १७, २
 पश्चादित्तं, १९, १
 पाकक्रियारम्भः, ५, २६
 पाक्यशाः, २०, १
 पाणितलं, १५, ३
 पाणिभृतभार्यायाः, ९, ११
 पाणिना, १४, ९
 पाण्डुरोगी, ४, ९
 पातकं, ५, १
 पातके, ५, ४५
 पातयेत्, ९, ५
 पात्रं, ११, २२
 पादम्, ११, २९
 पादशेषं, १४, १२
 पादुका, १६, ८; १७, ६
 पादौ, १७, ३
 पानसं, ७, २
 पानीयं, १४, ९
 पापं, ७, ९; ७, १२
 पापजातं, ६, ७
 पापशेषात्, २, ३
 पापेभ्यः, १९, १६
 पापैः, ४, ६६
 पायसं, १४, ९
 पायस, १२, १५
 पालशकाष्टकृत, १६, ८

पाशुपतानां, १३, १२
 पिकः, ३, २७
 पिण्याकं, ७, ४
 पितरौ, १३, २
 पितुः, ११, ११
 पितृ, ५, २३; १२, १५; १३, १३
 पितृकार्याणि, १७, ९
 पितृतर्पणं, १०, १३
 पितृव्यामी, १३, ७
 पितृलोक, १, १३
 पितृणां, ५, ९
 पित्तलस्य, १४, २०
 पित्रा, ४, ३६
 पित्रेत्, ७, ६; ७, ७; ८, १५; ११,
 ६; ११, २४; ११, २६; १२, ५
 पिशाच, १६, ४२
 पिशाचाः, २०, ३
 पिशाचानाम्, २, ११
 पिशुनः, १, ४; ३, १०
 पिशुन, १३, १
 पीठगुपयोगे, १६, ८
 पीडयति, १३, २
 पीडाकरणस्य, ५, ३४
 पीतशेषं, ११, १६; १४, १०; १४, १२
 पीत्वा, ७, १; ७, ५; ७, ६; ११, २४;
 १२, १; १२, ७; १४, १०
 पुंसः, १५, २४
 पुंसि, ६, ३
 पुष्यं, २०, ५; २०, ६; २०, ७
 पुष्यकृता, १८, ६

प्राणायामत्रयं, ९, १८
 प्राणायामत्रयम्, १८, १; १८, ८
 प्राणायामम्, १९, ३
 प्राणायामशतं, १२, १२
 प्राणायामेन, १०, ९; १५, ११
 प्राणिवधेन, ५, ३२
 प्राणिविशेषः, ३, २६; ४, ७
 प्रापयते, १२, २३
 प्रामुखात्, २, २; २, ४
 प्रामुदन्ति, १, ११
 प्राप्नोति, ५, ४६
 प्राप्य, १, १३; २, ३
 प्रामथिसं, ६, ८; १७, ७
 प्रायथिसम्, १४, ८
 प्राश्य, ९, १८
 प्रास्येत, ९, ७; ९, ९
 प्रोक्षणात्, १४, १३; १४, २२
 श्वः, ३, २१

फ

फले, ३, २०
 फल, ६, ६
 फलापहरणम्, ११, ३९
 फाणितं, १२, १८

ब

बहः, ४, ५८
 बहस्य, १३, १
 बन्दीकृताः, १३, १३
 बन्धुदे, ८, २४
 बन्धत्, १३, १३

बलीवर्दः, ४, ४७
 बहिर्वेदि, १०, १९
 बहिःसंख्या, १९, १
 बहु, ३, १५
 बहुत्वम्, १४, १४; १४, १५; १४, १६
 बहुयाजकः, ४, ४२
 बहुतां, १४, १३
 बालशती, ४, ३८
 बालः, १५, ८
 बिल्व, ७, ६
 ब्रह्मकुर्वं, १२, ५
 ब्रह्मराक्षसः, ३, १५
 ब्रह्मसूत्रं, १०, ९
 ब्रह्मस्वं, ३, १५
 ब्रह्महत्यामतं, ७, ३
 ब्रह्महत्यासमं, ५, १
 ब्रह्महा, २, ४; २, ९; ३, १; ४, १;
 ६, ९; १९, १३
 ब्रह्माहमस्मि, २०, ११
 ब्रह्मोपजीविनाम्, १०, ११
 ब्रह्मोपजीवी, १०, १२
 ब्राह्मणं, १७, २; १७, १४
 ब्राह्मणः, ११, ६; १४, १०
 ब्राह्मण, ४, ३; १३, ७; १६, ३३
 ब्राह्मणगृहे, १०, ५
 ब्राह्मणप्रदारे, १५, १७
 ब्राह्मणस्य, ६, ३; ६, ९; ७, २; १०,
 १४
 ब्राह्मणस्वापराधी, ४, ९
 ब्राह्मणापमाः, ८, १४

भैक्ष्यासेन, १६, २

भोक्तव्यं, १२, २४

भोक्तव्यम्, ११, ११

भोजनं, ११, २०; १२, ११; १३, १३

भोजन, १७, ११

भोजनात्, १८, ३

भोजने, ११, १७; ११, २२; १६, १;

१८, ५; १८, ९

भोजयेत्, ९, २; ११, २२

भौम, १६, ३२

भ्रमरः, ४, ४८

भ्रातुः, ५, १२; ११, ११

ग्राम्यते, १, ९

भ्रूणहा, १३, ११

म

मक्षिकादिना, ११, ३

गहल, १, ११

मण्डलद्वयी, ४, ४९

मण्डली, ४, ९

मण्डूकः, ४, ६३

मण्डूक, ९, १४

मतिपूर्वभक्षणभ्यासे, १४, ३

मत्या, ५, २; ६, ३; १५, ११; १५,

१९; १५, २०.

मत्स्यी, ४, ४८

मत्स्यः, ४, ५७

मद्यमर्धं, १९, १

मद्यपस्त्रोन्निषेधे, १०, ७

मद्यपस्त्रोसंगमः, ५, २७

मद्यभाण्डस्थिते, ७, ६

मद्यानि, ७, २

मद्यानुगतभोजनानि, ६, ६

मद्यु, ३, २४; ८, १२; २०, ९

मधूधं, ७, २

मनः, १, २

मनसा, १, ३; १८, ६

मनुष्य, ५, ३; १०, १३

मनुष्येषु, १, ७

मनो यजुः प्रपद्ये, १९, ७

मन्त्राः, १९, ४

मया, ७, ९

मयि तेज इति, १८, ११

मयूरः, ३, १६

मरणात्, ७, १

मरुपिशाचः, ४, ५४

मर्कटः, १०, १७

मलवद्वाममः, १७, २२

मलिनाम्बरधारित्वम्, १६, १६

मलिनीकरणम्, ६, ६

मशकः, ४, ३५

मस्तके, ९, २०; १८, १

महद्भयः, १९, १६

महादेवी, १९, ११

महापथं, ९, ६

महापथिकः, १७, १७

महापातकतां, ५, ४६

महापातकनाशिनी, १९, १२

महापातकम्, ७, २१

महापातकादीनां, ६, ८

महापातकितः, २, ३
 महापातके, ५, ४५
 महापातकेषु, १९, ८; १९, १७
 महिषी, ११, १
 महिषीवधः, ६, ४
 महीतोयस्नानम्, १६, २९
 मांसं, ३, २५
 मांस, ८, १२
 माक्षिकं, १२, १८
 मातापित्रोः, ४, २२
 मातुः, १६, ३०
 मातृ, ५, २३
 मातृगमन, ६, १
 मातृघ्नः, ४, ३१
 माधुकं, ७, २
 मानुषशरीरप्राप्तौ, ३, १३
 मानुषशरीरेषु, ३, ६
 मानुषे, ११, २५
 मारणम्, १६, २१
 मार्जारः, ४, ४३; १३, ४
 मार्जार, ९, १४; १३, १
 मार्जारस्पर्शे, १७, १८
 माषः, ७, १९
 मासं, ११, ५
 मागोपिते, १३, १३
 मित्रभुक्, २, १; ६, १३
 मित्रभुक्, ४, २१
 मित्रभार्या, ५, ४
 मीन, ६, ४
 मुक्तः, ७, ११

मुक्ति, २, २
 मुक्तिमार्गेषु, १, ११
 मुक्त्वा, ४, ७
 मुखं, १६, ४८
 मुखनिःसृतं, ११, १६
 मुखविगन्धिः, ४, ४५
 मुखे, ९, ११
 मुच्यते, १०, ३; १९, १६
 मुण्डनम्, १६, १४
 मुमलं, ७, ९
 मुपलेन, ७, ९
 मुहुर्मुहुःसंलग्नाक्, ४, २३
 मूकः, ३, ८
 मूत्र, १२, १९
 मूत्रकृच्छी, ४, ३३
 मूर्खस्य, १३, ११
 मूर्ध्नि, १६, १३
 मूष्येन, १०, १२
 मूषकः, ३, १८
 मूषकान्, ९, १४
 मूषिका, ३, १७
 मृग, १, ४; २, ४; २, ९; ६, ४
 मृगयु, १३, १
 मृत्, १७, ६
 मृतः, १, ७; ७, १०
 मृग, १२, १९
 मृतभर्ता, १२, २३
 मृगपत्यः, ४, ३८
 मृगमयवग्दरावेग, ६, १२
 मृष्टकमोजी, ४, ३०

गृष्टेकासी, ४, १३

मैत्रीकरणम्, ५, ३७

मैयुनं, ९, ११; १९, १

मैयुनकरणं, ६, ३

मैयुनादौ, १७, ११

मोहात्, ११, २३

म्लेच्छ, १३, १३

म्लेच्छादिभ्यः, १०, १५

म्लेच्छादीनां, १२, १

य

यः, १, १४; ९, ११; ११, २१; १२,

२५; १३, २; १३, ३; १३, ४;

१३, ५; १३, ६; १३, ८; १३,

११; २०, ९; २०, ११

यश, २०, ३

यश, १, १३; २०, ८

यशानां, २०, २

यज्ञोपवीतेन, १८, ८

यत्, ३, १४; ७, १२; ८, १४

यत्तत्तः, ४, ४६

यति, १३, १२

यत्किञ्चित्, ११, १६

यत्र, ११, २०

यथा, २०, ११

यदा, ११, ३

यदि, ७, ९; ११, २२; ११, २४;

१२, १२; १४, ६

यन्मे मत्र इति, १६, ४८

यत्राप्यस्य, ७, १७

यथाइके, ९, ३

यस्य, १२, १३

या, १२, २३

याचकः, १, ८

याचेत्, ६, १२

याजन्तम्, ५, २२

याति, १, ६; ३, १४

यानं, ३, १९

युक्ताः, १, ११

यूपं, १७, १४

ये, १, ११; ८, १४; १३, १३

योनिं, १, १३

योनिषु, १, ३

योयितं, ३, १५

र

रक्षपुण्ड्रम्, १६, २२

रक्षमूलक, १४, २

रक्षक्षिप्तु, १३, २

रक्षोपजीवि, १०, ११

रजकतीर्थेषु, १२, २०

रजकादिमाण्डस्थं, १२, ५

रजकादिस्पृष्टस्पर्शं, १७, १२

रजतयोः, १४, १७

रजसा, १, ९

रजस्वल्योः, १०, १०

रजस्वला, १०, १; ११, १८

रजस्वलासुखादगदः, ५, ३

रजस्वलायाः, ६, २; ९, १३

रजस्वलोऽपिऽश्वत्थं, १४, १७

रज्ज्वति, ७, १४

रज्जुमुत्र, ११, २०

वर्जयेत्, १२, ११; १२, २१

वर्णाः, ७, ५

वर्षमंरुयथा, ४, ४५

वल्ककुर्ता, १४, १३

वशीकरणेन, ५, ३३

वसन्, ७, १

वसेत्, ६, ९; ६, १०

वस्त्र, १५, १०

वस्त्रवायुस्पर्शनं, १५, ९

वस्त्राणां, १४, १३

वस्त्रावहारी, ४, १७

वा, १, १४; ३, १४; ७, ४; ७, ११;

८, २; ८, १४; १३, ६; १४, ६;

१५, ४; १५, २२; १६, ४९; १७,

२; १८, ७; १९, १६

वाक्, १, २

वाणिज्यं, ६, ५

वातगुन्मी, ४, १३

वातकृष्णः, ४, ३२

वादेन, १५, १३

वाद्यवादनम्, १६, २५

वानप्रस्थ, १३, १२

वावरः, ३, २०; ४, ३०

वानरैः, १६, ४२

वामकरनिर्मुक्तभाजने, ११, २१

वामनः, ४, १६

वामहस्तेन, १४, ११

वामाचारः, ४, ४५

वायसः, ४, २९

वायु, १, १३

वार्युधिकः, ४, ५९

वार्युधिकान्तं, १२, २१

वार्यिके, १०, १३

वालवासाः, ७, ३

वासराली, ६, १०

वास, ८, १२

विंशता, १४, १४

विक्रयं, १०, ८

विक्रयः, ५, ११; ५, २०; ५, २४;

५, ४३

विक्रयिणी, १०, १३

विक्रये, ५, १२

विचारः, २०, १०

विज्ञानाति, १, १४

विजितेन्द्रियः, १, ६

विज्ञायते, ९, ६

विह्वलः, २, १०

विह्वराह, ५, २; १५, ४

विह्वराहामिदमशुणं, १३, १३

विष्मृत्तं, ७, ५; १०, ९; १५, १८

विष्मृत्तचित्तजनेन, ४, ३३

वितथाभिनिवेशी, १, ३

वितन्तुगमनदोषात्, १९, ३

वितार्थ, १७, १४

विद्यते, १, १२

विद्याविक्री, ४, ८०

विधवा, ८, २७

विधियज्ञः, २०, १

विना, १०, ९; १४, १०; १६, १२;

१७, १७; १८, ८

- विप्रं, १५, १३; १५, १४
 विप्रः, २, ११; ११, १२; ११, २६;
 १२, २५; १४, ६; १९, १३
 विप्रप्रत्याख्याताक्षं, १२, २१
 विप्रवचनं, १५, ४
 विप्रममूहस्थं, १७, ६
 विप्राय, २०, ९
 विप्रैभ्यः, २०, १०
 विमुच्यते, ७, ११
 विरम्य, १८, ३
 विवदमानः, ४, ३६
 विवाहः, ५, १२
 विवाह, १६, २४
 विवाहविप्रकरणे, १६, २
 विवाहविप्रकर्ता, ४, २६
 विवाहे, १६, ९
 विश्रुष्यति, ९, १८
 विश्रुष्यन्ति, १९, १३
 विशोपतः, १९, १५
 विशोधनम्, १३, १३
 विश्राम्य, १, ११
 विश्रानि देव सवितः, १९, ५
 विषमपूजाकरणे, १६, २
 विषमेण, १६, २
 विषयेषु, १, ७
 विष्णुर्वचविषयम्, १७, १०
 वीरोत्त, १७, २
 वीरतण्डयेः, ९, ५
 वृत्त, ९, १६
 वृत्तमूले, ६, १०; ७, ३
 वृक्षसमुद्भवः, १६, १३
 वृक्षारोहणशक्तिः, १०, ११
 वृथा, १२, १५
 वृक्ष्युपजीवित्वम्, ५, १५
 वृष्टि, १, १३
 वृषलाक्षं, १९, १
 वेधं, २, १
 वेदनिन्दा, ५, १
 वेदयन्, ६, ९
 वेदविकयी, ४, ४
 वेदविद्यावित्, १, ६
 वेदम्बीकरणं, २०, १०
 वेदाभ्यासः, २०, १९
 वेदोक्तकर्मपरिहायी, १०, ४
 वेदयोनिम्, २, ५
 वेदम, ८, १२
 वेष्टयित्वा, ९, ५; ९, ७; ९, ९
 वेदिककर्मार्थभ्यतिरेकेण, ९, १६
 वैद्युतेषु, १, ११
 वेदयं, ९, ७
 वेदयः, ९, ७; ११, २८
 वेदययोः, १७, ४
 वेदयागमने, ९, २
 वेदयोऽष्टिष्टाराने, ११, ७
 व्यसः, १, ७
 व्यसनम्, १६, ४४
 व्याख्यात्यागमः, १, १
 व्याधिरीक्षणम्, १६, ३८
 व्युत्स्य, ११, ३
 मज्जति, १, १३

वजेत्, ८, १
 वतं, १२, ९; १४, १०
 व्रतस्थां, ८, २७
 वती, ११, ५
 वीद्याद्यसहस्रेण, १, ११

वा

शकटपूर्वपरिमितं, ९, ५५
 शकृत्, १७, २
 शकध्वज, १६, ३१
 शङ्ख, ४, १९
 शङ्खपुष्पीश्रुतं, ७, ७
 शणपुष्पं, १०, १९
 शतजप्या, १९, ११
 शतम्, १९, ९
 शतशोभनात्, १७, १७
 शब्दभेदी, ४, ७
 शयानः, १७, १०
 शय्यापहारी, ४, १८
 शय्याश्रय, १७, ६
 शरणागतं, १३, ८
 शरणागतायाः, ६, २
 शरपत्रैः, ९, ९
 शरमः, १, १४
 शवं, ११, २४
 शम्भूतीः, १२, १५
 शस्त्र, ८, १२
 शस्त्रिकवि, १३, १
 शक्तं, १२, १८
 शरणं, १५, ३

शाद्वलसोपणम्, १६, ४०
 शात्मलं, १०, १९
 शिशितः, ७, १०
 शिरःकपालं, ६, ९
 शिरःकपालात्मकध्वजवान्, ६, ९
 शिरःकपाली, ६, ९
 शिरसि, ९, ६
 शिर्षं, ८, १
 शुक्लपहारी, ४, १९
 शुक्लत्वं, १, १३
 शुक्राश, १, ११
 शुचिः, १२, १
 शुद्धं, १५, ४
 शुद्धाः, १५, ८
 शुद्धि, ६, १३; ७, १
 शुद्धिः, १०, ३; १०, १०; १४, १३;
 १४, १७; १४, १९; १८, ३
 शुष्यति, ७, ६; १०, १; १०, ९;
 ११, १५; १२, १९; १५, २;
 १५, १८
 शुष्यन्ति, ८, १४; १५, ६
 शुष्मेत्, ११, २०; १४, २३; १४,
 २३; १५, ४; १५, ११
 शुष्मेत्, ७, १०
 शुनो, ११, ५
 शुमान्, ३, १७
 शयं, ९, ५
 शयः, ९, ५; ११, २९
 शय, १७, ५
 शयमात्रविषयानि, १५, ९

शुद्धवचः, ५, १७

शुद्धसेवनं, ६, ५

शुद्धसेवनम्, ५, ३६

शुद्धस्य, १२, ६

शुद्धाचार्यः, ४, ५०

शुद्धाणां, १२, १६

शुद्धाभोजने, १२, १९

शुद्धीगामी, ४, ५५

शुद्धे, १२, १९

शुद्धोच्छिद्यशने, ११, ६

शुद्धोपाध्याय, १०, ११

शर्प, १५, ९

शेषं, ११, २२; १५, ४

शौच, १, ११

शौचवान्, १, ६

शौचशेषं, १४, १२

श्यावदन्तकः, ३, २; १६, ४

श्यादकृत्, १७, ६

श्यादानुष्ठाननिरतः, २, २

श्यादाभोजने, १२, ९

श्रोत्रियभार्या, ८, १७

श्लिष्टपदुच्छिद्यजह्वारणः, ४, २५

श, २, ३; २, ४; २, ९; ९, १४;

१०, १; १५, ४

भगवतः, ४, ५०

भादिभिः, १०, ३

भानयोनिरतं, १०, १८

चिन्त्री, ४, १७

चेत, १४, १४

चेतन्ताक, १४, २

घ

घटकं, ७, १७

घटकुलः, ३, ९

घटार्ज, ११, १

घण्ड, १३, १; १३, ३

घण्डः, ४, ११; ४, ३४

घोडश, ७, २०

घोडशी, २०, १; २०, ८

स

संकरीकरणम्, ६, ४

संक्रान्त्यादिनिधिदकाले, १७, ११

संक्षेपेण, ६, ८

संगः, १३, १३

संगत्यागिनः, १, ११

संभाषणे, १८, ६

संभाषेत, १८, ७

संमृग्य, १७, ३

संबत्सरं, ८, २७

संबत्सरपर्यन्तं, १०, ५

संशयः, १९, १३; १९, १६

संसरन्ति, २, १३; ३, ६

संसारिणः, १, १३

संसारं, २, ३

संस्काराकरणम्, ५, २८

सः, ७, १०; १०, १२; १२, २५;

१३, २; १३, ३; १३, ४; १३, ६;

१३, ८; १३, ११; १९, १६; २०, ९

महन्, ७, १०; ८, ६; ९, १३; १४, ३;

१५, ४; २०, ५; २०, ६; २०, ७

सक्तु, १२, ११

समोच्चायाः, ६, २

सचेलं, १५, १८

सचेलस्नानम्, १७, १४

सचेलस्नातः, ९, १

सति, ५, १०; ८, ११; १५, १

सत्परिशिष्टपरिस्वागी, १०, १७

सत्यवादी, २, २

सत्यवतपरायणः, १, ११

सत्त्वानाम्, ३, १०

सद्यःपतनम्, १७, १६

सद्यःस्नानम्, १८, १०

सन्, ७, १०; १६, २

सप्तसार्ध, ११, ६

सप्तसप्ततम्, ९, १२

सप्तागाराणि, ६, १२

सभागतानां, १३, ५

समानमोघा, ५, ४

समानम्, १७, ७

समाप्नुवात्, ८, २

समाधयेत्, १३, ५; १३, ६

समिन्, १७, ६

समुद्धानि, १०, १४

सम्पूः, १९, १४

समेज, १६, २

सम्यक्, १, ११

सहस्रम्, ३, २३

सहस्रानां, ३, ११

सहिष्णुता, ३, ११

साः, ४, ५१

सर्प, ९, १४

सर्पिः, २०, ९

सर्पिषा, ९, ६

सर्व, ८, १८; २०, ९

सर्व, २०, ८

सर्वकर्मपनाशनी, १९, २

सर्वेश, ११, १०

सर्वपातकं, २०, ११

सर्वपापक्षयकराः, १९, ४

सर्वपापप्रणाशनी, १९, ११

सर्वपापहरा, १९, १५

सर्वम्, ५, ३

सर्वस्यत्यागानन्तरं, १०, १३

सर्वाणां, ११, २

सर्वे, २०, १

सर्वेश, २०, २

सर्वर्गागामी, ४, ५६

सर्वत्रयः, १५, ११

सदृश्यं, ८, १

समागच्छाद्यनमोर्ण, २०, ५

सह, ११, २२; १३, १९; १३, १३

सद्विषं, ५, ४५; ९, १५

सहस्रहृत्, १६, ४९

सहस्रगामय्या, १०, ४

सहस्रगाम्या, १९, ११

सहस्रमंदयादि, १०, १५

सहस्रमंदयाद्यर्था, २०, ६

सहस्रम्यम्यये, १९, ४८

सोऽभे, ११, २३; ११, २६

सोऽनम्, ११, १३; ११, २१

- सान्नाय्यदोहनकाले, १६, ९
 सा, १२, २३; १९, १२; १९, १५
 सात्त्विकः, १, ६
 साधारणस्त्रीसंभोगः, ५, ३८
 सापत्न्यमातृगमने, ८, ३
 सामर्थ्ये, ८, ११
 सारमेयः, ३, २८
 सावित्री, १५, २०
 सावित्रीसहस्रं, १७, ११
 सिद्धि, २, १
 सीस, ५, २१; १४, २१
 सुतल्यागः, ५, २३
 सुतस्य, ५, २८
 सुधा, १८, १३
 सुरसप्त, १, ११
 सुरी, ७, ५
 सुरा, ७, १
 सुगन्धः, २, ५; २, १०; ३, २; ७, १;
 १९, १३
 सुगन्धानसमं, ५, २
 सुगन्धानसमम्, १२, २०
 सुगन्धानसमे, ७, ८
 सुगन्धमं, १४, १२
 सुवर्चला, ८, १५
 सुवर्जन, १५, ४
 सुवर्णः, ७, २०
 सुवर्णपद्मकं, ११, १०
 सुवर्णव्यतिरिक्तं, ३, १५
 सुवर्णस्तेनः, ७, ९
 सुवर्णस्तेयकृत, १९, १३
 सुवर्णस्तेयसमं, ५, ३
 सुवर्णपिहारकः, १२, २५
 सुहृद्घः, ५, १
 सूकरः, १०, १८
 सूकर, २, ४; २, ९
 सूकरादियोगिषु, २, ५
 सूक्तं, ११, २
 सूक्ष्मवस्त्रेषु, १४, १४
 सूक्त, १२, १९
 सुमि, ८, २
 सूर्य, १७, २
 सूर्य, १, ११; १७, १६
 सूर्याणां, १६, ३१
 सूर्योदये, १५, २०; २०, ११
 सुगालः, ४, ६४
 सुगालादि, २, ३
 सेतुस्नानं, ६, १४
 सैतं, ७, २
 सौवर्ण, १४, १७
 सौवर्णवत्, १४, २०
 स्कन्धे, ७, ९
 स्तेनः, २, ११; ७, ११; १२, २१
 स्तेयं, ६, ६
 स्तेयात्, ७, ११
 स्त्रियं, ५, ३०
 स्त्रियः, ४, ६६; १५, २४
 स्त्री, ५, ३; ५, १७
 स्त्रीपनोपजीवनं, ५, ३१
 स्त्रीपण्योपजीवी, ४, ११
 स्त्रीवधकृत, १२, ७

स्थावरतां, १, २

स्थावरेषु, १, ५

स्थितः, ६, १२; १९, २

स्थूलानां, १४, १३

स्नाति, १३, ३; १३, ४

स्नात्वा, १२, ७; १५, १७; १५, १८;

१८, १

स्नानं, १२, ११; १२, २०; १८, ४

स्नानमात्रम्, १५, १२

स्नानादिकर्मलोपे, १५, २१

स्तुषामनं, ५, ४

स्तुषामनानि, ६, १

स्तुषाणामी, ४, ३२

स्नेहार्क, १२, १०

स्नेहापहारी, ४, ५२

स्नेहावगाहनम्, १६, ४७

स्पृशेत्, ११, ४; १८, २

स्पृष्टमात्रं, १५, ४

स्पृष्ट्वा, १५, १८; १७, १४

स्मार्तकृमांनुग्रहपराः, १, ११

स्मृतां, १२, २३

स्यात्, ३, १; ३, ९; ३, १५; ४, १;

१२, १२

षोतोऽयगाहनम्, १६, २९

स्वधर्म, १३, ६

स्वगृह्याणां, १६, ३९

स्वप्ने, १२, १९; १५, २०

स्वप्नप्रतिषिद्धं, १८, १२

स्वर्ग, १, १०

स्वर्गहारी, २, ८

स्वय्यापादित, ६, ९

स्वयत्तत्त्वाः, ६, २

स्वस्त्रियं, १५, ११

स्वाध्याये, १६, ९

स्वार्थं, १९, १

स्वापहारी, ४, १०

स्वैरिणी, ८, २२

स्वैरिच्छागमने, ९, १

ह

हंसः, ३, ३०

हस्तः, ७, १०

हस्ता, ९, १४; ९, १५

हनवत्, ७, १०

हन्तुं, १५, १४

हयानां, १६, २१

हरणे, ८, ८

हरति, २०, ११

हस्ते, १२, २५

हविः, ३, १४

हयन, १६, २४

हस्तदत्तं, १२, १८

हानिः, १६, ३६

हिस्रः, १, ५

हिंसायां, २, १०; २, ११

हि, १९, १

हिंसा, १४, २

हिरण्यं, ३, १५; १६, ११

हिरण्य, २०, ९

हिरण्यदानं, १०, १५

द्विष्ट्यादिकं, ६, १५	हेमहारी, ३, ३
ईनेषु, ५, ३७	होम, १७, ६
हत्वा, ३, १५; ३, १६; ३, २३; ३,	हृदे, १२, १
२४; ३, २५; ३, २६	हासः, १९, १७

1 The first number indicates the adhyāya and the second the sūtra.

INDEX OF AUTHOURS AND WORKS CITED IN THE FOOTNOTES

(The numbers indicate pages)

अत्रिः, २५, २९, ४५, ५०, ८७	गौतमः (श्लोकगौतमः) २०
अत्रिः, ७०	गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टम्, ४६
अपरार्कः, ३३, ६४, ६७, ६९, ८२, ८७	चतुर्विंशतिमतम्, ४०, ४६, ८९, ८५
आदिपुराणम्, ६७	देवलः, ३३, ५२, ६२, ६४, ७८, ८९, ८२
आपस्तम्बः, (धर्मसूत्रम्) २८, ३३, ३५, ५०	पराशरः, २९, ४५, ४६, ५०, ५९, ५४, ५६, ५७, ६६, ६९, ८१
आपस्तम्बः, ५३, ५४, ६२, ८०	पराशरमाधवीयम्, १, १२, १३, १४, १५, १७, १८, २८, ४०, ४१, ४२, ४५, ५२, ५८, ६१, ६४, ६७, ६९, ८१, ८२
आपस्तम्बस्तुतिः, ५०, ५२, ५४, ७४	पुलस्त्यः, २०, ४५
उगमहेतुसंवादः, १८	पैठीनसिः, ४८, ६४
वशना, ३६; ४०, ४१, ४२	प्रचेताः, ४७, ४९
शुभश्रुतः, ८४	प्रायश्चित्तेन्दुशेखरः, ३२, ३३, ४०, ८१, ८३
कार्त्तविराजिनिः, ३७	पृथग्छातातपः, ५०, ५५
कुल्लुकः, ९, ५८, ६५, ६६	पृथग्धर्मः, ६३
कृष्णकल्पतकः, (ब्रह्मचारिकाण्डम्) ८०	पृथग्विदः, ६६, ७२, ८२
कृष्णः, ७२	शोधयनः, २८, ३१, ३३, ४४, ४७, ४८, ६५, ६९, ७१, ७३
गौतमः (धर्मसूत्रम्) २८, २९, ३१, ३३, ३५, ३९, ४३, ४९, ५९, ७०, ७२, ८०, ८३, ८५	
गौतमः (गौतमधर्मसूत्रपरिशिष्टम्,) १२, १४	

महावैवर्तपुराणम्, ५७

भाविप्रकाशः, ६८

भृगुः, ७४

मत्स्यपुराणम्, ७८

मदनपारिजातः, १३, १४, १५, १६,

१७, १८, १९

मनुः, १, २, ३, ५, ६, ७, ८, ९, १०,

११, १२, २०, २१, २२, २३,

२४, २५, २६, २७, २८, २९,

३०, ३१, ३२, ३३, ३४, ३५,

३६, ३७, ३८, ३९, ४०, ४१,

४४, ४५, ४७, ४८, ५५, ५७, ५८,

५९, ६०, ६३, ६४, ६५, ६६,

७०, ७१, ७२, ७९, ८२, ८४,

८५, ८७, ८८, ८९

मरीचिः, ४६

मस्करी, ४३, ८०

महानारतम् (आश्वमेधिकपर्व), ८१

माधवः (पराशरमाधवः), १२, १४, १५,

१६, १७, १८

मार्कण्डेयः, ४२, ५७, ७४

मिताक्षरा (वाङ्मयस्मृतिसंख्यायां) १,

६, ८, ९, ११, १२, १३, १९,

२५, २८, २९, ३०, ३२, ३३,

३५, ३६, ३७, ३८, ३९, ४०,

४१, ४३, ४४, ४५, ४६, ४७,

४८, ४९, ५०, ५१, ५२, ५३, ५४,

५५, ५६, ५७, ५९, ६१, ६२, ६३,

६५, ७०, ७१, ७२, ७३, ७४, ७९,

८०, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७, ८९

यमः, ३६, ३९, ६०, ७०, ७१,

७३, ७९

याज्ञवल्क्यः, १, २, ३, ४, ५, ६,

७, ८, ९, १०, ११, १४, १९,

२०, २१, २२, २३, २४, २५,

२८, २९, ३०, ३१, ३३, ३४,

३५, ३७, ४३, ४४, ४६, ५४,

५५, ५९, ६५, ६६, ६९, ७०,

७१, ८४, ८५, ८६, ८९

लिखितः, ५५, ६२

सिद्धिः, १, ३१, ४१, ४२, ४३, ४४,

६४, ७२, ७३, ८७, ८८, ८९

विहानेष्टरः, १, १२, १३, १४, १५,

१६, १७, १८, १९, ४१, ५२, ५४

विष्णुः (स्मृतिः) १, ७, ८, ९, १०,

११, १२, १३, १४, १८, २०,

२१, २२, २३, २४, २५, २६,

२७, ३२, ३३, ३६, ३७, ३८,

४४, ४६, ४७, ४८, ४९, ५३,

५३, ५४, ५५, ५७, ५९, ६६,

६९, ८७, ८८

विष्णुधर्मोत्तरम्, १२, १३, १४

वीरभित्तोदयः (शुद्धिप्रकाशः), ८१

वृद्धगौतमः, १२, १४, १८

वृद्धवाशवल्क्यः, ८२

वृद्धहारीतस्मृतिः, ५७

वेदव्यासस्मृतिः, ६३

वैद्यनाथः (स्मृतिमुक्ताकटम्), १२, १३,

१४, १५, १६, १७, १८, १९

व्यासः, ४५, ८८

शङ्खः, १२, १३, १४, ३३, ३६, ४१,	स्कन्दपुराणम्, १३
४९, ५१, ५४, ५८, ६१, ६४, ६९,	स्मृतिमुक्ताफलम्, १२, १३, ४०, ४१,
७४, ७८, ७९, ८०, ८६	४२, ६०, ६१, ६४, ७२, ८५, ८८
शङ्खलिखितौ, १५, ४०, ४१	स्मृतिरत्नम्, ६१
शातातपः, ८५	स्मृतिरत्नाकरः, ७२, ८१, ८२
शिवधर्मोत्तरम्, १२, १३	स्मृत्यन्तरम्, ४०, ५६, ८१, ८३
षट्त्रिंशन्मतम्, ३६, ४०, ४८, ५०,	स्वप्नप्रकाशिका, ७६, ७७, ७८
५१, ६३	हारीतः, ३८, ४६, ५१, ५६, ५७,
षट्त्रिंशः, ४०	७३, ७९, ८०, ८८
संवर्तः २८, ३९, ४२, ५६	हेमादिः (प्रायश्चित्तसंज्ञः), ३६, ४२,
सुमन्तुः, ६१	४६, ५७

INDEX OF VEDIC CITATIONS

‘अग्नेमैन्वे’ १९, २—(प्रथमस्य प्रचेतसः) अ. वे., ४, २, ३, १; तै. सं., ४, ७, १५, १; काठ. सं., २२, १५; तै. ब्रा., ३, ९, १६, ४; आप. श्रौ., २०, २३, ४; वेदान्तसू., २, ११; मान. श्रौ., १, ५, ५, ५; मान. गृ., १, ५, ५; २३, १८; २, ६, ५; इन्द्रहारी. सं., ८, २३२; कौशिक. गृ., ९, १; २७, ३४; बौ. ध., ४, ७, ५; (प्रथमस्यामृतानाम्) मैत्रा. सं., ३, १६, ५; १९०, ६

‘अनुहवं परिहवम्’ १६, ४९—अ. वे., १९, ८, ४; आप. मन्त्रपाठः, १, १३, ५; आप. गृ., ३, ९, २; नक्ष. कल्पः, २, ६, ४

‘आकृष्णेन’ १९, ६—(रजसा वर्तमानः) ऋ. वे., १, ३५, २; वाज. सं., ३३, ४३; ३४, ३१; मैत्रा. सं., ४, १२, ६; १९६, १६; याज्ञ. श्रौ., १, २९९; गृ. परा. सं., ९, २१४, ३०४; ऋ. विधा., १, १८, २—३; (आसत्येन रजसा वर्तमानः) तै. सं., ३, ४, ११, २; मैत्रा. सं., ४, १४, ६; २२४, १

‘ऋतं वाचं प्रपद्ये’ १९, ७—वाज. सं., ३६, १

‘ऋतं प्रपद्ये’ १९, ७—तै. ब्रा., ३, ५, १, १; पार. गृ., ३, ४, ६

‘पवमानः सुवर्जनः’ १५, ४—तै. ब्रा., १, ४, ८, १; २, ६, ३, ४; आप. श्रौ., १, १७, १३; १४, ३०, १; हिर. गृ., १, १०, २; २१, १; २, १८, ९; बौ. ध., १, ६, १४, ५; २, ५, ८, ११; (पवमानः सुवर्जनः) मैत्रा. सं., ३, ११, १०; ११५, ११; काठ. सं., ३८, २

‘मनो यजुः प्रपद्ये’ १९, ७—वाज. सं., ३६, १; शाङ्खा. श्रौ., ६, २, १

‘मयि तैजः’ १८, १९—शत. भा., १४, ९, ४, ६; बृह. उप., ६, ४, ६; हि.
उ., १, १३, १; वाज. ध., ३, २७६

‘यन्मे मनः’ १६, ४८—(यन्मे मनः परागतं) तै. सं., ६, ६, ७, २; आप. श्रौ.
१३, १४, ४; १९, ३, ७; हिर. उ., १, ११, ६; (यन्मे मनो वन-
गतं), मंत्रा. सं., ४, ७, १; ९५, ७; काठ. सं., २९, २; पथ. भा.,
१, १५, १७; जैमि. भा., १, १६७; आप. श्रौ., ५, १९, ५; मान.
श्रौ., २, ५, २, ७

‘विश्वानि देव सवितः’ १९, ५—ऋ. वे., ५, ८२, ५; वाज. सं., ३०, ३; शत.
भा., १३, ४, २, १०; ६, २, ९; तै. भा., २, ४, ६, ३; तै. आर.
१०, १०, ९; ४९, १; सङ्गना. उप., ९, ७; १७, ७; शाङ्खा. श्रौ.
१६, १, २१; आप. श्रौ., ६, २३, १; २०, २४, ६